

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İBRAHİM KAYA
Yaratılışçı iddialar ve
bilim-evrim ilişkisi

HASAN AYDIN
Postmodern yorumculuk
ve ilahiyatçı uydurmalar

ENDER HELVACIOĞLU
Yeni modernitenin
olası açılımları

Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi | Nisan 2021 | 20,00 TL (KDV'den muafır)

204

Esnek ekonomünün karanlık yüzü

- *Güvencesizlik ve gelecek kaygısı*
- *Yeni kapitalist laboratuvar*

Almanya'ya işçi göçünün 60 yılı: değişim ve yenilikler

ISSN 1304-67561-0

9 771304 675614

Kıbrıs satış fiyatı 21 TL

Devletin kökenine ilişkin kuramlar

Devletin doğuşunda tabakalaşmanın,
fethin, savaşın ve kentleşmenin rolü

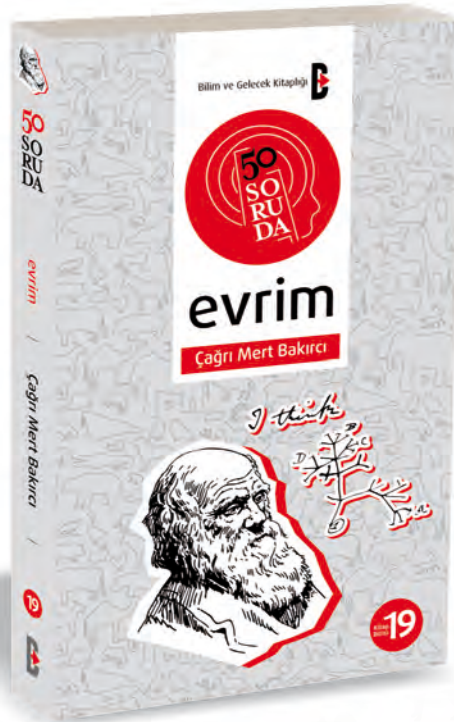

evrim

Çağrı Mert Bakırcı

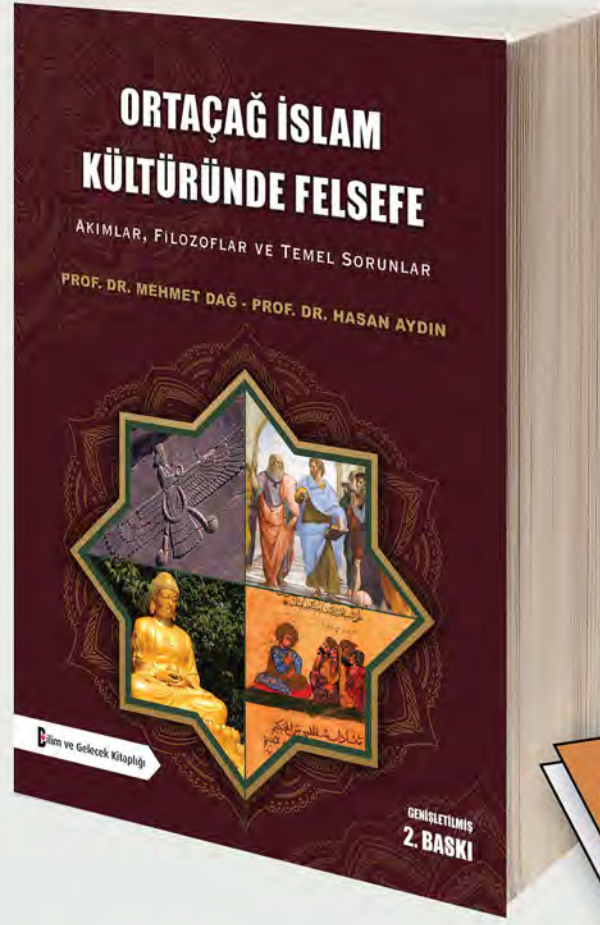
Popüler bilim platformu Evrim Ağacı'nın kurucusu **Çağrı Mert Bakırcı** bu kitapta, tartışmalarda sıkça gündeme getirilen ve evrimle ilgili kafa karışıklıklarına neden olan sorulara, bilimsel gerçekler çerçevesinde doyurucu yanıtlar veriyor. Bakırcı'nın evrimin pek çok boyutuyla ilgili bilimsel gerçekleri anlatırken ele aldığı kimi sorular şöyle:

Evrin "sadece bir teori" mi; ispatlanmamış mı? **Evrin teorisini reddeden bilimsani yok mu?** Evrimin kanıtları neler? **Cansız atomlar nasıl canlılık yaratır?** Bir tür yeni bir türe nasıl dönüşür? **Evrime yönelik deney ve gözlemlerde bakteriler hâlâ bakteri, balıklar hâlâ balık, kuşlar hâlâ kuş değil mi?** Canlıların belirli ortamlara uyum sağlaması sadece adaptasyon olamaz mı? **Mutasyonlar her zaman zararlı mı?** Evrimsel süreçte genlere yeni bilgi nasıl eklenir? **Evrin her şeyi tesadüfle mi açıklar?** Evrimi gözleyebilir miyiz? **Evrin termodinamik yasalarıyla çelişir mi?** Canlıların milyonlarca yılda hiç değişmeyen fosilleri evrimi çürütmez mi? **Göz veya beyin gibi karmaşık yapılar evrimle nasıl var olabilir?** Zekâ bu kadar avantajlıysa, insan dışındaki türlerde neden evrimleşmedi? **insanlar maymunlardan evrimleştiyse, neden hâlâ maymunlar var?** insan evrimin son ürünü mü? **Evrin bir süpergücün yaratma yöntemi olamaz mı?** Evrimle yaratılış çelişir mi?

ÇIKTI!
KİTAPÇILARDA...

Prof. Dr. Mehmet Dağ
Prof. Dr. Hasan Aydın

ORTAÇAĞ İSLAM KÜLTÜRÜNDE FELSEFE

AKIMLAR, FİLOZOFLAR VE TEMEL SORUNLAR

Ortaçağ İslam Kültüründe Felsefe: Akımlar, Filozoflar ve Temel Sorunlar, ortaçağ İslam kültüründe felsefenin serüvenini ele alıyor. Bu bakımdan, öncelikle, Ortadoğu'nun kültür mirasının tarihsel temelleri irdeleniyor; Doğu Hristiyanlığından süzülerek gelen Yunan, Hint ve İran kültür ürünlerinin Ortadoğu'da geçirdiği değişim ve nihayet İslam kültüründe boy veren felsefede oynadığı roller gözler önüne seriliyor. Ardından, ortaçağ İslam kültüründe ortaya çıkmış çeşitli felsefi akımlar, temel temsilcileri ve tartıştıkları temel sorunlar, özgün eserlerine dayanılarak nesnel-betimsel bir dille ortaya konuluyor. Bu bağlamda, İhvân es-Safâ, İbn er-Ravendî, Ebu Bekr Zekeriyâ er-Râzî, Kindî, Fârâbî, Âmirî, İbn Miskeveyh, İbn Sînâ, Gazzâlî, Ebû'l-Berekât el-Bağdadî, İbn Bacce, İbn Tufeyl, İbn Rüşd, İbn Haldûn, Sühreverdî ve Molla Sadrâ gibi filozofların düşünceleri, bağlı oldukları akımlar temelinde irdeleniyor.

dil öğrenme

Prof. Dr. Cem Balçıkanlı

"Yabancı dile yabancı kalmayalım" diyerek kaleme aldığı 50 Soruda Dil Öğrenme kitabında Prof. Dr. Cem Balçıkanlı, dil öğrenme ve öğretme deneyimlerini kuramsal bilgilerle harmanlayarak merak edilen pek çok soruya yanıt veriyor. Dil öğrenmeyi/öğretmeyi isteyen herkese olduğu kadar çocuğunun dil öğrenmesini arzulayan anne babalara da rehberlik edecek kitapta ele alınan kimi sorular şöyle:

Çocuklar en fazla kaç dili aynı anda edinebilir? **Bir yabancı dil öğrenildikten sonra yeni bir dil daha mı kolay öğrenilir?** Yabancı dil öğrenmenin ideal yaş aralığı var mıdır? **Dil öğrenmek için yurtdışında yaşamak şart mıdır?** Öğrenilen dil kullanılmadığında unutulur mu? **Dil öğrenmek beyin gelişimini etkiler mi?** Kişilik ve dil öğrenme arasında bir ilişki var mıdır? **Farklı yaş gruplarına göre dil öğrenme etkinlikleri değişiklik gösterir mi?** Yabancı dil öğrenmek isteyenler nereden başlamalı? **Dil öğreniminde web teknolojilerinin yararları nelerdir?** Bilgisayar oyunları dil öğreniminde etkili midir? **Yabancı dilde konuşma becerisi nasıl geliştirilir?** Dil öğrenmek için beyin çipi geliştirilebilir mi? **Günümüzde kullanılan en etkili dil öğretim yöntemi hangisidir?** "Anlıyorum ama konuşamıyorum" söylemi doğru mudur? **Yabancı dil öğrenirken Türkçe düşünmek ne demektir?**

çıkıyor!

Bilim ve Gelecek
Aylık bilim, kültür, politika dergisi
SAYI: 204 / NİSAN 2021

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu

YAZI İŞLERİ

Gülseli Kırıl

IDARI İŞLER

Deniz Karakaş Volkan Tozan

DAĞITIM

Süleyman Altuğ

TEKNİK HAZIRLIK

Baha Okar

ADRES

Osmanağa Mah. Osmançık Sok. No:9,
D:13-14, Betül Han, Kadıköy-İstanbul
TEL: (0216) 345 26 14

www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

YURTİÇİ ABONELİK KOŞULLARI

1 yıllık: 200 TL / 6 aylık: 100 TL

(Bilgi almak için dergi büromuzu arayınız.)

Kurumsal abonelik: 1 yıllık 250 TL

YURTDIŞI ABONELİK KOŞULLARI

Avrupa ve Ortadoğu için 80 Euro

Amerika ve Uzakdoğu için 150 Dolar

e-ABONELİK KOŞULLARI

1 yıllık: 50 TL / 6 aylık: 30 TL

(Bilgi almak için: www.bilimvegelecek.com.tr)

7 RENK BASIM YAYIM FILMCİLİK

LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ

Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZIŞLARI MÜDÜRÜ

Deniz Karakaş

BASILDIĞI YER

Ezgi Matbaacılık (Sertifika no: 12142),

Sanayi Cad. Altay Sok. No: 10,

Çobançesme - Yenibosna/İstanbul

Tel: (0212) 452 23 02

YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli (Aylık)

ISSN: 1304-6756 DİLİ: Türkçe

— BÜRO ve TEMSİLCİLERİMİZ —

ANKARA BÜROSU: 100. Yıl İşçi Blokları Mah., 1540.
Sok., 32/1, Çankaya-Ankara / Tel: (0312) 806 27 75
Temsilci: Uğur Yıldırım / Tel: (0505) 710 46 03 /
uguryildirimugur@gmail.com

BÜYÜKÇEKMECE BÜROSU: Mimaroba Mah., Mustafa
Kemal Bulvarı, No: 36-A/2, Büyükçekmece/İstanbul
Temsilci: Ahmet Doğan / (0532) 333 84 15 /
ahmetdogan51@hotmail.com

BARTIN: Uğurcan Erdem / (0534) 454 55 01 /
haberlesme77@gmail.com

İZMİR: Levent Gedizlioğlu / (0532) 256 88 64
Osman Altun / (0541) 695 19 97
Baha Okar / (0535) 016 47 74

SAMSUN: Hasan Aydın / (0505) 310 47 60 /
hasanaydn@hotmail.com

ESKİŞEHİR: Cemil Can Vural / (0530) 683 29 35 /
cemilcanvural@hotmail.com

TARSUS: Uğur Pışmanlık / (0533) 723 47 89 /
aratosdergisi@gmail.com

TİRE: Bahar Işık / (0533) 217 71 96 /
isikbahar@gmail.com

AVUSTURYA: Murat Naroğlu / murat.naroglu@gmail.com

BELÇİKA: Emre Sevinç / emre.sevinc@gmail.com

KANADA: Erdem Erinc / erdem_e@hotmail.com

İSTANBUL ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Erkin Öncan
(0543) 649 9400 / erknoncn@gmail.com

ÇUKUROVA ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Barış Ata
(0533) 499 35 53 / brsata@gmail.com

HACETTEPE ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Selim Arkacı
(0551) 976 84 66 / selimbio@gmail.com

İTÜ TEMSİLCİSİ: Deniz Şahin
(0530) 655 82 26 / calideniz@yahoo.com

ODTÜ TEMSİLCİSİ: Gamze Yüksel
(0507) 067 11 06 / gamzeyuksel13@gmail.com

SINOP ÜNİVERSİTESİ TEMSİLCİSİ: Özkan Kalfa
(0541) 814 16 32 / berke_442@hotmail.com

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ TEMSİLCİSİ: Mustafa Balay
(0538) 737 22 16 / mustafabalay@gmail.com

ZONGULDAK B. ECEVİT ÜNİV. TEMS.: Yağmur Bulut
(0534) 246 40 42 / bulutyagmur@gmail.com

Aydökümü

50 Soruda dizisinden yeni kitap: '50 Soruda Dil Öğrenme'

Esnek ekonomi alanları, pandemi süreci ile birlikte giderek yaygınlaştı ve yoğun olarak tartışılmaya başlandı. Türkiye de bu sürecin dışında değil. Geçtiğimiz yıl Uber'in nasıl çatışmalara yol açtığını anımsıyoruz. Esnek ekonomi girişimleri Uber'den ibaret değil. Şimdiden pek çok sektörde esnek çalışma modelleri hayata geçmeye başladı. Bunu yollardan vızır vızır geçen motosikletlilerden de anlayabiliriz.

Yakın bir gelecekte çok daha yakıcı bir biçimde tartışacağımız bu konuyu elinizdeki sayıda kapaktan ele almaya çalıştık. Bilişim bölümümü hazırlayan İzlem Gözükeleş'in makalesi, dünyadaki örnekleri aktararak konuya giriş yapıyor. Esnek çalışmanın doğurabileceği sorunları, çatışmaları, kapitalist sömürüyü nasıl artırdığını, kısaca karanlık yüzünü ele alıyor.

Esnek ekonomi sadece yeni teknolojilerden ve alıcıları ve satıcıları bir araya getiren platformlardan oluşmuyor. Bir yanda ne zaman çalışacağına karar verebilen işçiler var diğer yanda artan güvencesizlik ve işçiler arasındaki rekabetin artık küresel düzeyde olması var. Ancak daha da önemlisi esnek ekonomi, yeni yönetim, kontrol, işçi sömürü ve kâr elde etme tekniklerinin test edildiği ve iyileştirildiği kapitalist bir laboratuvar olarak çalışıyor.

Neo-liberal politikaların dizginsizce hüküm sürdüğü son birkaç on yıldır, işçi sınıfı taşeronlaşma, sendikasızsızlaştırma, vb. saldırılar altındaydı ve pek çok kazanımını yitirdi. Bunlar da esnek ekonomi girişimleriydi. Ama günümüzde bilişim alanındaki gelişmelerle birlikte konu bir üst boyuta geçti.

İzlem arkadaşımız önümüzdeki sayıda da, esnek ekonomilerin işçiler tarafından nasıl deneyimlendiğini, işçilerin platformlara karşı nasıl direndiklerini ve örgütlenme deneyimlerini ele alarak konuya devam edecek. Emekçi insanlardan oluşan ve esnek ekonomi girişimlerinin yoğun olduğu sektörlerde çalıştıklarını tahmin ettiğimiz Bilim ve Gelecek okurlarının konuyu ilgiyle takip edeceğini sanıyoruz.

Bilim ve Gelecek Kitaplığı'nın "50 Soruda" dizisinden yeni bir kitap Nisan ayı içinde okurlarıyla buluşacak: Cem Balçıkankılı'nın kaleme aldığı "50 Soruda Dil Öğrenme". Çok boyutlu bir konuyu popüler bir dille ele alan bu kitabın, gerek eğitimcilerin gerekse çocuklarının yabancı dil öğrenmesine önem veren ana-babaların ilgisini çekeceğini düşünüyoruz. Bu konuda günlük hayatta karşılaştığımız birçok sorunun yanıtını bulabileceğiniz bir çalışma Balçıkankılı'nın kitabı.

Mali koşullar dolayısıyla kitap çıkarmakta zorlandığımız okurlarımız biliyor. Ama zorluklara karşın, özellikle 50 Soruda dizisinden feragat etmemeye çalışıyoruz. "50 Soruda Veri Mahremiyeti" ve "50 Soruda Bağışıklık" başlıklı çalışmaların hazırlıkları tamamlanıyor ve yakın bir zamanda bu kitaplar da çıkacak. Öte yandan Çağrı Mert Bakırcı'nın "50 Soruda Evrim" kitabı kısa sürede ikinci baskıyı, Kerem Cankocak'ın "50 Soruda Maddenin Evrimi" kitabı yine ikinci baskıyı, Cem Say'ın "50 Soruda Yapak Zekâ"sı ise 20. baskıyı yaptı. Ayrıca Hasan Aydın ve Mehmet Dağ'ın değerli çalışmaları "Ortaçağ İslam Kültüründe Felsefe" adlı yapıtın da genişletilmiş ikinci baskısının çıktığını tekrar vurgulayalım. Dostlukla kalın...

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

■ ■ BİLİŞİM DÜNYASINDAN / İzlem Gözükeleş	
Esnek ekonomiler	4
Irmak Gültekin	
Psikanalitik açıdan 'gelecek kaygısı'na dair bir formülasyon	12
Prof. Dr. Hasan Aydın	
Postmodern yorumsamacılık ne getirdi, ne götürdü?	16
Ali Çarman	
Türkiyeli işçilerin Almanya'ya getirilişlerinin 60. yılında Değişimin doğallığında yenilikler...	20
İbrahim Kaya	
Yaratılışçı iddialar ve bilim-evrim ilişkisi	25
Henri J. M. Claessen - Peter Skalnık	
Çeviren: Alâeddin Şenel	
Devletin kökenine ilişkin kuramlar ve varsayımlar	38
Ender Helvacıoğlu	
Yeni bir modernitenin olası açılımları	54
Söyleşi: Ender Helvacıoğlu - Volkan Tozan	
Can Soyer ile 'Marksizm ve Siyaset' kitabı üzerine 19. yüzyılda ve sonrasında Marx ve Türkiye sosyalizmi	61
Dr. Yüksel Atakan	
Fukuşima kazası sonrası Japonya'da alınan radyasyon dozlarına ve kanseri riski hesaplarına yakından bakış	68
Zhun Xu	
Çeviri: Onurcan Ülker	
Mao döneminde ve sonrasında Çin'de salyangoz humması hastalığının öyküsü	72
■ ■ GENİŞ AÇI / Prof. Dr. Sedat Ölçer	
Bir inovasyon modeli olarak İsviçre	76
■ ■ MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Törün	
Aklından bir sayı tut!	80
■ ■ FORUM	82
Vahap Samanlı	
Türkiye ve demokrasi üzerine	82
Tardu Soyer	
Narsisizm batağında Türkiye aydını	84
■ ■ BULMACA / Hikmet Uğurlu	86
■ ■ KİTAPÇIL / Özer Or	87
Gülseli Kırgıl	
Dersimiz etoloji, öğretmenlerimiz balıklar ve arılar	88
Nalân Mahsereci	
Tilki: Arkeolojinin mutfağına dalan çizgi roman	90
Irmak Gültekin	
İnsan eksiktir	92
Can Yılmaz	
Çin'in geçmişi için mücadele	93
ÜÇÜNCÜ TEKİR ŞAHİS / Anıl Ceren Altunkanat	
Katılma zamanlarda	96

KAPAK DOSYASI

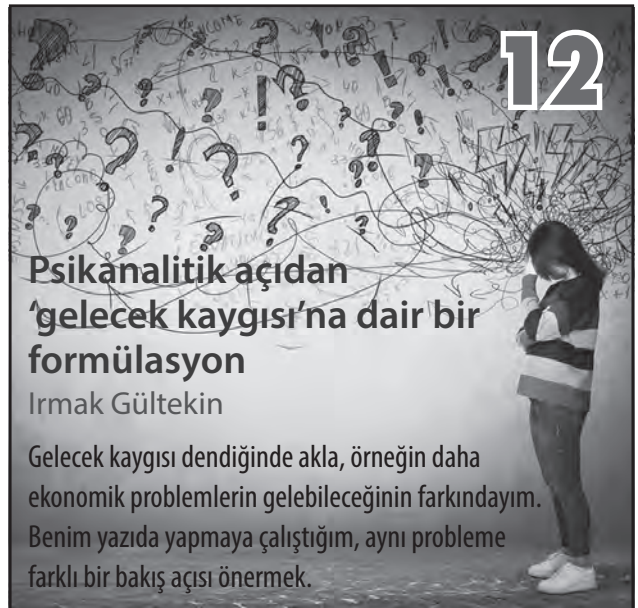
4

Esnek ekonominin karanlık yüzü

BİLİŞİM DÜNYASINDAN / İzlem Gözükeleş

Esnek ekonomi sadece yeni teknolojilerden ve alıcıları ve satıcıları bir araya getiren platformlardan oluşmuyor. Bir yanda ne zaman çalışacağına karar verebilen işçiler var diğer yanda artan güvencesizlik ve işçiler arasındaki rekabetin artık küresel düzeyde olması var. Ancak daha da önemlisi esnek ekonomi, yeni yönetim, kontrol, işçi sömürü ve kâr elde etme tekniklerinin test edildiği ve iyileştirildiği kapitalist bir laboratuvar olarak çalışıyor.

Psikanalitik açıdan 'gelecek kaygısı'na dair bir formülasyon

Irmak Gültekin

Gelecek kaygısı dendiğinde aklı, örneğin daha ekonomik problemlerin gelebileceğinin farkındayım. Benim yazıda yapmaya çalıştığım, aynı probleme farklı bir bakış açısı önermek.

Devletin kökenine ilişkin kuramlar ve varsayımlar

Henri J. M. Claessen - Peter Skalnik

Çeviren: Alâeddin Şenel

38

Devletin evriminde toplumsal sınıfların varlığı ve rolü nedir? Asyatik üretim biçiminin karakteristik özellikleri nelerdir? Erken devletin doğuşunda ve doğuşunu izleyen gelişmelerde fethin rolü ne oldu? Erken devletin evriminde savaşın ve öteki dış çatışma türlerinin rolü neydi? Erken devletin gelişmesiyle, kentlerin yükselişi arasında ne tür bir bağıntı vardı?

Postmodern yorumsamacılık ne getirdi, ne götürdü?

Prof. Dr. Hasan Aydın

16

Birine küfredip, hâkimin huzuruna çıksak ve aslında "senin ..." demekle sövmediğimizi aksine ona dua ettiğimizi ileri sürsek gülünç olmaz mıyız? Oluruz diyorsanız, o zaman postmodernist yorum anlayışına hayır diyorsunuz demektir.

Yaratılışçı iddialar ve bilim-evrim ilişkisi

İbrahim Kaya

ABD'de yaratılışçılığı bin bir kılığa büründürmelerine karşın müfredata sokamayan dinciler, farklı bir taktik izleyip, Evrim Kuramının da "bilim olmadığı" gerekçesiyle müfredattan çıkarılmasını talep ediyorlar.

25

Türkiyeli işçilerin Almanya'ya getirilişlerinin 60. yılında Değişimin doğallığında yenilikler...

Ali Çarman

Bugünün genç nesilleri, 60 yılın deney ve tecrübelerinden öğrenerek, üretime daha ileriden katılanlar olarak tarih sahnesinde yerlerini almaktalar.

20

Can Soyer ile 'Marksizm ve Siyaset' kitabı üzerine

19. yüzyılda ve sonrasında Marx ve Türkiye sosyalizmi

Söyleşi: Ender Helvacıoğlu - Volkan Tozan

Marx'ın felsefe alanındaki etkinliğinin özgül niteliği... Burjuva aydınlanmacılığının bir uzantısı olarak değil, emekçi sınıfın çıkarlarıyla bütünleştirilmiş bir aydınlanmacı misyon... Türkiye sosyalist hareketinde kuramsal derinlik meselesi...

61

Esnek ekonomiler

Esnek ekonomi sadece yeni teknolojilerden ve alıcıları ve satıcıları bir araya getiren platformlardan oluşmuyor. Bir yanda ne zaman çalışacağına karar verebilen işçiler var diğer yanda artan güvencesizlik ve işçiler arasındaki rekabetin artık küresel düzeyde olması var. Ancak daha da önemlisi esnek ekonomi, yeni yönetim, kontrol, işçi sömürü ve kâr elde etme tekniklerinin test edildiği ve iyileştirildiği kapitalist bir laboratuvar olarak çalışıyor.

İşçi ve işveren kimdir? Bir fabrika ortamında bu sorunun yanıtını vermek kolaydır. Tarafların sınıfsal konumları açık seçik ortadadır. Bir fabrikada işveren, işverenliğini inkâr etmez. Bazen işçiler, “aynı gemideyiz” masallarına kapılırlar da ne işveren, işveren olduğunu ne de işçi, işçi olduğunu inkâr eder. Ama aynı soruyu son yıllarda hızla yaygınlaşan dijital platformlar bağlamında ele aldığımızda işler karmaşıklaşır. Taraflar sınıfsal konumlarını inkâr etmeye meyillidir. Goodwin’in (2015) işaret ettiği gibi dünyanın en büyük taksi şirketi Uber’in hiçbir aracı yoktur, dünyanın en popüler medyasına sahip olan Facebook içerik üretmemektedir, dünyanın en değerli perakendecisi Alibaba’nın envanteri yoktur ve dünyanın en büyük konaklama sağlayıcısı olan Airbnb’nin gayrimenkulü yoktur. Bu nedenle Uber taksi hizmeti sağlayan bir şirket olmadığını, bir teknoloji şirketi olduğunu iddia eder. Yalnız Uber değil, diğer dijital platformlar da bir işveren olduklarını reddederek kendilerini hizmet sağlayıcılar ve müşterileri/tüketicileri bir araya getiren bir teknoloji şirketi olarak göstermeye çalışırlar. Böylece işverenliğin yasal sorumluluklarından kaçabilirler!

Platformda hizmet sağlayan işçiler (!) arasında kendini işçi olarak görmeyen, şirketlerin söylemlerine kapılarak kendini kendi işinin patronu olarak görenler de vardır. Tabi işler yolunda giderken! Platformlarda güvencesizlik had safhadadır. Bir kurye, kaza nedeniyle belirli bir süre çalışamayabilir. Platform, kaprisli bir müşterinin verdiği düşük puan nedeniyle taksi sürücüsünün platformdaki hesabını kapatabilir. Yakıt fiyatları artmasına rağmen platform taksi ücretlerini sabit tutabilir veya aynı oranda artırmayabilir. Ya da platform, tamamen keyfi biçimde, kesinti oranlarını yükseltebilir. Dolayısıyla işveren olarak görülmemek dijital platform sahiplerinin çıkarlarıyla uyumlu olmasına karşın çalışan/işçi olarak kabul edilmemek çalışanlara tanınan bazı haklardan yoksun olmak anlamına geldiğinden platformda hizmet sağlayanların zararınadır.

Bu bağlamda, İngiltere Yüksek Mahkemesi şubat ayında, Uber çalışanlarının 2016 yılında açtığı davayı sonuçlandırarak önemli bir karara imza attı. Mahkeme, Uber’in “işveren değilim, sadece sürücülerle yolcuları birbirine bağlayan bir teknoloji platformuyum” savunmasını kabul etmedi; şirket-

tin ücret oranlarını belirleyerek, sürücüleri görevlendirerek, sürücülerin belirli rotaları takip etmesini isteyerek ve sürücüleri disipline etmek için bir derecelendirme sistemi kullanarak bir işveren gibi davranıldığına kanaat getirdi. Satariano'nun yazdığı gibi mahkemenin bu kararı Uber, Lyft, DoorDash ve Grubhub vb platformlardaki çalışanların daha iyi ücret ve güvenli çalışma gibi haklara sahip olabilmesi uğrunda mücadele eden ABD'li ve Avrupalı emek aktivistleri için önemli bir zaferdi (<https://www.nytimes.com/2021/02/19/business/uber-drivers-britain.html>).

Uber, çalışan hakları hakkındaki bazı düzenlemelerden kaçınmak için ısrarla işveren olmadığını savunuyor. Dünyanın farklı yerlerinde buna karşı açılmış çeşitli davalar var. Fransa'da Yüksek Mahkeme, bir sürücünün bir çalışan olarak kabul edilmeye (Uber'in de işveren olarak!) hakkı olduğuna karar verdi. Almanya, İtalya ve İspanya'da da Uber'in işgücü uygulamaları hakkındaki tartışmalar devam ediyor. Bazen de işler California'da kasım ayında yapılan halk oylamasında olduğu gibi Uber vb şirketlerin istediği gibi sonuçlanabiliyor. California'daki oylama platformların aleyhine sonuçlansaydı, sürücüleri çeşitli sosyal haklarla beraber istihdam etmek zorunda kalacaklardı.

İlk başta İngiltere'deki kararın başlangıçta yalnızca davayı açan 25 sürücüyü etkileyeceği düşünülüyordu. Karar, bir iş mahkemesine sevk edilecek ve bu mahkeme, önümüzdeki birkaç ay içinde sürücülerin hangi haklara sahip olacağına ve kararın ileride diğer sürücüleri nasıl etkileyeceğine karar verecekti. Karar sonrasında Uber'in ilk açıklamaları, kapsamı sınırlı tutmak için elinden geleni yapacağını gösteriyordu. Davanın 2016'da açıldığını ve beş yıldır sürücülerin haklarından önemli iyileştirmeler yapıldığını iddia ediyorlardı.

Ancak 16 Mart'ta beklenmedik bir gelişme oldu. Uber, İngiltere'de 70.000'den fazla sürücüyü asgari ücret, tatil ücreti ve emeklilik planına erişim alacak işçiler olarak yeniden sınıflandıracağını duyurdu. Uber'in

diğer ülkelerdeki istihdam politikasının nasıl olacağı henüz belirsiz. Ama hem AB'de hem de ABD'de esnek ekonomileri daha sıkı düzenlemek için çeşitli çalışmalar var (<https://www.nytimes.com/2021/03/16/technology/uber-uk-drivers-worker-status.html>).

Bu yazıda, dijital platformlardaki esnek ekonomileri ele alacağım. Yazının devamında esnek ekonomilerin hangi tarihsel koşullarda geliştiğini, farklı modelleri ve çalışma prensiplerini göreceğiz.

Esnek ekonomi (gig economy), son yıllarda Avrupa'daki önemli tartışma konularından biri. Heeks (2017) üç yıl önce 70 milyondan fazla insanın esnek ekonomilerde çalıştığını belirtiyordu. 2025 yılına kadar dünyadaki tüm işgücü işlemlerinin üçte birinin dijital platformlar üzerinden gerçekleşeceği tahmin ediliyor.

Esnek ekonomi (gig economy) nedir?

Yazıda, esnek ekonomi terimini İngilizcedeki "gig economy"nin Türkçe karşılığı olarak kullanıyorum. Gig kelimesi, bir müzisyen, müzisyen grubu veya komedyenin bir defalık sahne performansını anlatmak için kullanılıyor. Bu biçimde sahne alan bir müzisyenin düzenli olarak performans göstereceğinin herhangi bir garantisi bulunmaz. Belki çok iyi bir performans sergiler ve çok beğenilirse düzenli olarak

sahneye çıkması istenir. Sahneye çıktığı için bir ücret alabilir, sadece masrafları karşılanabilir, içki ikram edilebilir... Ya da karşılığında hiçbir şey almaksızın sadece sahneye çıkar (Woodcock ve Graham, 2019). Esnek ekonomi çalışanları için de benzer bir durum söz konusu. Esnek ekonomideki görevler de kısa süreli, geçici ve öngörülemezdir. Bir iş biterken yenisini aramak zorunda kalırsınız. Bir müzisyenin ünü ve daha önceki performansının beğenilmiş olması, onun daha sonraki sahne alımlarını da etkilemesi gibi esnek ekonomideki bir çalışanın yeni işlere erişimi de dijital platformlardaki üne bağlıdır.

Esnek ekonomi, yeni bir olgu olmamasına karşın hem genişliyor hem de dijital platformlar aracılığıyla kurulan esnek ekonomiler, diğer esnek ekonomilerin yerini alıyor. Srnicek (2017) platformları, iş gücü arz ve talebini bir araya getiren yeni firmalar olarak tanımlıyor. Sağladıkları uygulama, dijital altyapı ve algoritmalarla taraflar arasındaki etkileşimi sağlıyorlar. Birçok platform, fazla bir gereksinim olmaksızın üye kabul ediyor. Böylece aşırı emek arzı elde ederek müşteriler/tüketiciler için sürekli hazır bulunan bir işgücü ordusu sağlayabiliyor. Dijital platformları kullanarak kargoculuk, taksicilik, köpek gezdirme vb hizmetler sağlayan kişilerin sayısı hızla artıyor. Hatta doktorlar için de bir Uber var (<https://gbksoft.com/blog/>

Dijital platformlar bir işveren olduklarını reddederek kendilerini hizmet sağlayıcılar ve müşterileri/tüketicileri bir araya getiren bir teknoloji şirketi olarak göstermeye çalışırlar. Böylece işverenliğin yasal sorumluluklarından kaçabilirler!

uber-for-doctors-and-healthcare-on-demand-apps/). (İnsanın aklına ister istemez *Manifesto*'daki sözler geliyor: "Bugüne dek üstün değer verilen ve sofuca bir ürküntüyle bakılan ne kadar eylem varsa burjuvazi bunların hepsinin üstündeki kutsallık örtüsünü çekip atmıştır. Doktoru da, hukukçuyu da, rahibi de, şairi de, iktisatçıyı da, kendi ücretli emekçisi haline getirmiştir.")

Esnek ekonominin en önemli özelliği uzun süreli sözleşmelerin ve kalıcı işlerin yerini kısa süreli sözleşmelerin alması. Bu durum, işçilere, işverenlere ve müşterilere çeşitli esneklikler sağlıyor. Örneğin işverenler, ne zaman ve nasıl işgücü kiralayacaklarına karar verebiliyorlar. Müşteriler, yiyeceklerine daha hızlı erişebiliyor; kolayca bir web geliştiriciye ulaşarak ona iş verebiliyor; kısa mesafe/uzun mesafe tartışmasına girmeksizin bir taksi çağırabiliyor. İşçiler ise yapacakları işler ve çalışma zamanları konusunda daha esnek olabiliyorlar. Daha önce iş bulamayan birçok kişi şimdi daha rahat iş bulabiliyor. Bunlar güzel şeyler.

Ancak Woodcock ve Graham'ın (2019) işaret ettiği gibi esnek çalışmanın bir de karanlık yüzü var: Düşük ücretler, güvencesizlik, stresli ve tehlikeli çalışma koşulları, tek taraflı sözleşmeler. Eski istihdam ilişkilerinin parçalı çalışma ve artan geçici istihdam yoluyla zayıflatılmasıyla dijital platformlarda şekillenen yeni ilişkiler, **çalışma standartlarını** koruyan kuralları, düzenlemeleri ve teamülleri yok sayma eğiliminde. Sonuçta, hâlâ ücretli emek ilişkisi devam ediyor. İşçiler, yaşamlarını sürdürmek için emek güçlerini ser-

maye sahibinin parası ile mübadele ediyorlar. Güvencesizlik dışında gözden kaçan farklı durumlar da var. Örneğin, uzun süreli sözleşmelerde ve kalıcı istihdam koşullarında bir işçi, emek gücünü belirli bir süre (örneğin günde sekiz saat) sermayenin hizmetine sunar. Esnek ekonomide ise A işini dört saate tamamlayan bir işçi, platformlarda yeni bir iş bulabilmek için iki saatini harcayabilir. B işini de dört saatte tamamladığını varsayalım. İşçi, platforma göre sekiz saat çalışmıştır. Ama B işini bulabilmek için harcadığı iki saatin karşılığı hiçbir zaman ödenmeyecektir. Bir diğer gözden kaçan durum ise normalde ülke içinde kalacak paranın platform payı adı altında ülke dışına çıkarılmasıdır.

Tüm bu karanlık yönlerine karşın dijital platformlar hızla yayılıyor. Kendinden önceki esnek ekonomileri içine alıyor, sermaye sahiplerine güvenceli işleri esnekleştirme olanağı sağlıyor. Bu yeni platformları iki başlık altında ele alabiliriz. Birincisi, belirli bir coğrafyaya bağlı platformlar. Tüketiciler bu platformlar üzerinden yiyecek, kargo, taksi, temizlik, tamirat vb hizmetleri sağlayan kişilere erişebiliyorlar. Woodcock ve Graham'ın (2019) belirttiği gibi bu işler yeni değil. Örneğin, dijital platformlar öncesinde de kargo getiren, taksi hizmeti veren, ev temizliği veya tamirat yapan kişiler vardı. Ama platformlarla beraber belirli bir işyerine bağlı olmayan, hizmet talep edenlerle sağlayanların bir uygulama üzerinden bir araya geldiği yeni iş ilişkileri doğuyor. Tüm dünyada bu biçimde çalışan çok sayıda motorlu kurye, taksi sürücüsü, temiz-

likçi ve sosyal hizmet çalışanı var. İkincisi, Woodcock ve Graham'ın bulut işi olarak adlandırdığı uzaktan tamamlanabilecek işler. Bulut işleri; web tasarımı, yazılım geliştirme, grafik tasarımı gibi kalifiye işlerin yanında daha az nitelik gerektiren görüntü tanıma, transkripsiyon gibi kısa görevler de olabiliyor. Tabi işin daha az nitelik istemesi bu işlerden gelir elde edenlerin daha az kalifiye olduğu anlamına gelmiyor. Bazen kendi ülkelerinde iş bulamadıklarında veya buluttaki iş daha kazançlı olduğunda bu tip işlere yönelenler var. Yazının devamında belirli bir coğrafyaya bağlı ve bulut işi içeren platformların işleyişine daha yakından bakacağız. Fakat önce bu platformların gelişimini hazırlayan sosyoekonomik koşulları atlamak gerekiyor. Dijital platformların kurucuları büyük yenilikçiler ve girişimciler olarak lanse edilseler de platformların hızla büyümesinin ardında özellikle son 40 yıldaki ekonomi politikaları var.

Esnek ekonomilerin gelişimini ve genişlemesini etkileyen koşullar

Önceki paragraflarda platformlardaki yeni ilişkilerin çalışma standartlarını koruyan kuralları, standartları ve teamülleri yok sayma eğiliminde olduğunu belirtmiştim. Aslında Woodcock ve Graham'ın (2019) özellikle üzerinde durduğu gibi "İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan çalışma standartlarını" yok sayma eğiliminde demek daha doğru olacak. Bu dönemde, özellikle Küresel Kuzey'de (sınıf hareketinin gücüne paralel olarak) daha kalıcı, sosyal haklara sahip, tam zamanlı çalışma koşulları gelişti. İşçilerin hakları toplu sözleşmeler ve yasalarla güvence altına alınıyordu. Bugün işçilere yüklenen riskler, o zamanlar refah devletinin omuzlarındaydı. Kötü çalışma koşulları, işsizlik, iş kazaları ve sağlık sorunları gibi riskler devletin gözetimindeydi. Özellikle sendikalaşma oranının yüksek olduğu sanayi işçileri, daha kararlı ve iyi çalışma koşulları elde edebiliyor, fabrikaların daralma zamanlarında işçi çıkarmasının önüne geçilebiliyor; böylece risk almak zo-

Platformda hizmet sağlayan işçiler arasında kendini işçi olarak görmeyen, şirketlerin söylemlerine kapılarak kendini kendi işinin patronu olarak görenler de vardır. Tabi işler yolunda giderken!

runda olan bireysel işçiler değil şirketler oluyordu.

Bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan daha güvenceli çalışma, kapitalizm için aslında sıra dışı bir durumdu. Ayrıca bu haklar daha çok Küresel Kuzey'deki beyaz erkekler içindi. Dünyanın diğer yerlerindeki halklar veya Batı'daki kadınlar ve azınlıklar Batı'daki sendikacı işçilerin elde ettiği hakların ancak bir kısmına sahipti. Tabi bu durum kadınlar, azınlıklar ve Küresel Güney için esnek ekonomiyle hiçbir şeyin değişmediği anlamına gelmiyor. Ancak burada asıl olarak, çalışma ilişkilerinin sınıflar arasındaki güç dengeleriyle değiştiğine dikkat etmek gerekiyor.

Elbette ki güvencesizliğin esnek ekonomiye özgü bir olgu olmaması, kısa bir dönem dışında hep kapitalizme eşlik etmiş olması, onun günümüzde işin dönüşümünü ve yeniden yapılandırılmasını temsil ettiği gerçeğini değiştirmiyor. Woodcock ve Graham (2019), esnek ekonominin büyümesini üç temel faktörle açıklıyor. Birincisi, ekonomide işçilerin gücü, devlet düzenlemesi, küreselleşme ve dış kaynak kullanımı dahil olmak üzere çeşitli alanlarda geniş siyasi değişimlerin yaşanması. İkincisi, coğrafi olarak dağılmış çalışanların istihdamına ve yönetimine izin veren teknolojik değişiklikler ve yeni bağlantı ağları. Üçüncüsü, hem işverenlerin hem de çalışanların daha esnek çalışma modelleri aramasına yol açan sosyal değişimler. Dolayısıyla, esnek ekonominin ortaya çıkışını ve gelişimini anlamak için teknoloji önemli bir yere sahip olmakla beraber tek başına yeterli değil. Teknolojinin yanında toplumsal ve ekonomi politik koşulları bir bütün olarak değerlendirmek, aralarındaki etkileşime dikkat etmek gerekiyor. Bu bağlamda Woodcock ve Graham (2019), esnek ekonominin gelişimi için gerekli koşulları dokuz maddeyle özetliyor:

- Platform altyapısı,
- İşin dijital okunurluğu,
- Artan bağlantırlık ve ucuz teknoloji,
- Tüketici eğilimleri ve tercihleri,
- Cinsiyetlendirilmiş ve ırksal iş ilişkileri,

- İşçilerin esneklik isteği,
- Devlet düzenlemesi,
- İşçilerin gücü,
- Küreselleşme ve taşeronlaştırma.

Platform altyapısı. Marx'ın, "Yel değirmeni size feodal beyli toplumu verir; buharlı değirmen ise, sanayi kapitalistli toplumu" sözünü günümüze taşırsak dijital platformlar da bize esnek ekonomiyi verirler. Platform altyapısı da esnek ekonomide işin örgütlenmesi için gerekli altyapıyı sağlar.

Platformlar, iş gücünü satanlarla bunu almak isteyenleri bir araya getiriyor. Geçmişte de işgücünü satanlarla bunu almak isteyenleri birbirine bağlayan ortamlar vardı. Ancak dijital platformlarda bu süreç, her iki taraf için de, geçmiştekine göre daha pürüzsüz ilerliyor. Örneğin, birçok platformda hizmet almak isteyen müşteri, kolayca talebini sisteme giriyor ve çok kısa bir süre içinde talebini yerine getirebilecek birine erişebiliyor. Dijital platformlar temelde işgücünü satmak isteyenler ile bunu almak isteyenleri bir araya getirdiğinden, kendilerinin sadece arz ile talebi bir araya getiren teknoloji firmaları olduklarını iddia ediyorlar. Böylece iş sürecindeki riskler hakkında herhangi bir sorumluluk almaktan kaçınıyor, olumsuzlukları algoritmaların üzerine yıkabiliyorlar.

Platformlar, bağlantıyı iki biçimde kurabilmekte. Birincisi, pazarlık temelli eşleştirmeler. Bu bağlantı biçiminde, ya müşteriler istedikleri

işe uygun yeteneklere sahip işçilere ulaşırlar ya da işçiler talep edilen bir işi ne kadara yapacaklarını bildiren teklifler sunarlar. İkincisinde ise fiyatlar sabittir ve pazarlık söz konusu değildir. Örneğin, bir Uber sürücüsü yolcuyu platformun kendisine bildirdiği ücretten taşımak zorundadır. Uber'in eski CEO'su Travis Kalanick, taksi ücretlerini belirleyen de kendileri olmadığını iddia ediyor. Kalanick'e göre ücretleri belirleyen piyasadır ve piyasanın ne olduğuna karar veren ise algoritmalarlardır!

Kalanick'in sözlerinden de anlaşılacağı üzere platformlar sadece tarafları buluşturmakla kalmaz ücretleri belirlemek gibi bir işlevlere de sahiptir. Bazı platformlarda ödeme sistem üzerinden gerçekleşir. Bazıları, işçileri veya müşterileri gözetleyen mekanizmalar içerir. Sürücüyü veya kuryeyi, belirli bir rotaya yönleltebilir. Kısacası, platformlar "biz sadece aracı bir şirketiz" iddiasında ısrar etseler de platformların işçiler üzerinde yönetsel güçleri bulunmaktadır.

İşin okunabilirliği. Otomatikleştirilmiş süreçlerin, emek sürecinin temel parçalarını okuma ve değiştirme yeteneğini anlatır. Sermaye sahibi, satın aldığı işgücünü kendisi için en verimli biçimde kullanmak ister. Bu nedenle, Frederick W. Taylor'dan beri işin amirler tarafından okunabilir ve ölçülebilir olması önemlidir. Montaj hattında çalışan bir işçinin işteki belirli bir görev için ne kadar zaman harcadığı öl-

2025 yılına kadar dünyadaki tüm işgücü işlemlerinin üçte birinin dijital platformlar üzerinden gerçekleşeceği tahmin ediliyor.

çölerek üretim süreci hızlandırılır. Bunun sonucunda, işçinin üretim üzerindeki kontrolü azalır.

Bilişim teknolojileriyle beraber işyeri gözetim olanakları da artmıştır. Platformlar da bu olanaklardan yararlanırlar. Bazı platformlar, çalışanları gerçek zamanlı olarak takip eder. Bazı bulut platformları, çalışanların her dijital hareketini izler. Bir işin platformlaştırılabilmesi için dijital okunurluğunun olması gerekir. Örneğin, insanlar bebek bakıcısı veya güvenlik görevlisi ararken daha çok kişisel tavsiyelerden yola çıkarlar. Bu tip özel işlerin platform veritabanlarında derecelendirilmesi zordur. Ayrıca standartlaştırılmış bir adres sistemi, yüksek kaliteli coğrafi veri ve bu verileri üretmek ve okumak için gerekli teknoloji yoksa platformların çalışması zorlaşır. Mozambik'in başkenti Maputo'da standart bir adres sisteminin olmaması kargo platformlarının işleyişini aksatmıştır.

Bir işin dijital okunabilirliğinin yüksek olması otomasyon riskinin yüksek olduğu anlamına da gelir. Amazon'un insansız hava araçlarıyla gerçekleştirmeyi planladığı kargo teslimatı veya Uber'in sürücüsüz arabaları gibi otomatikleştirmeler ancak birçok süreç, alan ve etkinliğin dijital okunabilirliğinin yüksek olması durumunda hayata geçirilebileceklerdir. Ancak şimdiden bazı temel süreçlerin otomatikleştirilmeye başlandığını görüyoruz.

Artan bağlantılık ve ucuz teknoloji. Bugün dünyanın yarısından fazla internete bağlanabiliyor. İnternet erişiminde ve erişim

kalitesinde küresel eşitsizlikler devam ediyor. Fakat gelir düzeyi yüksek olan ülkelerde neredeyse herkes (kendi evlerinden olmasa da) internete erişebilmekte. Dünyanın birçok yerinde fiyatı 20 doların altında olan akıllı telefonlar satılıyor.

İnternet erişiminin artması ve mobil teknolojiler, esnek ekonominin potansiyel işçilerini ve tüketicilerini küresel ağa bağladı. Teknolojinin yetersiz olduğu yerlerde dijital platformlar farklı çözümlere başvuruyorlar. Örneğin, Maputo'daki Biscate adlı platform, müşterilerin tesisatçı, inşaat ustası, temizlikçi vb talep edebilmesini sağlayan bir web arayüzüne sahip. Müşterinin talebi bir işçiyle eşleştirildiğinde işçiye SMS mesajı gönderiliyor.

Bağlanırlığın artması gündelik hayattaki iş ilişkilerini platformlara taşımakla kalmıyor. Belirli bir coğrafyaya bağlı kalmak zorunda olmayan platformlar, veri girişi, grafik tasarımı, transkripsiyon işlerini yaptırmak için küresel bir emek havuzuna erişerek işlerini daha ucuza yaptırabiliyorlar.

Tüketici eğilimleri ve tercihleri. Esnek ekonomi platformlarının işleyebilmesi için tüketici alışkanlıklarının ve taleplerinin değişmesi gerekiyor. Değişim, bazen platformların çeşitli teşvik ve promosyonları ile ilerliyor. Bazen Covid-19'da olduğu gibi dış etkenler tüketim alışkanlıklarını hızla değiştirebiliyor. Örneğin, son zamanlarda insanların gıda ve market alışverişleri için internete yönelmesiyle kargo, gıda ve market hizmetlerinin platformlaştırılmaya çalışıldığını görüyoruz.

Cinsiyetlendirilmiş ve ırksal iş ilişkileri. Sayıları her geçen gün azalsa da sendikalı işgücü bazı temel haklara sahip. Bu ayrıcalıklı işgücü çoğunlukla beyaz erkeklerden oluşuyor. Toplumun geriye kalan kesiminin payına düşense çoğunlukla düşük ücretli, standart olmayan (toplu sözleşme, iş güvenliği ve sosyal sigorta sistemine dahil olmayan) işler oluyor. Özellikle göçmenler sıklıkla yetenekleriyle orantısız işlerde çalıştırılıyor ve en güvencesiz sözleşmeleri kabul etmeye zorlanıyorlar. Göçmen temizlikçilerde olduğu gibi cinsiyetlendirilmiş ve ırksal ilişkilerin bir araya gelmesi daha derin sömürü koşullarına neden oluyor. Dolayısıyla güvencesizliğin esnek ekonomi içinde veya dışında olması bu kesim için çok fark etmiyor. Aksine platformlar gündelik yaşamdan dışlanmışlar için önemli (ve kimi zaman tek) gelir kapısı olabiliyor.

İşçilerin esneklik isteği. Esneklik daha çok patronların bir hedefi olarak gündeme gelmesine rağmen işçilerden de esnek çalışma saatlerini veya farklı tipte işler arasında bir seçim yapmayı tercih edenler olabiliyor. Örneğin, Woodcock ve Graham'ın (2019) görüştüğü işçilerden biri dışarıda ve bisiklet üzerinde çalışmaktan hoşlandığını belirtmiş. Bazen başlarında bir yönetici olmaksızın kendi işinin patronu olma hissi cazip gelebiliyor. Ancak kimi zaman da esneklik talebi işçinin normal işinde aldığı maaşının yetersiz olmasından kaynaklanabiliyor. Küresel Güney'de çalışan ve geliri yetersiz biri, akşamları Küresel Kuzey'de bir bulut platformu için çalışarak ek gelir sağlayabiliyor.

Devlet düzenlemesi. İngiltere'de Margaret Thatcher ve ABD'de Ronald Reagan'ın uyguladığı neoliberal politikalar ile işçi sınıfının İkinci Dünya Savaşı sonrası elde ettiği haklara, refah devletine ve sektörel sübvansiyonlara karşı büyük bir saldırı başlatıldı. İç yatırımı çekmek amacıyla emek piyasaları serbestleştirildi ve kamu sektörü küçültülmeye çalışıldı. Ama en önemlisi sendikalaşma, çalışma ve toplu sözleşmeye hakları sürekli yasal saldırılara maruz kaldı.

Birçok platform, fazla bir gereksinim olmaksızın üye kabul ediyor. Böylece aşırı emek arzı elde ederek müşteriler/tüketiciler için sürekli hazır bulunan bir işgücü ordusu sağlayabiliyor.

İşçi gücü. Neoliberal devlet düzenlemeleriyle beraber tüm dünyada işçi sınıfı haklarında önemli gerilemeler yaşandı. Sanayisizleşme ve üretim faaliyetlerinin işgücünün daha ucuz olduğu ülkelere kaydırılması sonucunda sendikalar zayıfladılar. Sınıf sendikacılığının yıkımıyla onun yerini ortaklığa dayalı uysal sendikacılık aldı. İşçi sınıfının parçalanması, güvencesiz ve taşeronlaştırma uygulamaları arttı. İstihdam ilişkilerindeki yeni düzenlemelerle riskler, işverenden çalışana kaydırıldı. Ama çalışanlar en büyük darbeyi, sermayenin önünde kolektif pazarlık yapabilen işçilerin yerini bireysel işçilerin almasıyla yaşadılar.

Küreselleşme ve taşeronlaştırma. Çağrı merkezlerinin yüksek gelirli ülkelere taşınmasını farklı işlerin dünyanın farklı yerlerine taşınması takip etti. Piyasaların serbestleştirilmesi, uluslararası şirketlerin düşük ve orta gelirli ülkelerin piyasalarına girişlerini kolaylaştırdı. Günümüzde de Silikon Vadisi'nin yazılım ve platform şirketlerinin bu serbestlikten sonuna kadar yararlandığına şahit oluyoruz.

Ayrıca teknolojik altyapının (IP adresleme sistemi, Visa/Mastercard gibi ödeme platformları, GPS, Google Maps, Apple ve Android telefonlar) ortaklaştırılması, çalışma pratiklerini uluslararasılaştırma olanağı sağlıyor. Şirketler hızla platformlarını bu altyapının üzerinde konumlandırabiliyorlar.

Özetle, esnek ekonomi sadece yeni teknolojilerden ve alıcıları ve satıcıları bir araya getiren platformlardan oluşmuyor. Bir yanda ne zaman çalışacağına karar verebilen işçiler var diğer yanda artan güvencesizlik ve işçiler arasındaki rekabetin artık küresel düzeyde olması var. Ancak daha da önemlisi esnek ekonomi yeni yönetim, kontrol, işçi sömürü ve kâr elde etme tekniklerinin test edildiği ve iyileştirildiği kapitalist bir laboratuvar olarak çalışıyor (Cant, 2019).

Esnek ekonomi nasıl işliyor?

Daha önce belirttiğim gibi Woodcock ve Graham (2019) esnek ekonomiyi ikiye ayırıyor. Belirli bir

coğrafyaya bağlı işler ve coğrafyadan bağımsız, bulutta yapılan işler.

Coğrafyaya bağlı platformlar, daha önce var olan ve belirli yerlerde gerçekleştirilen işleri dijital platformlara taşıyarak yeniden organize ederler. Coğrafyaya bağlı esnek ekonomilerin en bilineni Uber'dir. Tüm dünyada, 600'dan fazla şehirde, yaklaşık dört milyon Uber sürücüsü var. Uber, taksi taşımacılığında ne sürücülerin taşımacılıktaki rolünü ne de yolcuların gereksinimlerini değiştirmiştir. Yaptığı sadece (!) tarafları farklı biçimde birbirine bağlamaktır. Uber'in bu girişimi, farklı platformlara da ilham vermiştir. Günümüzde birçok iş uberleştirilmektedir: yiyecek teslimatı, ev temizliği, ev tamirati, giyeceklerin yıkanması ve ütülenmesi, paket teslimi, köpek gezdirmesi. Bu işler önceden de vardır. Ancak şimdi esnek ekonomi bir akıllı telefon uygulaması üzerinden işi organize etmektedir. Cambridge İngilizce Sözlüğü'nde Uberleştirme (uberize) diye bir fiil bile var (<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/uber>): Bir hizmeti satın almanın veya kullanmanın farklı bir yolunu sunarak, özellikle mobil teknolojiyi kullanarak, bir hizmet için pazarı değiştirmek.

Platformlar neoliberal politikalar sonucu oluşan bu serbest ortamdan yararlanarak kendilerini bir temizlik şirketi, taksi şirketi, yiyecek teslimat şirketi olarak değil bir teknoloji şirketi olarak sunarlar. Platformda hizmet sağlayanlar da işçi veya platform çalışanı değil serbest meslek sahibi bağımsız yüklenicilerdir. Bu nedenle, platform çalışanları

ne işçilere yasalarca tanınan haklara sahip olabilir ne de platform sahibinin çalışanlara karşı bir sorumluluğu vardır. Neoliberalizm, istihdamın deregülasyonu bu modeli desteklerken, aynı zamanda fazla finans sermayesinin bu platform şirketlerine aktarılmasına olanak sağlar.

Bir platformun, işçilerle müşterileri bir araya getirebilmesi ve bunun toplum tarafından kabul edilebilmesi için önce güveni inşa etmesi gerekir. Örneğin taksi hizmetlerinde sürücülerin faaliyetleri belirli yasalarla düzenlenir. Herhangi bir sorunda şikâyet edilecek yerler bellidir. Uber'de ise insanların şikâyetlerini iletebileceği belirli bir yer yoktur. Uber gibi birçok platform, müşterilerin güvenini derecelendirme sistemi ve diğer takip biçimleriyle inşa eder. Sürücünün konumu, takip ettiği rotalar, her bir yolculuğun maliyeti vb hakkında veriler toplanır. Fakat sürücülerin, geribildirim, müzakere, kararları tartışma veya kendini savunma şansı azdır. Memnuniyetsiz bir müşterinin vereceği düşük bir puan sürücünün platformdan çıkarılmasıyla sonuçlanabilir.

Platformların başarısı ağ etkilerine dayanır. Bu nedenle, girdikleri pazarda ilk başta kıyasıya bir rekabet vardır. Rakiplerini saf dışı bırakabilmek için zarar etseler bile müşterilerin ödediği ücretleri düşük tutarlar ve/veya işçilerden daha az kesinti yaparlar. Platformun işçi ve müşterilerden oluşan ağı büyüdükçe, daha fazla işleme ev sahipliği yaptıkça gücü artar. Artık ücretleri eski seviyesine çıkarabilir ve işçilerden yaptığı kesintileri artırabilir.

Platformlar, işçiyi mekânsal ve zamansal olarak kontrol ederler. İşçilere hangi evi temizleyeceklerini, teslimatı nereye yapacağını, yolculuğu gideceği yere hangi güzergâhtan götüreceklərini söyler. Zamansal kontrol, birçok işçinin platformları esneklik nedeniyle seçtiği düşünüldüğünde şaşırtıcı gelebilir. Platform, işçileri doğrudan belirli zamanlarda çalışmaya zorlamaz. Ancak talebin çok olduğu durumlarda ücret oranlarını artırarak çalışmayı daha cazip hale getirir. Zaten kargo teslimatında olduğu gibi işçiler, sadece belirli zaman aralıklarında gelir elde edebilirler.

Platformlarda, sürekli veri akışı vardır. Veri, daha sonra emek sürecinin belirli parçalarını otomatikleştirmek ve yapay öğrenme algoritmalarını eğitmek için kullanılır. Her bir işçinin zekâsı, platformun genel zekâsı haline gelir. Burada nihai hedef tüm emek sürecini otomatikleş-

tirmek (sürücüsüz arabalar, paketleri teslim eden iha'lar gibi) olsa da emek sürecinde belirli kısımlarını (GPS destekli yol tarifi gibi) otomatikleştirmek için de kullanılır. Böylece bölgeyi daha az bilen sürücüler istihdam edilebilir ve platformdaki işçi havuzu genişletilebilir.

Bulut iş modeli

Bulut iş modeli, çalışanların fiziksel olarak müşteriye veya yöneticiye yakın olmasına gerek kalmadan gerçekleştirilen çalışma modelidir. Gerekli teknolojilere sahip biri herhangi bir yerden iş modeline dahil olabilir. Örneğin, müşteri hizmetlerine gönderdiğiniz bir e-posta, dünyanın farklı bir yerindeki çalışan tarafından yanıtlanabilir. Yapılan iş coğrafyadan bağımsızlaşır.

Dünyanın bir ucundaki işçilerin bir diğer ucundaki müşteriler için üretim yapması yeni bir olgu değil.

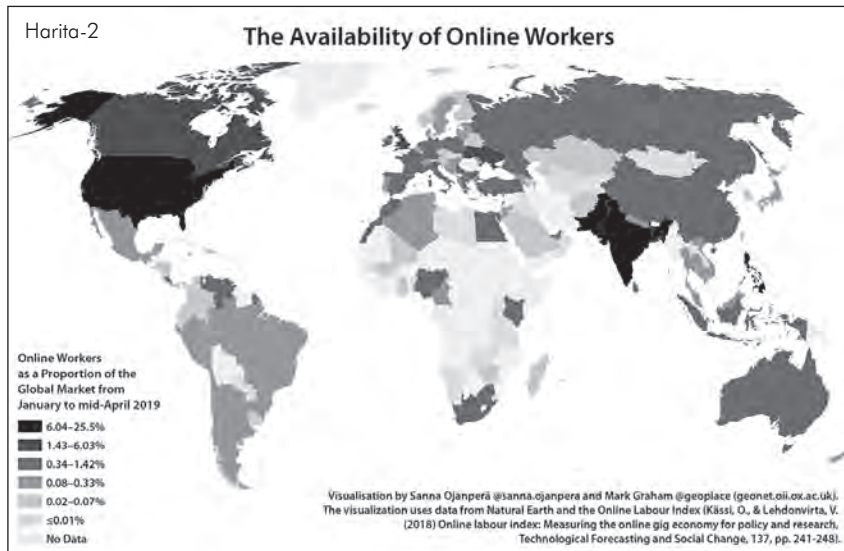
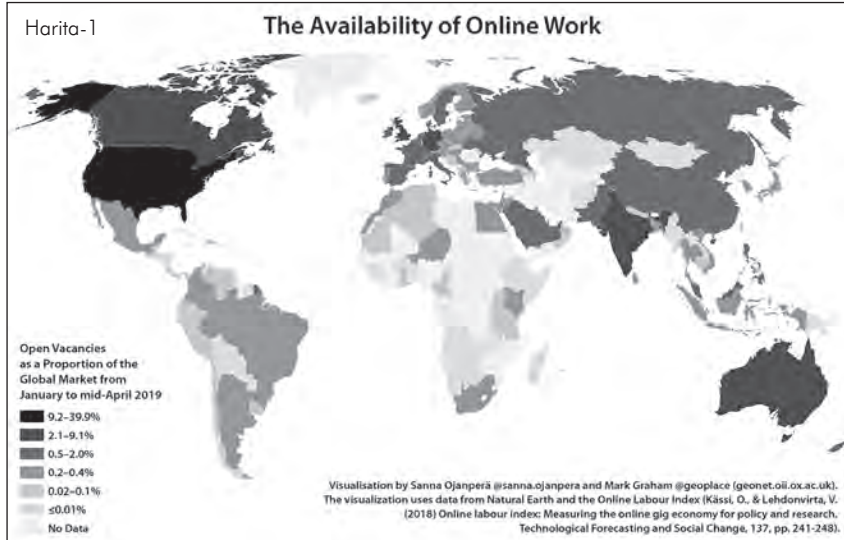
Özellikle 1990'larda büyük şirketler üretimlerini işgücünün ucuz olduğu yerlere taşıdılar ve oralarda yeni üretim tesisleri kurdular. Şimdi ise ABD'deki küçük bir şirket, bir gün Nairobi'den diğer bir gün Yeni Delhi'den bir çevirmen çalıştırabilir. Şirket, ne oralarda yeni ofis açmak ne de yerel düzenlemeler ve vergilerle uğraşmak zorundadır.

Dünyanın en büyük bulut işi platformlarından Upwork'un 12 milyon, Freelancer'ın 25 milyon kayıtlı üyesi var ve üyelerin % 7'si platformu aktif olarak kullanıyor. Bu iki platform dışında farklı platformlar ve internette farklı yollardan kurulan iş ilişkileri de var. Harita-1, 2019'un ilk dört ayında, İngilizce dilindeki en büyük beş bulut platformunda (pazar trafiğinin % 70'ini oluşturuyorlar) bulunan çevrimiçi işleri gösteriyor. Afrika ülkelerinin bulunduğu bölgenin yarısında bir işgücü talebinde bulunulmamış. Güney Afrika (% 0,44), Nijer (% 0,32), Kenya (% 0,18), Mısır (% 0,35) ve Fas (% 0,17) dışındaki diğer ülkelerde ise iş taleplerinin oranı % 0,06'nın altında. İşgücü talebi özellikle ABD'den (% 39,9) gelmiş. Onu İngiltere (% 8,64), Kanada (% 7), Avustralya (% 6,68) ve Hindistan (% 5,83) takip ediyor (<https://geonet.oii.ox.ac.uk/blog/mapping-the-availability-of-online-labour-in-2019/>).

İşgücü haritası (Harita-2) ise biraz daha farklı. Afrika'nın yarısında çevrimiçi işçi bulunmuyor. Güney Afrika (% 0,65), Nijer (% 0,78), Kenya (% 0,94), Mısır (% 1,03), Fas (% 0,51) ve Cezayir (% 0,17) dışındaki diğer Afrika ülkelerinde ise işgücünün oranı % 0,11'in altında. Çevrimiçi işgücünde beş ülke öne çıkıyor: Hindistan (% 25,47), Bangladeş (% 12,85), ABD (% 10,79), Pakistan (% 10,27) ve Filipinler (% 8,54). (<https://geonet.oii.ox.ac.uk/blog/mapping-the-availability-of-online-labour-in-2019/>)

Araştırma, sadece İngilizce konuşulan platformları yansıtmısına karşın durum gayet net: Küresel Güney ve Küresel Kuzey'in işçileri, Küresel Kuzey'deki işler için rekabet ediyorlar.

Bulut işlerini ikiye ayırabiliriz. Birincisi, yazılım geliştirme, web tasarımı, çeviri vb uzun dönemli gö-

Bilişim teknolojileriyle beraber işyeri gözetim olanakları da artmıştır. Platformlar da bu olanaklardan yararlanırlar.

revler içeren ve platform dışında yapılan işler. Platform, işçi ile hizmet talep eden müşteriyi bir araya getiriyor ve karşılığında işçinin aldığı ücretten bir kesinti yapıyor. İkincisi, mikro görevler adı verilen işler. Bu işler (görüntü tanıma, transkripsiyon ve açıklama ekleme, içerik denetimi, veri toplama ve işleme, ses ve görüntü transkripsiyonu, çeviri vb.) çoğunlukla parça başı ve kısa süreli. Platformlar, işçinin aldığı ücretten kesinti yapıyor.

Bir mikro çalışma organizasyonunun başarılı olabilmesi için ürünün iyi tanımlanmış, kısa ve nispeten basit olması gerekiyor. Daha büyük işler, her birinin tek bir kişi tarafından yerine getirilebileceği biçimde daha küçük görevlere bölünüyor. Örneğin, transkripsiyon için bir uzmana ödeme yapmak yerine, ses dosyası çok küçük parçalara bölünüyor ve platformdaki işçilere dağıtılıyor. Her küçük parça iki kez tamamlanarak sonuçlar karşılaştırılıyor ve kalite artırılıyor.

Mikro görev platformlarının başında gelen Amazon'un Mechanical Turk'u bu tip işleri "yapay yapay zekâ" olarak adlandırmakta. Yapılan işler, görüntü tanıma veya duyarlılık analizi gibi genellikle bir şeyleri yorumlama konusunda belirgin bir şekilde insan becerisine dayanan görevler. Bu işlerden bazıları (en azından teoride) yapay zekâ tarafından gerçekleştirilebilir olmasına rağmen insan işçiler daha hızlı ve ucuz oluyor. Bazı işlerde ise işçiler, yazılım sisteminin veya algoritma-

nın bir parçası olarak görevlendiriliyorlar.

Mikro görev platformları, insanların robot gibi davranmasını sağlamanın makinelerin insan gibi davranmasını sağlamak-
tan daha ucuz ve daha kolay olabileceğini gösteriyor ([https://www.theguardian.com/](https://www.theguardian.com/technology/2018/jul/06/artificial-intelligence-ai-humans-bots-tech-companies)

technology/2018/jul/06/artificial-intelligence-ai-humans-bots-tech-companies). Mikro görevler, Facebook ve YouTube gibi platformlarda içerik üretiminin giderek daha önemli bir parçası haline geliyor. Platformların arkasındaki işçiler, ırkçı, cinsiyetçi, homofobik veya şiddet içeren grafikleri belirleyen kısa görevleri yerine getiriyorlar. Platform işçileri bir yandan zararlı içeriği belirleyerek sosyal medya platformunu temizlerken diğer yandan daha sonra kendi yerlerini alacak ve yaptıkları işi otomatikleştirebilecek yapay öğrenme sistemlerinin eğitimi için veri sağlamış oluyorlar.

Bu yazıda, esnek ekonomi konusuna bir giriş yapmak istedim. Esnek ekonomilerin işçiler tarafın-

dan nasıl deneyimlendiğini, işçilerin platformlara karşı nasıl direndiklerini ve örgütlenme deneyimlerini sonraki yazıda tartışacağım. Uber'in İngiltere'de geri adım atmış olması çok önemli. Ama bu durum, ne şirketin kendiliğinden Türkiye'de de benzer biçimde davranacağı ne de diğer platformların Uber'i takip edeceği anlamına geliyor.

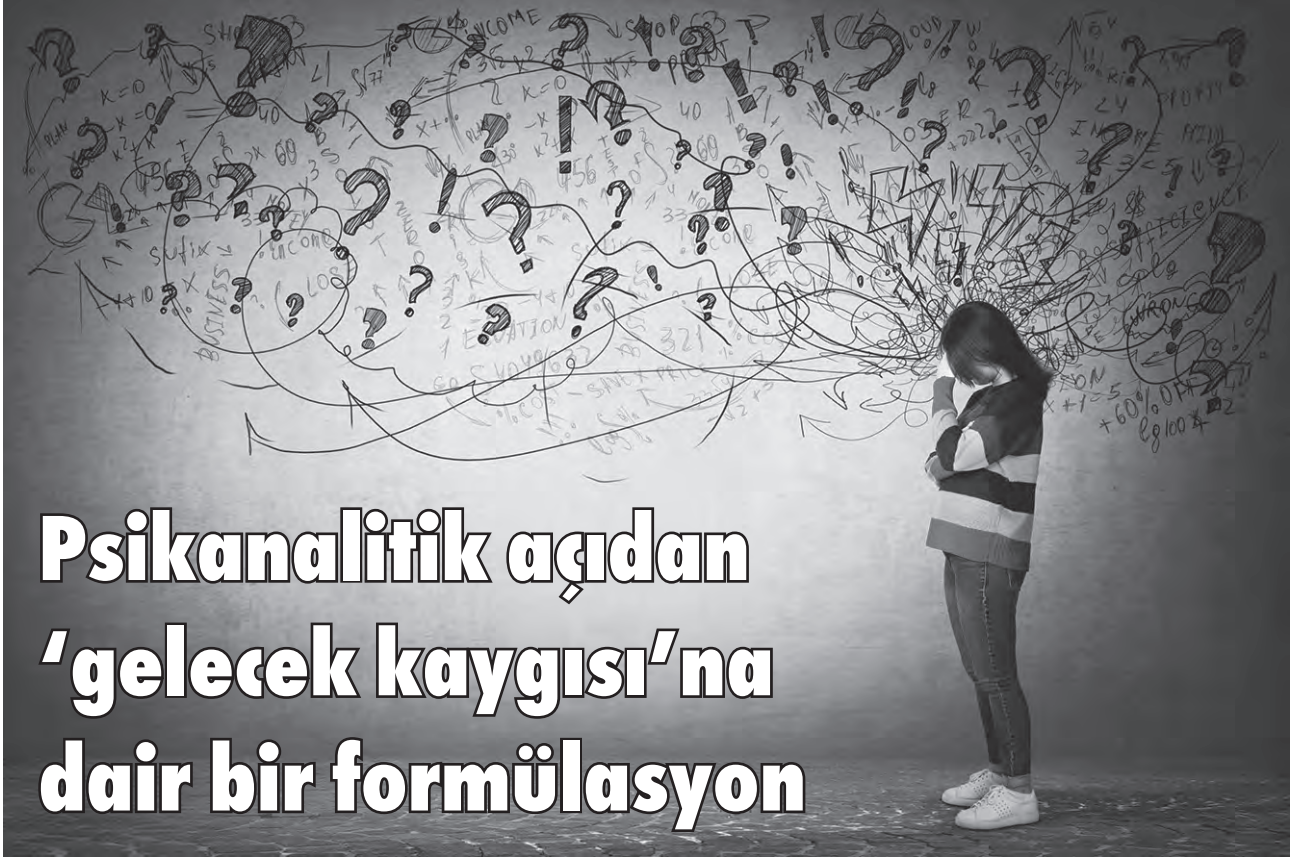
Türkiye'de de son zamanlarda bir hareketlenme var. Pandeminin etkisiyle esnek ekonomi girişimleri artıyor. Uber, Türkiye'de yeniden faaliyete geçti ve Mart ayında Ankara'da da hizmet vermeye başladığını duyurdu. Yakında biz de kendimizi benzer tartışmaların içinde bulabiliriz. Ancak gelecekteki tartışmaları "geleneksel taksicilere karşı Uber" biçiminde değil de esnek ekonomi modelleri çerçevesinde ele almakta fayda var. Çünkü Uber hakkındaki tartışmalar, ulaşım hizmetleriyle sınırlı kalmayacak.

KAYNAKLAR

- Cant, C. (2019) *Riding for Deliveroo: Resistance in the New Economy*. Cambridge: Polity.
- Goodwin, T. (2015) *The Battle Is for the Customer Interface*. TechCrunch, 3 March. Available at: <https://techcrunch.com/2015/03/03/in-the-age-of-disintermediation-the-battle-is-all-for-the-customer-interface/>
- Heeks, R. (2017) *Decent work and the digital gig economy: A developing country perspective on employment impacts and standards in online outsourcing, crowdwork, etc.* Paper No. 71.
- Srnicek, N. (2017) *Platform Capitalism*. Cambridge: Polity.
- Woodcock, J. ve Graham, M. (2019). *The gig economy*. London: Polity Press.

Çalışanlar en büyük darbeyi, sermayenin önünde kolektif pazarlık yapabilen işçilerin yerini bireysel işçilerin almasıyla yaşadılar.

Psikanalitik açıdan 'gelecek kaygısı'na dair bir formülasyon

Gelecek kaygısı dendiğinde akla, örneğin daha ekonomik problemlerin gelebileceğinin farkındayım. Benim yazıda yapmaya çalıştığım, aynı probleme farklı bir bakış açısı önermek. Bununla birlikte, yaptığım şey çözüm önermek değil. Problemin kaynağı budur ve şimdi şunları yaparsak bu problem düzelir demek hiç değil. Yapmaya çalıştığım şey, tıpkı terapist koltuğunda otururken yapmaya çalıştığım şey gibi, problemi farklı bir kulakla dinleyip duymaya, farklı bir anlayışla anlamaya çalışmak.

Irmak Gültekin / Uzm. Klinik Psikolog/Psikoterapist

Bir meseleyi tartışırken, tartışmada kullanılan kavramların ne olduğunu bildiğimizi varsayarak hemen tartışmaya geçivermeye eğilimliyiz. Oysa işimiz sözcüklerleyle onları ne anlama geldiğini, neleri içerip içermediğini, nerede başlayıp nerede bittiğini, ne olup ne olmadığını yani sınırlarını bilmek, zaten bir ruhtan diğer ruha söylenenle kastedilen şeyin yüzde yüz bir iletimin özelliğimiz, biricikliğimiz sebebiyle mümkün olamayacağı bir dünyada epey önemli. “Masa” dediğimizde bile her insanın imgelemine hem aynı şeyin geldiğini hem aslında hiç de aynı şeyin gelmediğini biliyorsak, daha soyut kavramlardan konuştuğumuzda bu ne kadar da karmaşılaşıyor tahmin edin. Farklı açılardan tartışılabilecek gelecek kaygısı kavramını ben de psikolojide “kaygı” kelimesi geçtiğinde aslında ne anlaşılıyor kısmını ele alarak bu yazıya başlıyorum. Kendi yönelimim ve ilgim gereği, daha psikanalitik bir anlayışla ve psikanalitik referanslarla ilerleyeceğim.

Korku mu, kaygı mı?

Birbirine sıklıkla karıştırılan ve birbiri yerine kullanılan “korku” ve “kaygı”, aslında insanda uyandırdıkları hislerin nahoşluğu sebebiyle benzer nitelikler taşır. İkisi de insanların pek tecrübe etmek istemedikleri, yoğunlaşırsa kurtulmaya çalıştıkları olumsuz deneyimlerdir. “Kaçıp kurtulmak” isteği uyandırır. Buna rağmen aslında birbirinden ayrılan önemli bir tarafları vardır: “Korku, bir dış tehdide verilen tepkidir; kaygı ise iç dünyadan doğan tehlikelere” (Akhtar, 2017, syf. 8). Yani bu tanıma göre teknik olarak size havlayan, dişlerini gösteren bir köpekten korkabilirsiniz; ancak kaygı duyamazsınız. Köpekten kaçıp kurtulabilirsiniz; fakat size kaygı veren şeyden kaçıp kurtulamazsınız. (Gelecekte korkar mısınız ya da kaygılanır mısınız, bu soru aklınızda dursun, tartışmaya çalışacağız.) Freud’a göre bir sevgi nesnesinin kaybı, bir sevgi nesnesinin sevgisinin kaybı, iğdiş edilme veya kişinin kendi içindeki ahlaki yargılar bireyde kay-

gıya yol açan durumlardır. Bunların her biri, “nevrotik kaygı”lardır ve yine Freud’un tanımladığı belli gelişim dönemlerine tekabül eder. Ancak bir de “psikotik kaygı” vardır ki bu da çeşitli kuramcılar tarafından “çöküş kaygısı”-“düşünilemeyen kaygı” (Winnicott) ya da “yok olma kaygısı” (Hurvich) olarak adlandırılmıştır. Burada daha farklı, daha erken döneme ait, daha arkaik ve belki deneyimlerken daha ürkütücü bir kaygıdan söz ediyoruz. Bu tarz bir kaygıda birey, en basit haliyle, o zamana kadar iyi kötü dengede hissettiği ruhsallığının dengesini kaybedip dağılacığından, bütünlüğünün bozulacağından kaygı duyar. Ancak bu kaygı pek de “basit”çe anlatılıp anlaşılacak bir kaygı değildir. Aralık 2019’da İstanbul Psikanaliz Derneği bu konunun ele alındığı bir sempozyum düzenlemişti. Bu yazının bu kaygıyı derinlemesine anlamak gibi bir çabası olmadığı için, yalnızca bahsini geçirip bırakıyorum.

Akhtar, *Acının Kaynakları: Korku, Açgözlülük, Suçluluk, Kandırma, İhanet ve İntikam* adlı kitabında kaygı ve korkuyu anlattıktan sonra meseleye “kültürel bir parantez” açar. Korku, kültürel bağlamdan koparılıp incelenebilecek bir mesele gibi görünmemektedir. Freud’un da evrensel olarak tanımlamayı uygun bulduğu bazı rüyalar (yüksekten düşmek, uçmak, toplum içinde çıplak olmak...) gibi bazı korkular da elbette kültürden ayırılmazdır, herkes içindir. Muhakkak ki insanın biyolojik kodlarında vardır. Örneğin; hızlı hareket eden hayvanlar veya dişlerini göstermiş saldırıya hazır hayvanlar, biyolo-

jik olarak bizde, sinir sistemimizde bir tepki uyandırır. Ancak bazı korkular vardır ki bunların coğrafyaya spesifik olması beklenebilir. Kitapta Akhtar’ın bahsettiği üzere, Suudi Arabistan’da yaşayan biri muhtemelen kutup ayılarından korkmaz. Ya da deprem bölgesinde olmayan, o coğrafyada hiç deprem yaşamamış ve yaşamayacak olan birinin depremden korkması pek beklenmez. (Yine korkabilir; ancak tam da orada ruhsal bir sembolizasyondan bahsedilebilir. Hiç kutup ayısı görmemiş ve görmeyecek biri için kutup ayısı onun ruhsallığında ne demektir, neyin sembolüdür, ne çağrıştırmaktadır diye merak ederiz. Bu, öznelidir. Bizse burada kültürün genel etkisinden bahsetmekteyiz.) Coğrafyaya ve kültüre özgü korkular, kaçınılmaz bir şekilde dilde de kendisine yer bulur. Yine Akhtar’dan alıntılacak olursak, İngilizcede “korkak tavuk” veya Arapçada “aslan yürekli” gibi deyimler kültürün korku ve dil ile ilişkisine örnek olarak verilebilir.

Kaygıya geldiğimizde ise coğrafyanın dışsal özelliklerinden çok -ki dışsal tehditler korku için söz konusuysa- siyasi özelliklerinin rolünün etkili olduğu söylenebilir. Burada kastedileni epey güzel açıkladığını düşündüğüm için, yine Akhtar’dan aktarıyorum: “Karızmatik fakat paranoyak liderlerin büyüleyici nefret söylemleri, ötekini taşıdığı hayali tehlikeleri iyice alevlendirir ve şiddet içerikli zalimce eylemlerin önünü açar.” *Bilim ve Gelecek*’in Haziran 2020 sayısında Gruen’in *İçimizdeki Yabancı* kitabı hakkında yazdığım bir yazıda tartışmaya çalıştığım üzere, insan

İnsan kendi içinde kendisine ait olan bazı parçaların ona ait olduğunu kabul edemez bazen. Dolayısıyla kaynak aslında dışarıdan, o korkulan ötekenden değil, içeriden geliyor.

“ben” ve “öteki” ayrımında “ben” haznesine yazmak istemediği özellikler kendisinden dışsallaştırır, kendisine yabancılaştırır ve “öteki” yapar. Sonra da, aslında kendisinde görmekten çok korktuğu bu özellikler ötekine atfettiği için ötekenden korkar veya nefret eder. Meselesi kendisiyledir, ama buna katlanamadığı için “ötekileştirir”. Siyahlar, eşcinseller, Müslümanlar, Yahudiler, Suriyeliler, Gezi’ciler, onlar bunlar şunlar adı altında “tekinsiz” olur aslında kendisine en tanıdık olan, kendinden bir parça olan. Freud’un “unheimlich” yani tekinsiz kavramı tam da bunu anlatır: Aslında tekinsiz olan, tanımadık olan veya yabancı olan değildir; esas tekinsiz olan **tanıdık olduğu için** tekinsizdir. Galiba sadece tanıdığını bilmek istemez, kabul edemez insan. Siyasilerin “öteki” söylemleri, insanın ruhsallığında böyle bir işleyişe denk düşer. Zaten “öteki”leştirmeye bir savunma olarak eğilimi olan insan, böyle bir söylemle birlikte tetiklenir ve kendisini savunmak için tehlike olarak gördüğü kendinden bu parçaları dışsallaştırır. Siyah olmak, eşcinsel olmak, Müslüman olmak, Gezi’ci olmak, Yahudi olmak, Suriyeli olmak her ne demekse, neyin sembolüyse bireyin ruhsallığında, “öteki” birden o olur. Öteki,

Gelecek kaygısı da her kaygı gibi aslında “gelecek” ile ilgili değildir. Kaynağını içten aldığı için aksine geçmişle ilgilidir. Geçmişte olanın içimizdeki yeriyle ilgilidir.

tehlikeli hale gelir ve insan bu tehlikeli ötekinden korkmaya başlar. Oysa en başa dönelim ve bu korkunun kaynağını düşünelim: İnsan kendi içinde kendisine ait olan bazı parçaların ona ait olduğunu kabul edemez bazen demiştik. Dolayısıyla kaynak aslında dışarıdan, o korkulan ötekinden değil, içeriden geliyor. Teknik olarak buna korku diyemeyiz. Buna kaygı deriz. Ancak -artık- bilinçli ya da bilinçdışı bir şekilde kaygı değil de korku olduğunun düşünülmesi için manipüle ediliyor. Siyasilerin söylemlerindeki ötekileştirme, yabancılaştırma ve nefret, tek tek bireylerdeki içsel kaygıları harekete geçiriyor. Harekete geçen bu kaygıya kendisini dış dünyada muhatabı olan, gerçekten de dışardan tehdit eden bir korkuymuş gibi gösteriyor. Hal böyleyken bu tehdit(ler)den kurtulmaya çalışmak için eyleme geçenler oluyor (tehdit sanılan taraf da kendisini korumak için eyleme geçiyor) ve bu felaketimiz oluyor. İnsanlar aslında Yahudi'nin, aslında Suriyelinin, aslında eşcinselin değil kendi içlerinde bunların tekabül ettikleri meselelerin onları tehdit ettiğini anlayamıyor. Bunun korku değil de kaygı olduğunu anlayamıyor. Bu coğrafyada, bilhassa gençlerin dillerinden düşürmedikleri "gelecek kaygısı" bana kalırsa tam da bu şekilde oluyor. Kavramların karıştığı, iç içe geçtiği ve sınırlarını kaybettiği bir zeminde hayatlarını yaşamaya ve inşa etmeye çalışan gençler kendilerini güvende hissedemiyor. Psikolojiden biliyoruz ki, güvende hissedemeyen bir insanın

büyümesi, gelişmesi, kendini gerçekleştirilmesi, yakın ilişkiler kurması, bir şeyler üretebilmesi mümkün değildir. Siyaset ve psikoloji, işte böyle girift bir haldedir. Gelecek kaygısı da her kaygı gibi aslında "gelecek" ile ilgili değildir. Her kaygı gibi kaynağını içten aldığı için aksine geçmişle ilgilidir. Geçmişte olanın içimizdeki yeriyle ilgilidir. Geçmiş deneyim olmadan içsel bir kaygı kaynağı olamayacağı için, bir ülkedeki bireylerin gelecek kaygısı, o ülkenin anılarıyla ilgilidir. Savaşları, darbeleri, devrimleri, siyasetçileri, içinden geçtiği siyasi zeitgeist(lar)ı, politik söylemleri... Ülkemizdeki -özellikle gençlerin- gelecek kaygısını düşünürken Türkiye'nin anılarını dışarda bırakamayız. Türkiye'yi bir ruhsallık olarak düşünürsek, bu ruhsallığın "ben" diye tanımladığı ve sahip olduğu hikâyesinin ne olduğunu ve yanı sıra içinde "ben"ine dahil etmek istemediği nasıl bir "öteki"si olduğunu yani aslında kendisindeki hangi parçaları kabul edemediğini düşünmek, Türkiye'deki bireylerin gelecek kaygısını anlamak için iyi bir pratik olur. Türkiye'nin hikâyesinde dışlanan ne varsa, onlar bu ülkedeki insanların gelecek kaygısıdır.

Gelecek kaygısı dendiğinde akla benim burada tartıştımdan farklı, örneğin daha ekonomik problemlerin gelebileceğinin farkındayım. Benim burada yapmaya çalıştığım, aynı probleme farklı bir bakış açısı önermek. Bununla birlikte, yaptığım şey çözüm önermek değil. Problemin kaynağı budur ve şimdi

şunları yaparsak bu problem düzelir demek hiç değil. Yapmaya çalıştığım şey, tıpkı terapist koltuğunda otururken yapmaya çalıştığım şey gibi, problemi farklı bir kulakla dinleyip duymaya, farklı bir anlayışla anlamaya çalışmak. Zaten ilginçtir ki, psikanalize göre eksiksizlik de kaygı getirir. Bazen öneriler, çözümler, doyum fazla gelir çünkü eksikliği eksik bırakır. Psikanalist Zehra Eryörük "Objet a ve Bakış" isimli yazısının bir yerinde psikanalitik bir anlayışta esas iyileştirici olanın bu olduğuna (tıka basa doyurmak, eksik bırakmak) dikkat çeker: "...Psikanalizin farklı tedavi etmesinin niteliği gelen talebe harfiyen cevap vermemek ve talebin arkasındaki asıl talebin önünü açmak, talebi doyurmamak, arzuyu tekrar işleve geçirmek, psikanalizin tedavi şekillerindendir." Sadece duyulmamış olanı duymak, fazlası değil, niyet edilmese bile değişimi getirebilir. Geri dönecek olursak, gelecek kaygısı deyince akla gelenlerden biri "işsizlik" olabilir. İşsizlik sık sık haberleri süsleyen, bu dönemde yeni mezun her gencin dilinde, değil iş görüşmesi yapıp da işe alınmamak, özgeçmiş gönderip onlarca özgeçmişin arasından o özgeçmişin incelenmesini bile sağlayamamanın söz konusu olduğu bir halde. İşe girmek bir anlamıyla da bir yere ait olmak; korunduğunu, tutulduğunu ve üretebildiğini hissedebildiği o yere iyice yerleşebilmek ve köklenebilmek demek değil midir? Bulunduğu coğrafyada, ait olması beklenen yerde kendisini güvende hissedemeyen kişi işsiz kalacağından da endişelenir, kendisine ait olacağı, onu koruyacak ve güvende hissettirecek yeni bir coğrafya arayışına da girer (beyin göçü mü dersiniz adına bilmiyorum), umudunu kaybedip "gelecek kaygısı" da taşır. Evde sürekli "öteki"lerin olduğunu, "yabancı"ların olduğunu, onlardan "nefret ettiğini" ve/veya onlardan "korktuğunu" söyleyen bir (devlet) baba ile büyüüp gelişeceği, üreteceği, kökleneceği yere, "geleceğine" dair kaygısız bir çocuk yetiştirmek epey zor bir iştir. Gelecek "ev"dir, ev ise tekinsizdir. Bu durumda gelecek kaygısı kaçınılmazdır.

Gelecek kaygısı, emredildiği üzere mutluluğun peşinden koşup onu hiç şöyle ağız tadıyla yakalayamayacak olmanın gerçeğini hissetmeye başlamış olanlarda kendisini gösteriyor.

Mutlu olma çılgınlığı ile gelecek kaygısının ilişkisine dair parantez

Bir süredir kafayı insanların mutlu olma çılgınlığına takmış halde olduğum söylenebilir. Sürekli mutlu olmayı salık veren mottolar paylaşan ne iş yaptığını anlamadığım “influencer”lar, davranış bilimci(?)ler ya da yaşam koçları, nasıl mutlu olunacağını anlattığını iddia eden kitaplar, gündüz kuşağı programlarında mutluluk reçeteleri veren doktorumsu tipler, bunu almazsan mutluluğu almayı kaçırırsın tehdidiyle ürün satmayı hedefleyen ve başaran reklamlar... Adeta mutlu olmaya zorlanıyoruz. Bu mutluluk dayatması içerisinde mutlu olmadığımız anları fark edip onlar için özel geliştirilmiş saçma sapan ürünlerle o anlardan da kurtulmaya çalışıyoruz. Galiba influencerlar mutluluğu ağızımızdan burnumuzdan tıkarak bize satmaya çalışan sistemin işkencecileri olarak tutuluyor. Sistemde üsttekiler suya sabuna dokunmuyor; işi yine parayla tuttukları bu işkencecilerle bırakıyor. Mutluluk furysı öyle sarmış ki her yanı, insanlar psikologları “mutlu olamadıklarında gittikleri”, “mutlu eden”, “mutlu olamama hastalığını iyileştiren” ki-

şiler sanıyor. Oysa Bruckner ne güzel yazıyor *Ömür Boyu Esenlik* adlı kitabında: “...bugünün insanı mükemmel sağlığı aramaktan dolayı hasta düştüğü gibi, acı çekmek istemediği için de acı çeker. Mutsuzluk yalnızca mutsuzluk değildir; daha da beteri, mutlu olma konusunda başarısız olmaktır.”

Pandemi sebebiyle evlerde kaldığımız ilk zamanlar hemen “verimlilik uzmanları” türeyip “Haydi şunu yapalım”, “Madem evdeyiz asla boş vakti geçirmeyelim”, “Evde bunları yapmazsanız pandemide mutlu olamazsınız” şeklindeki fetvalarını verdiler. Ekmek yapan insan yapmayandan daha mı mutlu oldu? Evde kaldığı vakti iyi değerlendirmeyip egzersiz yapmayıp da kilo vermeyen insan mutsuzluktan öldü mü seksi (o da çarpıtılmış güzellik algılarına göre) bir bedene kavuşmayınca?

Son dönemde iyice dikkat çeken “mutluluk arayışı” artık basit bir arayış olmaktan çıkıp sistemin bir buyruğu haline geldi: Mutlu ol! Mutlu olmak için çaresizce çırpınan, onu bunu satın alan, sırf instagram paylaşımı yapabilmek için (bu da mutlu olmanın şartlarından) doğada vakit geçiriyormuş gibi yapan, daha çok mutluluk satın alabil-

mek için daha çok çalışan, bir türlü ödeyemedikleri mutluluk borcu altında ezilen insanlar haline geldik. Eksiğin eksik olarak kalması ruhsal bir denge için gerekliyken, neredeyse eksiklik eksik kalmasını sağlayan ürünü icat edip mutlu olmamız için yine bize satacaklar! Gelecek kaygısı, emredildiği üzere mutluluğun peşinden koşup onu hiç şöyle ağız tadıyla yakalayamayacak olmanın gerçeğini hissetmeye başlamış olanlarda kendisini gösteriyor. Gelecek, ne olduğu bile tam olarak bilinmeyen mutluluğun peşinde koşmakla gelmiyor da geçmiyor da.

Galiba “gelecek kaygısı” duyan gençlerin (devlet) babası kendinde korktuklarını ötekileştirirken, anesi de süt verip ruhen ve bedenlen beslemek yerine süt satıp bunun ne kadar gerekli olduğunu anlatıyor. Bunun ne kadar acı olduğunu duyumsa sistemin ne içinde ne de dışında olabilen terapistlere kalıyor.

KAYNAKLAR

- Acının Kaynakları: Korku, Açgözlülük, Suçluluk, Kandırma, İhanet ve İntikam, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017, 218 sy.
- Ömür Boyu Esenlik, Pascal Bruckner, Ayrıntı Yayınları, 2012, 187 sy.
- Objekt a ve Bakış, Zehra Eryörük, 2018, <https://www.lacanciforum.org/post/design-a-stunning-blog> adresinden erişildi.

30.sayı ÇIKTI

[@hukukdefterleri](https://www.facebook.com/Hukuk-Defterleri)
www.hukukdefterleri.com

Postmodern yorumsamacılık ne getirdi, ne götürdü?

Birine küfredip, hâkimin huzuruna çıksak ve aslında "senin ..." demekle sövmediğimizi aksine ona dua ettiğimizi ileri sürsek gülünç olmaz mıyız? Oluruz diyorsanız, o zaman postmodernist yorum anlayışına hayır diyorsunuz demektir. Bu durumda, işiniz çok zor; gerçek anlamı bulmak için zorlu bir yolculuğa çıkmaya hazır olmalısınız.

Prof. Dr. Hasan Aydın

OMÜ Felsefe Bölümü

İnsanoğlu, tüm dünyasını, dış dünya, düşünce ve dil ilişkisinde örür. Dış dünya-düşünce ilişkisi önemli felsefi sorunlar doğurduğu gibi, gerçekliğin ve düşüncenin dilde ifadesi de köklü felsefi sorunlar içerir. Sorulardan kimileri şunlardır: İnsan zihni, dış dünyayı olduğu gibi yansıtır mı? Ona, onda olmayan kimi unsurlar katar mı? Katarsa bunu saptamanın olanağı var mıdır? Dil, dış dünyayı ve düşünüleni olduğu gibi yansıtır mı? Tüm bu felsefi sorunlar bir yana, insanoğlu, gerçeklikle bilişsel yetileri aracılığıyla karşılaşır ve düşünsel tasarımlarını dilde açığa vurur. Derrida, "her şey metinden ibarettir" derken, biraz abartıyla da olsa dilde var olanın önemine işaret etmiş gibi gözüküyor. Çünkü dile gelmeyen, bir anlamda metne dönüşmeyen şey diğerlerine açılmaz. Düşünülemez demiyorum; düşünülebilir ama öznde kalır, düşüncenin öznelerarasılaşması ancak dilde var olanla olasıdır. Tabi dilde var olanı anlamlandırmak, onu tekrar düşüncenin nesnesi haline getirmekle olasıdır.

Ortaçağdan günümüze felsefede dil ve dilsel olan

Dilin ve dilsel olanın felsefi önemi, ortaçağdan sonra ancak 19-20. yüzyılda yeniden gündeme gelmiştir. Özellikle yapısalcılık, postyapısalcılık, postmodernizm ve analitik felsefede dil tartışması oldukça merkezidir. "Ortaçağdan sonra" nitelememi bir parça açmam gerekir; zira bilindiği gibi ortaçağlar dil felsefesinin en yoğun olduğu çağlar idi. Bu nedensiz değildir; o dönemde hakikatin Tanrı

tarafından kutsal metinlerde açımlandığına inanılıyordu. O halde kutsalı, diğer bir deyişle tanrısal söylemi anlamak, dili, dilsel yapıları, söylemleri ve metinleri doğru çözümlemeye bağlıydı. Sanırım ortaçağın dilsel çözümlemelere katkısı, felsefi olarak dile getirilmesi gereken bir katkıdır. Ortaçağ insanı, teoloğu ve filozofu, dilin gerçekte var olanı, yani hakikati, düşüncede var olanı, yani idealleri, tasarımları olduğu gibi yansıtabileceğine inanılıyordu. Bu inanç yersiz değildi; aksi takdirde kutsal metinlerin tanrısalılığı su götürür bir konuma düşerdi. Ancak 19-20. yüzyıllarda felsefi olarak dile yeniden dönüldüğünde, burada ortaçağda olduğu gibi dilsel değil, bilimsel ve felsefi endişeler söz konusuydu; insanlığın bilgi birikimi ve yeni araştırmalar sayesinde, çok farklı şeyler keşfedildi. Dilin sınırları gösterildi; mantıksal yapısı analiz edildi; kültürelliği dışavuruldu; farklı diller karşılaştırıldı; aynı dil içinde söylem üretenlerin, sözcüklere farklı anlamlar yükledikleri, bu farklı anlam yüklemelerle sözcüklerin dinamik bir karaktere büründüğü ve dilin evrildiği gösterildi. Dilin, bir göstergeler sistemi olarak dinamik bir yapı olduğu ve hatta insan düşüncesini ve nesneler dünyasını algılayışını bile etkilediği ortaya konuldu. Aslında bu gösterilenler, felsefi olarak dilin hem nesnel gerçekliği hem de düşünüleni olduğu gibi yansıtmadığına işaret ediyordu. Burada kültürelilik, dilin yapısı ve öznenin dil içindeki yaratıcı söylemleri etkindi. Buraya kadar her şey iyi gidiyordu. Ancak bir kez dış dünya, düşünce ve dil ilişkilerinde kültürel yapıların,

dilsel yapının ve öznenin bilişsel yapılarının işe katılması, beraberinde pek çok septik soruyu ve tartışmayı gündeme getirdi. Bu tartışmalar, postmodern felsefe ve kimi yorum-bilimcilerin (hermenötikçilerin) dilinde kayganlaştı ve öyle bir hal aldı ki, neredeyse meşhur Gorgias'ın "hiçbir şey yoktur, olsa bile bilmeziz, bilsek bile başkalarına bildiremeyiz" argümanına dönüştü.

Bu saptamaları neden yaptım? Nedensiz değil; son dönemlerde ülkemizde yaşadığımız pek çok tartışmada bu saptamanın izdüşümlerini gözlemliyorum. İki örnek vermek istiyorum. Birisi, "Andımızın" ile ilgili Danıştay kararı sonrası yaşananlar; diğeri ise, hemen her gün TV'de gördüğümüz kimi ilahiyatçıların söylemlerine yönelik. Önce ilkinden başlayalım.

Andımız, İstiklal Marşı ve ırk kavramı

Andımızın Danıştay kararıyla tamamen kaldırılması, kimi kesimlerde şöyle bir tepkiye yol açtı: "Niha yet ırkçılık kokan, beyin yıkayan, Türk olmayana Türküm, doğruyum, çalışkanım dedirten bir söylemden kurtulduk." Daha pek çok şey söylendi, yazıldı ve yazılıyor; ancak beni burada ilgilendiren "ırkçı" nitelmesi. Andımızda ırk kavramı olarak açıkça yok; "Türküm" demek ırkçılığa vurgu olarak niteleniyorsa, "ne mutlu Türküm diyene" ırkçılık olarak görülüyorsa, bunun tartışılması elbette yapılabilir. Türklük Cumhuriyetin kurucuları tarafından bir üst kimlik olarak, Anayasal bir kimlik olarak görülmüştür. Bu üst kimliğe vurgu ırkçılık olarak görülüyorsa, unutulmamalı ki, modern ulus devletlerin hepsine ırkçı damgasını vurmak lazım. Çünkü pek çok ulus devlette, Alman, Rus, İspanyol, Azeri vb. tanımlama bulunmaktadır. ırk kavramı asıl İstiklal Marşımızda geçmektedir. Bu yüzden bu söylemler karşısında, İstiklal Marşımızın şu dizelerini anımsatıyorum:

"Kahraman 'ırkıma' bir gül, ne bu siddet bu celal.

Ebediyyen sana yok, 'ırkıma' yok izmihlal."

İstiklal Marşımızdaki ırk kavramına atıf yaptığımda aldığım tep-

kiler genelde şu şekilde oluyor: M. Akif Ersoy gibi bir Müslüman, ümmetçi bir insan nasıl ırkçı olur? Ne yani M. Akif Ersoy ırkçı mıydı? Oradaki ırk, gerçek ırk olamaz, o bir Arnavut'tu. O, ırk sözcüğünü kullanmışsa kesinlikle farklı bir anlamda kullanmıştır. Hatta sizce M. Akif Ersoy bu şiiri yazarken ırkın etimolojik kökenini düşünerek mi yazdı, yoksa politik anlamını mı? Burada "gül" sözcüğünü de, "bu gürühtan olan insanlara bir adet gül verin" olarak yorumlayamaz mıyız, türünden pek çok soru ve yorum gündeme getiriliyor. Benim bunlara yanıtlım şu şekilde: Her ne söylerseniz söyleyin fark etmez; söylem dilde, sözde var olur, her söz edimi, sözcüklerin etimolojik kökenini, eğretilemeye bile başvursa, bir şekilde gerçek olarak var sayar. Yani söz ediminde bulunan, sözcüğün etimolojisini, anlamını bilerek kullanır. Elbette her söz edimi, kültürel koşulludur, döneminin kültürel, politik, ekonomik içerimlerini çağrışımsal olarak içinde taşır. M. Akif Ersoy bir edebiyatçıydı ve kanımca ne yaptığını çok iyi biliyordu. O, ırk sözcüğünden rahatsız olmamıştı, ama görünen o ki, kimileri artık bundan rahatsız oluyor. Özellikle son dönemlerde Türk sözcüğünden, Türklüğünden bile rahatsız olan insanlar var.

Bu yanıtlımla aslında iki şeye dikkat çekmek istiyorum:

İlki, ırk sözcüğünün kökenini göstermek istiyorum: ırk sözcüğünün, etimolojik kökü; ~ Ar ʿırk عِرْق [ʿırq]; 1. bitkinin kökü, 2. damar, 3. köken, soy, asıl anlamlarına geliyor.

İkincisi, M. Akif Ersoy'un yaşadığı dönemde ırk kavramı ve ırkçılığın kültürel bir değerinin olduğuydu. Bunun da ötesinde, o dönemlerde ırk sözcüğü bilimsel bir sözcüktü. Ancak 1960'lı yıllar-

dan itibaren antropolojinin gözünden düştü ve genetik çalışmalar ırk sözcüğünü anti-bilimsel bir sözcüğe dönüştürdü.

Her insan gibi M. Akif Ersoy da döneminin dilini, sözcüklerini, başat değerlerini ve bilimsel bilgilerini kullanıyordu; söylemini o kültür içinde üretiyordu. Onun söylemini ve dilini anlamak istiyorsak o döneme gitmek kaçınılmazdır. Eğer döneme, kültüre ve bağlama gitmezsek birisi şöyle diyebilir: İstiklal Marşımız korkma diye başlıyor; korkak olmayana korkma denilir mi? Biz korkak bir millet miyiz? Anılan nedenlerle, Andımıza ırkçılık kokuyor diye karşı çıkanların, İstiklal Marşımıza da karşı çıkması gerektiğini savunuyorum ve aslında biraz ürkek bir tavırla da olsa sosyal medyada bunu dillendirenlerle karşılaşmak olasıdır. Bu dillendirmelerden birisi ilginç olduğu için, burada aynen aktarıyorum: "Ben de bir ateist olarak 'hakka tapan millet' lafına takılmış durumdayım. Şimdi ben millettensayılmayacak mıyım?"

Metnin bağlamsallığı, yazarı, dönemin kültürü, değerler ve bilgiler sistemi, metnin çağrışımları ve seslendiği ilk kitle hiçe sayıldığında, herkes metinde her şeyi okuyabilir hale geliyor. Neredeyse sözcükler buharlaşıyor, anlaşmaya, ortak bir zemin bulmaya olanak kalmıyor. Kısacası tam bir postmodern yorumbilimsel karmaşa yaşanıyor.

İlahiyatçıların uydurmaları

İlahiyatçılarda, dilde var olanla oynama geleneği daha da yaygın bir gelenektir, bu gelenek Yahudi filozof-teolog Philon'a değin geriye gider ve İslam ortaçağında köklü izdüşümleri vardır. Dinsel metnin literal-sözel anlamı, dönemin kültürüyle uyuşmayınca, hemencecik sembollere, allegoriye dönüştürülür. Metin sembollere, allegoriye indirgendi mi, onlarda her şeyi okumak olanaklı hale gelir. Ortaçağda Müslümanlar Yunan kültürüyle karşılaşınca, Philoncu ve Yeni Platoncu geleneğe uyararak bunu yaptılar. Bugün geleneksel İslam diye bilinen pek çok şey aslında o kültürün ürünüdür. Ama o kültür de eskidi; bugün modern Batı kültürü var. Modern Batı kültüründen nasibini almış bir ilahiyatçı, dinsel metinlerde dönemimizin değerleriyle uyuşmayan bir şey gördü mü hemen onun anlamını kendine göre değiştiriyor. Kadın dövme (darb) modern kültürde yanlış mı, dinsel metinlerdeki **darb** sözcüğünün anlamı hemen değiştiriliveriyor. Modern bilim evrenin başlangıçta **nebula** halinde olduğunu mu söylüyor, dinsel metnin duman-sis anlamında kullanılan **duhan** sözcüğü hemen nebula olarak yorumlanıyor. Ganimet sözcüğü modern dünyada abes mi, dinsel metindeki ganimet, adil paya dönüştürülüyor; dinsel metinlerdeki köle, cariye, sömürülen işçilere dönüştürülüyor vb.

Hiç kimse sözcüklerin Hz. Muhammed dönemindeki anlamını bulmaya çalışmıyor. Dinsel metni okuyan her ilahiyatçı, fantazisine göre adeta yeni bir din ve yeni bir dinsel metin yaratıyor. Metni çağla örtüştürmek için her şey yapıyor; metne, deyiş yerindeyse şiddet uygulanıyor; bir tür hermenötik sahtekârlık yapıyor. Bunlar geçmişte de vardı kuşkusuz, ama son dönemlerde alabildiğine yayıldı. Neden mi yayıldı? Postmodernizmin etkisinden dolayı. Gelin postmodern yorumbilime kabaca bakalım:

Postmodern yorumbilim

Postmodernizmde her şey göreceli olduğu, her şeyin değişebilirliği, her şeyin gidebilirliği veya farklı anlam ve yorumların ortaya çıkabilmesi için, metinler üzerinde yapılacak yorumlar büyük bir önem taşımaktadır. Bu yüzden postmodernistler, nesnel doğrunun yerine yorumbilimin doğrusunu koyarlar, dolayısıyla bu, aynı zamanda, nesnel bilgiyi reddederek onun yerine öznel nitelikli yorumbilimsel bilgiyi koymak anlamına gelmektedir. Çünkü onlara göre, dünyada hiçbir şey dili aşamaz ve dil Rorty'nin deyişiyle, olumsuzluklara sahiptir. Bu nedenle her şey özde bir metindir; ancak metnin anlamı, ne metinde, ne metnin olduğu bağlamda ne de metnin yazarındadır; anlam, okuyan kişide, yani okuma etkinliğini gerçekleştiren öznededir.

Yazar zaten ölmüştür. Dolayısıyla, metnin anlamı her okuyana, okuyanın sezgilerine göre değişir yeniden şekillenir ve yeniden inşa edilir. Metni okuyucu yazar. İşte postmodern yorumbilimin özü budur. Dilek Doltaş *Postmodernizm: Tartışmalar ve Uygulamalar* (Telos Yayınları, İstanbul 1999, s.41-42) adlı eserinde şöyle der:

“Biçimi ve içeriği her ne olursa olsun, bir grup postmodern yazara göre, her metin sözcüklerden oluşur. Sözcükler de durağan, nesnel gerçekler olmadıkları için, ancak kendi oluşturdıkları gerçeklerden, yani kendilerinden söz ederler. Okur, okuma eylemi sırasında, kendi belleğinde, onlara gerçeklik ve anlam kazandırır. Dolayısıyla sözcüklerin anlamları bir açıdan bakıldığında, öznel ve geçicidir. Anlamın meydana gelişi, okurun kişisel birikimi, özgeçmişi ve ruhsal durumu ile sözcüklerin ürünü olduğu söyleme ve onların kullandığı diğer metinlerin yüklemelerine (entertextual meaning) dayanır. Bu nedenle, bir grup postmodern düşünür-eleştirmene göre anlam ancak metinlerarası atıflar yoluyla geçici ve kişisel düzeyde belirlenir. Tzvetan Todorov ve Stanley Fish'in başını çektiği bu yeni pragmatist, postmodern eleştirmen grubunun 'metnin anlamı nedir?' sorusuna 'her şey ya da hiçbir şey' diye cevap verdiklerini söyler. Bir başka deyişle onlar için metin, psikolojide kullanılan ve her türlü anlamlandırmaya açık boş kâğıt üzerindeki mürekkep lekesi (Rorschah testi) gibidir. Bu yaklaşımdaki eleştirmenler, anlam üretmede ağırlığı yazara ya da metne değil de okura ve söyleme verdiklerinden metnin yazarının da okur olduğunu öne sürerler. Onlara göre, metin ön-metindir (pretext), onu kimin yazdığı hiç önemli değildir ve okur ondan, Pirandello'nun karakterleri gibi istediği anlamı çıkarır - yani metni okur yaratır. Postmodernistlerin anılan yorumsamacı söylemleri, Grenz'in de belirttiği gibi, yorumcu teorilerini dış dünyaya uygulamalarına neden olmuş ve bir metnin, her okuyucu tarafından farklı farklı okunacağı gibi, gerçeklik de, gerçeklik ile ilişki içerisine giren her bilinç

tarafından farklı farklı 'okunacaktır', kısacası dünyanın tek bir anlamı yoktur anlayışına ulaşmalarına neden olmuştur."

Postmodern yorum anlayışının olumsuz sonuçları

Bu yorumbilim yaklaşımı doğru mudur? Kısım evet kısmen de hayır. Evet, anlam özende oluşur, öznenin katkısı yadsınamaz; hayır, metinle diyalektik, metnin tarihsel bağlamı önemlidir. Metnin anlamını, metin, metnin bağlamı ve metnin inşa edildiği kültürel ortamın dışında, salt onu okuyan özende aramak, metni, metnin yazarını ve metnin bağlamını yok saymak anlamına gelmektedir. Bu yok sayma, özellikle, anakronizme neden olması, okuyucunun metne, orada olmayan unsurları yansıtmaması gibi olumsuz sonuçlar doğurabilecek niteliktedir. Bu durum, sözcüklerin ve metinlerin psikolojide kullanılan **Rorşah testi** gibi olduğunu savlamak demektir ki, bu hem iletişimi olanaksızlaştırıcı hem de her şeyin her anlama geldiğini çağrıştırmaya niteliktedir.

Kuşkusuz, metnin yorumunda metni yorumlayan öznenin birikimini ve payını yadsımak oldukça zordur; fakat buna dayanarak metnin anlamını özneye indirgemek bilimsel açıdan kabul edilemeyecek bir tutumdur. Buna rağmen, aşırıya kaçmayan kimi postmodernistlerin yorum anlayışları, metin okuma ve anlamlandırmaya ağırlık veren etkinliklerde, insanları farklı yorumlara sevk etmek, onların ufuklarını açmak ve anlam zenginliğini yakalamalarına katkı sağlamak açısından işlevsel olarak kullanılabilir. Ancak tüm farklı yorumlarına rağmen, biliminsanının metnin nesnel bir yorumunun bulunduğunu ve bu yorumun, metin, metnin bağlamı, yazarı ve yazarın yaşadığı ve çalıştığı paradigma ve okuyucunun etkileşimini gerektirdiğini belirtmesi ve buna göre metni anlamlandırması zorunludur. Bu açıdan sözgelimi Yunus Emre'nin şiiri anlamlandırılırken, kişiler hangi öznel yorumu yaparsa yapsın, biliminsanının sonunda orada kullanılan kavramların anlamını vurgulaması ve aydınlatması zorun-

ludur. Sözgelimi, "ilim ilim bilmektir; ilim kendin bilmektir; sen kendini bilmezsen bu nice okumaktır" dizelerindeki "ilim/bilgi" terimine sıradan kimseler, bugünkü bilgi anlamını yüklemeye eğilim gösterse de, biliminsanının, oradaki ilim/bilgi teriminin tanrısal kökenine, ahlaki bağlamına ve tanrı odaklı, erekselci yapısına dikkat çekmesi ve anakronizmi engellemesi gerekir. Aksi durum, Yunus Emre'nin dizelerinin, kendisine yabancılaştırılmasına, çarpıtılmasına ve anlamsızlaştırılmasına yol açar. Öte yandan oradaki ilim/bilgi terimi, kimi postmodernistlerin savunduğu gibi "i-l-i-m" ise ve okuyucuya göre her anlama gelebiliyorsa, o anlamdan yoksun demektir. Aynı durum adalet, çekim yasası, insan hakları, fonksiyon, basınç, toplum, birey, vatandaş gibi kavramlar için de geçerlidir. Bir yorumcunun yorumsal sürecinde adaleti, *a-d-a-l-e-t'e*, çekimi, *ç-e-k-i-m'e*, basıncı, *b-a-s-ı-n-ç'a* dönüştürüp anlamsızlaştırmaya hakkının olduğu ileri sürülemez. Çünkü bu iletişimi olanaksızlaştırıcı ve her şeyin her anlama gelebileceğini ima etmek anlamına gelir. Son dönemlerde yapılan tam da budur.

Öyle sanıyorum ki, postmodernist yorum anlayışı artık her yerdedir. Hem sıradan insanlarımız hem ilahiyatçılarımız hem de biliminsanlarımız postmodernist oldular. Kim kimde, nerede, neyi beğenmiyorsa, onu kendince anlamlandırıyor ve işin ilginç yanı, bunu düşünsel, bilimsel çoğulculukla özdeşleştirip demokratik bir hak sayıyor. Tamam demokratik bir hak diyelim; ama metnin yazarının gerçekte ne dediğini bulmaya çalışmak da demokratik bir hak değil midir? Hatta bilimsel açıdan zorunlu değil midir? Kuşkusuz bu zahmetli bir iştir, yazarı tanıyacaksın, onun döneminin kültürünü

ve dilini bileceksin, yazma nedenine vakıf olacaksın, söylemini kendi içi ve dışıyla ilişki içinde çözeceksin, sınıfsal konumuna bakacaksın, beslendiği kaynakları bulacaksın vb. Bu kadar uğraşa, zahmete ne gerek var? Ben postmodernim; öznel olarak ne anlıyorsam yazar onu söylüyordur, deyip geçmek daha kolay. Mehmet Akif "ırk" mı dedi; yok canım o ırk sözcüğünün kesin başka bir anlamı vardır; hatta "ırk" belki de "gül"dür. *Kuran* "döv (darb)" mı dedi, yok canım onu da nerden çıkardın, ben onu "ayrıl" ya da "seviş" diye anlıyorum. *Kuran*'da insanlık dışı dövme nasıl olur? *Kuran* cariye ve köleden nasıl bahseder, kadını nasıl ganimet olarak görür vb.

İyi de bir metni herkes farklı bir anlama çekiyorsa, yani bir metin her anlama geliyorsa, o metnin kendinde anlamının olduğu söylenebilir mi? Şimdi ben bunları yazıyorum, yazdıklarımın kendinde bir anlamı yok mu? Birine küfredip, hâkimin huzuruna çıksak ve aslında "senin ..." demekle sövmediğimizi aksine ona dua ettiğimizi ileri sürsek gülünç olmaz mıyız? Oluruz diyorsanız, o zaman postmodernist yorum anlayışına hayır diyorsunuz demektir. Bu durumda, işiniz çok zor; gerçek anlamı bulmak için zorlu bir yolculuğa çıkmaya hazır olmalısınız.

Türkiyeli işçilerin Almanya'ya getirilişlerinin 60. yılında Değişimin doğallığında yenilikler...

1961-73 arası törenlerle gelenler, işçi alımının durdurulması ile birlikte 1973'ten itibaren hızlanan aile birleşimleri, 1971 ve 1980 askeri darbeleri sonrası görülen mültecilik olgusu ile Almanya'ya getirilen Türkiyeli işçi göçü değişik aşamalardan geçerek bugüne, 60. yıla geldi. Bugünün genç nesilleri, 60 yılın deney ve tecrübelerinden öğrenerek, üretime daha ileriden katılanlar olarak tarih sahnesinde yerlerini almaktalar.

Ali Çarman / Stuttgart

İnsanlığın bütün tarihi, ezen-ezilen, sömüren-sömürülen kesimler arasındaki çetin mücadeleler ve daha güzel bir hayat sürdürebilmek için her şeyi göze alarak oradan oraya koşmanın tarihidir. İnsanlık, ekmek ve özgürlük istemiyle sadece bir kısım toprak parçasını değil bütün dünyayı kendine yurt edinmiş. Buna neden olan ise; açlık-kıtlık ve savaş-baskılar gibi insanları ölüme sürükleyen olguların her daim varlığını sürdürmüş olmasıdır.

Emperyal güçler kendi ihtiyaçları temelinde, kendine özgü bir göç olgusu yaratmış olsa da göçmenlik olgusu farklı biçimlerde devam etmekte. Hatta bazı özel durumlarda; en iyi ve yetenekli, en enerjik işçileri “kendi” ülkelerine getirtmek için her yola başvurmakta.

1900 yılının 56 milyon nüfuslu Alman imparatorluğunda “yabancı” işçilerin sayısının 800 bini bulduğu resmi belgelerde kayıtlı. Bu sayı kısa süre sonra bir milyon, 1910'da ise 1 milyon 250 bin olur. Ve çalışan yabancı işçiler Almanya nüfusunun yüzde 5,1'ine tekabül eder.

Berlin/Bağdat demiryolu hattının başlamasıyla Almanya/Osmanlı ilişkilerinde ilerlemeler kaydedilir. İstanbul'dan Berlin ve değişik şehirlere (1878-1917) işçi ve meslek öğrenmeleri için gruplar gönderilir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında 12-18 yaşları arasında 10 bin kadar gencin mesleki ve teknik öğrenim görmek üzere Alman fabrikalarına gönderilmesi iki devlet arasında varılan anlaşma ile kabul edildi.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, İsviçre ve Avusturya gibi ülkeler işgücüne ihtiyaç duydular. 50'li yılların ortalarında itibaren başta İtalya, Yunanistan ve Türkiye olmak üzere birçok ülkeden Almanya'ya bölükler halinde işçiler getirildi.

Dememiz odur ki, “yabancı” işçiler konusu Almanya için yeni bir mesele değil. Kökleri tarihin derinliklerinde saklı. Özcesi, Almanya var olduğundan bu yana yabancı işçiye ihtiyaç duymuştur.

Bugün gelinen noktada, 30 Ekim 1961'de Almanya-Türkiye işgücü anlaşması ile başlayan bir sürecin 60. yılındayız. Pandemi koşullarına rağmen bu konuda konferans, sergi, toplantı vb. yapılabacağı ilan edilmiş bulunmakta.

Sirkeci-Münih kara tren yolculuğu

Almanya ile Türkiye arasında işgücü anlaşmasının yapıldığı yıl, resmi rakam ile Almanya'da 300 bin işsiz bulunmaktadır. Kapitalistlerin dışardan işçi getirmelerinin birçok nedeni var: Yabancı işçilere daha az ücret ödemeleri, birçok sosyal haktan mahrum bırakmaları ve de onları yedek sanayi ordusu olarak kullanarak yerli işçilerin üzerinde tehdit unsuru oluşturmaları.

Türkiye'den Almanya'ya işçi gönderme devletin açıktan teşvik ettiği ve karşılıklı iki yönlü çıkar hesabı yapılan bir süreci beraberinde getirdi.

Almanya, meslek sahibi ve genç sağlıklı ucuz iş-

gücüne ihtiyaç duyuyordu; misafir işçileri kölelik koşullarında çalıştırıp istediği zaman (rotasyon ile) tekrar geri gönderebileceğini düşünmekteydi. Türkiye ise göçenleri, bir yandan döviz makinası, diğer yandan da lobiciliğinin dolgu malzemesi olarak gördü. Bunda ülkedeki işsizlik, yaşam standartlarının düşük olması yanı sıra asıl olarak ekonomik çıkmaz ve dışarıdan gelebilecek işçi dövizleri üzerine yapılan hesaplar belirleyici oldu.

Türkiye'nin dört bir yanında emekçiler iş ve işçi bulma kurumlarına Almanya için başvuruda bulundu. İstanbul'da açılan Almanya irtibat büroları önünde oluşan kalabalık içinde sırası gelen her işçi küçük çocuklar gibi tepeden tırnağa Alman doktorların kontrolünden geçti.

İlk yıllar, başta İstanbul olmak üzere, Ankara, Eskişehir, İzmir, Bursa, Kayseri, Adana ve giderek ülkenin bütününe kapsayan ve biraz da zorunlu olan bir "Alamancılık" hikâyesi. Anadolu'nun dört bir yanında binlerce emekçi umutlarını valizlere doldurmuş, ufacık kaygıların girdabına kapılmadan kendini yola vurmuş. Yarın her zaman hayallerinin peşinde koşanlarıdır özdeyişinin doğruluğu bir kez daha pratikte sınandı.

Münih Tren İstasyonu'nda hancı gibi yerde saatlerce bekletilip, ellerine ikinci bir kumanya tutuşturulan emekçiler işbaşı yapacakları şehirlere doğru yola çıkarıldı.

İşçi haimlarında hayat.

Hayal ile gerçek arasındaki bağ ne kadar birbirine yakın olursa gerçekleşmesi bir o kadar yakın olur. 60. yılını dolduran göçmenlik sürecinde bu gerçeklik çok kez doğrulandı.

Çok kısa denecek bir zaman diliminde fabrikalar, madenler, demiryolları ve temizlik alanlarında yabancı işçi sayısı kimi zaman Alman işçilerinden fazla oldu. Misafir işçiler, en ağır, en yapılmaz işleri ikirciksiz yaparken, sefil denebilecek barakalarda ikamet ettiler. İşçi hamileleri olarak anılan barakalardaki hayat başlı başına bir araştırma konusu. Aile (küçük) firmalarında çalıştırılan işçiler ise çoğu zaman depo olarak kullanılan odalara yerleştirildi.

Birinci kuşaktan işçilerle yapılan sohbetlerin başlangıç sözleri, "önce ben geldim, sonra eşimi ve çocuklarımı getirdim" cümlesi ile başlamakta. Sonrası ise yeniden ülkeye dönmeyi çok isteyip bir türlü dönmek çelişkinin geldiği nokta.

IG Metall sendikasının çıkarmış olduğu Mart 1963 tarihli bülteninde belirttiği üzere sadece Köln Ford fabrikasında dört bine yakın Türkiyeli işçi çalışmaktadır. Bunun üzerine sendika, işçileri bilgilendirmek için tercümanlarla birlikte Türkiyeli

işçiler için işyeri bilgilendirme toplantıları yapmaya başlar.

İnsan bir yerden bir başka yere giderken, o güne değin edindiği alışkanlıkları, gelenek ve kültürel ilişkileri de beraberinde götürür. Ve bunlardan öyle üç-beş yılda sıyrılmaz. Daha önceleri hayalini dahi etmediği bir ülkede (Almanya) başka koşullar içinde hayat kavgası verirken bu çoğu zaman uzun yılları alacak bir durum.

İlk kuşak işçilerin rüyasını süsleyen Mercedes.

Almanya'ya getirilen işçilerin ağırlıklı olarak köylük yerlerden olduğu savının, Doç. Dr. Nermin Abadan Unat'ın 1964 yılında yapmış olduğu araştırma/anket ile doğru olmadığı, büyük çoğunluğun şehirlerden geldiği anlaşıldı.

İşçi alımının durdurulması

1972'ye gelindiğinde; 500 bininci işçi törenle uğurlanıp, aynı şekilde törenle karşılandı. Tarihe petrol krizi olarak geçen Ekim 1973 ekonomik krizi ile birlikte Almanya tek yanlı olarak işçi alımını resmen durdurdu. Bununla yetinilmedi, gelmiş olanların da geri dönmeleri için baskılar yapıldı. Oturma izinleri sürekli kısıtlandı, ailelerini yanlarına getirmeleri engellenmeye çalışıldı. Hristiyan Demokratik (CDU) Partisi işi işçilerin ailelerini yanlarına getirmelerine karşı kampanya sürdürme girişimine kadar vardırdı.

Almanya'nın işçi getirmeyi resmen durdurması, insanlarımızın gelmesini engelleyemedi. Bir yanda işçi aile ve çocukları getirilirken, diğer yanda az da olsa kaçak yollardan gelmeler devam etti. 1974 yılına kadar Almanya'ya gelen Türkiyeli işçi sayısı 711 bin 302.

1973 yılının bir diğer önemli olayı şudur: En ağır işlerde daha düşük ücretle çalışan misafir/gastarbeiter işçilere yıllık izinleri hasret gidermeye yetmiyordu. Böyle olunca, memleket iznine gidenlerin birçoğu doktor raporları ile kalışlarını uzattı. Ford yönetimi işçileri dinlemek yerine 500 işçinin çıkışını verdi. İşçiler bunun üzerine bir araya gelerek tepkilerini gösterdiler. Böy-

Tekstil fabrikasına kadın işçiler.

ğinin farkında olunduğu”, “sefil barakalara ikametgâh denilemeyeceği” ve bunun için birlikte mücadele edilmesi gerektiğine dikkat çekildi.

Alman Sendikalar Birliği (DGB), IG Metall ve diğer sendikalar farklı uluslardan işçilere kendi dillerinde seslenmeyi ihmal etmedi. Yabancı/misafir/göçmen işçiler arasında Türkiyeli işçiler sayıca en büyük çoğunluğu oluşturdukları için 1995'lere kadar üyelerine düzenli olarak Türkçe seslenen bültenler çıkarıldı. Öyle ki bazı durumlarda tek tek fabrikalarda dahi Türkçe bültenler çıkarıldı.

Yabancı düşmanlığı ve ırkçılık

Yabancı düşmanlığı, ırkçı saldırı ve günlük hayattaki kimi uygulamalar (ev ve iş ararken önceliğin Almanlara verilmesi gibi) sonucu, ırkçılık göçmen işçilerin yaşamlarının bir parçası durumuna geldi.

İrkçilik, yabancı ve İslam düşmanlığı Almanya'da bir sorun olarak gündemden düşmedi. Öyle ki devletin istihbarat birimlerinin ırkçı saldırıların el altından kullandıkları dahi ortaya çıktı.

İrkçılar, Mölln, Roschtock, Solingen, NSU cinayetleri ve Hanau katliamı ile bugüne değin Almanya'da 200'den fazla insanın ölümüne neden oldular.

Farklı uluslardan insanların Nazilerce katledilmesi, ırkçılığın ve faşizmin aslında bütün insanlara düşmanlık olduğunu gösterir.

İnsanlık düşmanı ırkçıların varlığına ve propagandalarına karşı demokratik örgütlenmeler hep uyanık

durdular. Sendikalar sürekli yerli ve yabancı işçilerin birliğine dikkat çekerek ırkçılığa karşı olduklarını dile getirdiler. Böyle olumlu bir hava olsa da Almanya'daki ırkçılık İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana farklı düzeyde ve değişik biçimlerde devam ediyor.

Sınırları zorlayan kadınlar

Almanya'ya gelen ilk işçi kabilelerinde kadın işçi sayısı oldukça azdı. Dönemin özellikleri genç kadınların kendi başına başka bir ülkeye iş için gitmelerini kaldıramıyor, küçümsüyor ve engelliyordu. Böyle olmasına rağmen kendi başına büyük bir özgüven ve cesaretle Almanya'ya gelen işçi kadınlar da yavaş yavaş arttı. Kadınlar, yaşamlarını ve geleceklerini güvence altına almak ve daha güzel bir yaşam için her şeyi ve her sözü (tenkidi) göze aldılar. Almanya'da sonraki yıllar aile birle-

19 Şubat 2020 Hanau ırkçı katliamı sonrası duvara yazılan kayıpları.

şimleri ile bugün aradaki fark kalkmış durumda.

Kadını küçümseyen ve hiçe sayan anlayışları kulak ardı edip Almanya'ya gelen kadın işçilere yönelik iğrenç yaklaşımlar adeta rahat vermedi. Erkek işçiler, kadınların Alman veya diğer uluslardan erkeklerle eğlenmelerine tahammül edemiyorlardı. Eğlence yerlerinde gördükleri kadınları tehditlerle zorla evlerine gönderiyorlardı. Bunun için kadınlar erkeklerle kendi aralarında veba adını vermişlerdi. Eğlence yerine tanıdık bir Türk işçi geldiğinde “veba veba” diye birbirlerini uyarırlardı.

Aslında Türkiye gibi bir ülkeden kendi başına yola çıkan kadınların cesaretine hayranlık duymamak elde değil. Kendileri için devrim denilebilecek kadar büyük bir adım. Ev işlerinin yanı sıra fabrika, işletme, kamu dairelerinde vb. çalışan kadınlar egemen olan cinsiyetçi bakışı aşmış oldu. Modernleşme en basitinden işçi kadınların geleneksel/tutucu rolleri değiştirebileceğinin

İrkçi saldırılar sonrası sık sık görülen güzel görüntüler

örnekleriyle dolu.

Kadınlar sadece ekonomik özgürlüğünü elde etmedi; işçi kadın olarak, sendikalarda örgütlenme ve her alanda eşitlik-özgürlük elde etmede, üretim ilişkilerinin en ileri olduğu bir ülkede kalıcılaşmada etkiye bulundu.

Aralık 1981'de yeni evlenen eşler için üç yıl bekleme zorunluluğu vardı ve aile birleşimi çerçevesinde Almanya'ya gelebilecek çocukların yaş sınırı 18'den 16 yaşa düşürüldü. Birinci kuşaktan işçilerin çocukları Almanya'da büyük bir boşluğa düştüler. Okullara gidebilenlerin sayısı çok fazla değildi. Okula gidemeyenler ise Türk Danış gibi kurumlarda bulabildikleri kurslara giderek Almanca öğrenmeye çalıştı.

Gerek Türk hükümeti gerekse de Alman hükümeti gerçek manada yabancı işçilerin sorunlarına eğilmediler. Tam aksine sorunları görmezden gelerek sürekli ötelediler.

Göçün 60. yılı ve genç kuşaklar

1961-73 arası törenlerle gelenler, işçi alımının durdurulması ile birlikte 1973'ten itibaren hızlanan aile birleşimleri, 1971 ve 1980 askeri darbeleri sonrası görülen mültecilik olgusu ile Almanya'ya getirilen Türkiyeli işçi göçü değişik aşamalardan geçerek bugüne, 60. yıla geldi.

Birçok ülkeden ve farklı uluslardan getirilen işçilere takılan "mısır", "yabancı", "gurbetçi", "Almanca", "göçmen" gibi dışlayıcı lakaplar, önyargıları körükleyici tutumlar ne yazık ki aradan bunca yıl geçmiş olmasına rağmen hâlâ sürmekte.

İlk getirilenler geri dönecek, onların (ikinci kuşak) çocukları uyum

Almanya doğumlu genç kızlar futbol turnuvasında.

sağlayacak, Almanya'da doğup büyüyenler ise Almanlaşacak tezi üzerine yapılan tespitler gerçeğin görülmesini engelledi.

Konuşabildiğimiz sayısız işçiden öğrendiğimiz şey; işçilerin nerden geldiğinin, nereli olduğunun önemli olmaması! Bütün işçilerin menfaati birdir, birlikte mücadele yürütürler. Ve göçmenlik olgusu öyle bir noktaya vardı ki, Federal İstatistik Dairesi'nin verilerine göre Almanya'da yaşayan her dört aileden biri göçmen kökenli. Dememiz o ki, göçmenler artık bu ülkenin ayrılmaz, dışlanmaz ve inkâr edilemez bir parçası olmuş durumda.

Göçmen emekçiler sorunu dünyanın belli başlı merkezlerinde devam eden sıcak bir tartışma. Toplumsal sorunlar da tıpkı doğa kaynaklı sorunlar gibidir. İnsanlık nasıl ki doğa sorunlarının (deprem, sel, kuraklık vb.) tahribatını en a-

za indirmeyi başardıysa toplum sorunları doğru ele alınıp gerçekçi çözümler önerildiğinde tahribatı da o kadar az olur.

Bir yanda "Türklüğünüzü koruyun", diğer yanda "Almanlaşın" ikilemi arasına sıkıştırılmaya çalışılan yeni kuşaktan gençler, güzel bir hayat sürdürmenin toplumsal boyutlarını sorgulayarak insanlığın geleceğini düşünenleri sevindiren başarılar sergilemekte.

Yabancı olarak kalmayı ret eden, dahası yabancı denmesini kendilerine yapılmış bir hakaret olarak gören genç kuşaklar her meslek dalında büyük ilerlemeler gösterdiler. Gerek toplumsal ilerleme gerekse de toplumsal bütünleşmenin önemli unsuru göçmen gençlik geleceğe yönelik bizlere umut aşılamaktalar.

Birinci kuşak diye tarihe not düşülen Türkiyeli işçiler geleceğe atit hayallerinin büyük çoğunluğunu gerçekleştirerek Almanya'nın tarihinde silinemeyecek izler bıraktılar. Göçmen işçiler yeni ve zorluklarla dolu yolda bir yığın yanlış da yapmış olabilirler. Bu, kapitalistlerin hastalıklarını ve özlerindeki çelişkileri örtbas edilmesinin malzemesi olamaz.

Bugünün genç nesilleri, 60 yılın deney ve tecrübelerinden öğrenerek, dünyanın basit olan dil vb. sorunlarına katlanarak değil, teknolojik gelişmelerin ihtiyaçlarına yanıtlar veren, üretime daha ilerdiden katılanlar olarak tarih sahnesinde yerlerini almaktalar.

Yaratılışçı iddialar ve bilim-evrim ilişkisi

Son yıllarda yaratılışçı kaynaklarda yer alan evrim karşıtı eleştiriler içinde, en rağbette olanı, Evrim Kuramı'nın bilim olmadığı, biliminsanlarınca reddedildiği iddiası. ABD'de yaratılışçılığı bin bir kılığa büründürmelerine karşın müfredata sokamayan dinciler, farklı bir taktik izleyip, Evrim Kuramının da "bilim olmadığı" gerekçesiyle müfredattan çıkarılmasını talep ediyorlar.

İbrahim Kaya

Son zamanlarda basında ve internet ortamında "evrim ve yaratılışçılık" tartışmaları ile ilgili olarak yaratılışçıların ortaya attığı bir haber dolaşiyor. Diğer kaynakların yanında genelde Amerikan kaynaklı, yaratılışçıların yönettiği sitelerde yer alan söz konusu haberde, biliminsanlarının İngiliz biyolog Charles Darwin'in 1859 yılında ortaya attığı Evrim Kuramı'nı reddettiklerinden ve bunu bir imza kampanyası ile kamuoyuna duyurduklarından bahsediliyor. Haberde aynı zamanda Şubat 2019 tarihi itibarıyla bu bildiriye imza atan bilim insanı sayısının 1000'i geçtiği de belirtiliyor.^(1,2)

Söz konusu haber ilgi çekici. Şöyle ki; Evrim Kuramı ortaya atıldığından beri devam eden evrim karşıtı iddiaları incelediğimizde, bunların birçoğunun doğru bilgiye dayanmadığı veya bilimsel dayanağı olmadığı gerekçesiyle bilim camiasınca kabul edilmediği bilinir. İleriki bölümlerde açıklayacağımız gibi nispeten yeni sayılabilecek bu iddianın da ciddiye alınmadığı görülüyor. Ancak bu iddiayı önemli kılan ve diğerlerinden ayıran bir tarafı var: İddianın öznel olarak biliminsanlarının işaret edilmesi, başka bir ifadeyle iddia makamının bizzat bilim/biliminsanı olduğunun ileri

sürülmesi. Bütün çağların en etkili bilimsel düşüncelerinden biri olarak kabul edilen ve hem biyolojide hem de birbirinden bağımsız birçok farklı bilim dallarındaki gelişmelerle -şüpheye yer bırakmayacak şekilde- doğruluğu kanıtlandığı bilinen Evrim Kuramı, nasıl olur da bu kadar açık bir şekilde bilim olmadığı gerekçesiyle eleştirilebilir ve biliminsanlarınca reddedildiği iddiası ileri sürülebilir?

Makalemizin amacı, söz konusu iddiayı ele alıp onun gerçekten ne olduğunu, neden böyle bir iddianın ortaya atıldığını ve ne derece doğru olduğunu ortaya çıkarmak. Bu nedenle, öncelikle iddianın konu olduğu haberin dayandığı kaynaklardan başlayarak iddianın kendisiyle de ilgili birçok farklı, bağımsız kaynak tarandı. Sonra bu iddia ile ilgili biliminsanları arasında yapılan kamuoyu araştırmaları, ünlü biliminsanlarının görüşleri ve bilim kurumlarının açıklamaları incelendi. İleride ayrıntıları ile açıklayacağımız gibi, bütün bu araştırmaların sonucunda bu iddianın aslında bir safsatadan ibaret olduğu ve fazlasıyla yoğun bir şekilde gündemde tutulmasının arkasında sanılandan farklı amaçlar olduğu ortaya konulma-

ya çalışıldı. Başlamadan önce, çalışmamızda “yaratılışçılar” olarak nitelendirdiğimiz kişilerin “evrim karşıtı yaratılışçılar” olduğunun, bu akımın Amerika’da ortaya çıkıp oradan dünyaya yayıldığının altını çiziyoruz. Ayrıca bu çalışmamızda bu haberde yer alan iddia için “yeni iddia” ifadesini kullanacağız.

Yaratılışçıların ‘yeni iddia’sı nedir?

Öncelikle son yıllarda yaratılışçı kaynaklarda yer alan evrim karşıtı eleştirileri incelediğimizde, en ragbette olanının, Evrim Kuramı’nın bilim olmadığı, bilimsanlarınca reddedildiği iddiası olduğunu görürüz. Yazılı ve görsel yayınlarında bu iddiaya abartılı bir şekilde yer verildiğini fark ederiz. Örneğin, Amerika merkezli yaratılışçılık akımının önde gelen kurumu olan Institute for Creation Research (Yaratılış Araştırma Enstitüsü) (IRC)’nin kurucularından Henry Morris; IRC *Bilim Adamları* adlı kitabında özellikle bu konuyu işler. Morris, özetle, “evrimin bilim olmadığını” ve “birçok bilimsanının evrimi reddettiğini ve yaratılışçılığı savunduklarını” iddia eder. Bunların ardından, eski çağlardan başlayarak günümüze kadar yaşamış birçok ünlü bilimsanını örnek vererek bu iddiasını desteklemeye çalışır. Önde gelen bir diğer yaratılışçı grup Watchtower Bible and Tract Society ise, *Life, How Did It Get Here? Brooklyn, NY* adlı yayınında, evrimci bilimsanlarının bile evrim ile ilgili birçok sorunu olduklarını itiraf ettiklerini ileri sürer. Yine yukarıdaki habere konu olan imza kampanyasını düzenleyen etkili bir diğer yaratılışçı kurum olan Discovery Institute (DI), birçok yayınında, çok sayıda ünlü bilimsanının evrimin en temel kuralları dâhil olmak üzere teoride fazla sayıda ve ciddi sorunlar olduğunu itiraf ettiklerini iddia eder.⁽³⁾ Bu gibi örnekleri çoğaltabiliriz. Son yıllarda sayıları artan bu tür yayınlarda bu iddia ileri sürülmekte ve yukarıdaki habere konu olan imza kampanyası ile kampanyaya/bildiriye imza atan bilimsanları da örnek verilmektedir.

‘Yeni iddia’ bağlamında evrim karşıtı iddiaların tarihsel süreci

Son 150 yıldır devam eden evrim karşıtı iddialara baktığımızda, bugünkü “bilimsanlarının evrimi reddettikleri” iddiasının aslında yeni bir çaba ya da girişim olmadığını, bu ve benzeri iddiaların, en azından güzergâhları ve nihai hedefleri açısından, 1970’li yıllardan başlayarak günümüze kadar devam ettiğini görürüz. Yaratılışçılık akımının kurumsal olarak yaklaşık 100 yıldır evrim karşıtı faaliyet yürüttükleri de hesaba katılırsa, bu iddianın neden son yıllarda kullanıldığı da fark edilebilecektir. Ayrıca bu akımın geçmişini incelediğimizde, aslında hem bugün ortada çok da tuhaf bir durumun olmadığı hem de evrim karşıtı iddiaların zamana ve ortam koşullarına göre değiştikleri görülebilecektir. Bu nedenle konu bağlamında bir tarihsel arkaplan sunmak gerekir.

Literatürde konuyla ilgili hemen her yayında karşılaşılabileceği gibi, Evrim Teorisi ilk kez ortaya atıldığında hem zamanın bazı bilimsanlarından hem de kiliseden eleştiriler gelmeye başlamıştı. Bilimsel eleştirilerin çoğu, Evrim Teorisi’nin birçok varsayıma dayandığı iddiasına dayanıyordu. Kiliseden gelen eleştiriler ise tamamen dinî kaygılardan kaynaklanmakta idi. Yıllar geçtikçe gelişen bilimsel çalışmalarla bilim dünyasından evrime karşı getirilen eleştiriler yavaş yavaş ortadan kay-

boldu ancak kilise kaynaklı eleştiriler devam etti.

Dinî kaygılardan dolayı evrime karşı getirilen ilk ciddi ve kurumsal tepkiler 1920’de Amerika’da başladı ve bu tepkiler günümüze kadar farklı şekillerde devam etti. Ağırlıklı olarak kilise bağlantılı birçok kurum aracılığı ile yürütülen bu faaliyetler, Evrim Kuramı’nı okul müfredatlarından çıkarttırıp onun yerine *Incil*’deki “yaratılış öyküsü” koyma girişimleri üzerinde yoğunlaştı. Çünkü o dönemdeki yaratılışçılar/dinî itikatları yüksek olan insanlar, evrimin temel düşüncesi-nin kutsal kitap *Incil*’deki “yaratılış öyküsü” ile çeliştiğini iddia edip bu durumun kendi inançları ve yaşam biçimleri için bir tehdit olduğunu düşünüyorlardı. Esas amaçları ve bu amaçlarının gerçekleştirilebileceği güzergâh olarak ise, kendi söylemleriyle; “evrim derslerini okul müfredatlarından çıkarıp yerine yaratılışçılığı sokmak, ancak bu mümkün olursa, toplumda ilahi bir güce inanışın ve hâliyle Hristiyan yaşam biçiminin teşvik edilmesinin mümkün olabileceğini” ileri sürüyorlardı. Bu nedenle son 100 yıldır benzer iddialarında ısrar edip evrim karşıtı faaliyetlerine ara vermeden devam ettiler ve zamanla ciddi bir kamuoyu desteğine ulaştılar. Bu destekle, eğitim dâhil birçok alanda, hem ulusal hem eyalet hükümetleri düzeyinde nüfuz edinmeyi başardılar. Böylece zamanla birçok eyaletteki okullarda var olan evrim derslerini yasaklatıp ye-

ABD’de yaratılışçıların Evrim Kuramı’na yönelik saldırılarının uzun bir geçmişi var.

rine yaratılışçılık derslerini koyma hedeflerine de ulaşmış oldular.

Ancak evrimi yasaklayan ve yerine yaratılışçılık düşüncesini okutan uygulamalara karşı itirazlar da hep olmuştur ve konu özelinde davalar da açılmıştır. Amerika yüksek mahkemelerinde görülen konuyla ilgili bütün davalarda, okullardaki evrim karşıtı uygulamalar anayasanın kuruluş ilkelerinden olan laiklik ilkesine aykırı bulunmuş ve bu nedenle söz konusu evrim karşıtı uygulamalar her seferinde yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak yaratılışçılar her mahkeme kararına göre yeni gerekçeler bularak faaliyetlerine devam etmişlerdir. Öyle ki Amerika'da yaratılışçılık akımının tarihinin bu mahkeme kararlarına göre şekillendiğini söylemek hatalı bir söylem olmayacaktır. Bu nedenle de konuyla ilgili kimi davalara kısaca yer vermemiz önemlidir.

Amerika'da evrim ve yaratılışçılık konusu ile ilgili oldukça fazla sayıda dava görülmüştür. Biz sadece çalışmamızın konusu olan "evrimin bilim olmadığı, biliminsanları tarafından desteklenmediği" iddiasının ileri sürülmesine zemin hazırlayan davaları inceleyeceğiz. Böylece bu iddianın yaratılışçılar tarafından neden daha önceleri değil de son zamanlarda gündeme getirildiğini anlamaya çalışacağız."

Evrime karşıtı uygulamalarla ilgili kimi dava örnekleri

İlk örnek, 1968 yılında Amerika Yüksek Mahkemesince görülen "Ep-person v. Arkansas" davasıdır. Bu dava, Arkansas eyaletindeki okullarda evrim derslerinin yasaklanmasına yapılan itiraz sonucu görüldü. Mahkeme davada evrime karşı getirilen eleştirilerin bilim değil inanç temelli olduğunu ve evrim yasasının kanun dışı olduğuna karar verip okullardaki evrim yasasını kaldırdı. Ayrıca evrim yerine konulan yaratılış düşüncesinin ise belli bir dine ait düşünceler bütünü olduğunu ve laik bir devletin belli bir din lehine faaliyet yürütemeyeceğini belirtip bu nedenle okullarda bu tür derslerin okutulamayacağına karar verdi. Böylece bütün eyaletlerde geçerli ol-

mak üzere evrimin yasaklanıp yerine yaratılışçılığın ders olarak görülmesi engellenmiş oldu.

Dini söylem içeren düşüncelerin Amerikan okullarında ders olarak okutulamayacağını ve evrim derslerini müfredattan çıkarmak için geçerli bir neden olamayacağını anlayan yaratılışçılar, bu sefer de farklı bir taktiğe başvurdular. Evrim derslerinin yanında yaratılışçılık düşüncesinin de okutulması için girişimlerde bulundular. 1975 yılında Tennessee eyalet okullarında fen derslerinde evrim ve yaratılışçılık derslerine "eşit süre" verilerek anlatılmasına dair bir kanun çıkarttırmayı başardılar. Böylece hem evrimi hem yaratılışçılığı aynı derste öğrenen öğrencilere, hangisine inanacaklarına dair kendi seçimlerini yapabilmeleri için şans verilmiş olacaktı. Ancak bazı öğretmenler bu uygulamanın iptali için dava açtılar. "Daniel v. Waters" adı verilen bu davada, mahkeme, bilim olmayan, açıkça *İncil*'e atıfta bulunduğu için belli bir dine ait öğretileri içeren bu uygulamayı, daha önce verilen yüksek mahkemenin bağlayıcı kararına dayanarak yürürlükten kaldırdı.

Hedefleri yaratılış inancını okullara sokmak olan ama bu hedeflerine bir türlü muvaffak olamayan yaratılışçılar, bu sefer de yüksek mahkemenin "bilim olmayan hiçbir düşüncenin okullarda/fen derslerinde okutulamayacağı" kararlarına uygun bir taktik geliştirdiler: "Yaratılış Bilimi." 1970'li yıllarda ve günümüzde de hâlâ yaratılışçılık akımının önemli fikir babalarından ikisi olarak kabul edilen Henry Morris ve Duna Grish'in de içinde bulunduğu evrim karşıtı bazı kişi-

ler, *İncil*'deki birçok bilginin bilimsel olduğunu açıklamak, bu yönde araştırmalar yapmak amacıyla, nüfuzu ve parası olan çok sayıda kilisenin de desteğini alarak, "The Institute for Creation Research" (ICR) (Yaratılış Araştırma Enstitüsü) adında bir enstitü kurdular. Kısa sürede popülerleşen bu enstitü ve daha sonra aynı amaçla kurulan "Creation Research Society" (CRS) (Yaratılış Araştırma Topluluğu) ulusal ve yerel hükümet kurumları dâhil birçok yerde nüfuz edindiler. Bu kurumlar, yayınlarında, TV kanallarında ve düzenledikleri konferans ve toplantılarda amaçlarının, kendi söylemleriyle, "Evrime Kuramını çöktürmek ve *İncil*'de anlatılan 'insanın yaratılış hikâyesi'ni bilimsel temellerle araştırmak", "Amerikan toplumunu 1925 öncesindeki duruma, yani evrimin yasak olduğu ve *İncil*'in 'yaratılış' ile ilgili hikâyesinin öğretildiği zamana götürmek" olduğunu belirtiyorlardı.

Henry Morris, Temmuz 1995'te çıkarttığı *Back to Genesis* adlı kitabında, ICR'in asıl amaçlarından birinin "*İncil*'de açıklanan ilk yaşamı ve özel yaratılış gerçeğini eğitim sistemine sokmak" olduğunu belirtiyordu. Morris, bu amaçla 1974 yılında, bu çalışmaların bir parçası olarak *Scientific Creationism* (Bilimsel Yaratılışçılık) adlı bir kitap yayınladı. Bu kitabın bir baskısı okulların kullanımı için ders kitabı olarak hazırlandı. Bu nedenle kitabın dersler için hazırlanan baskısında, yüksek mahkeme kararlarına ters düşmemek adına, *İncil* ile ilgili hiçbir dinî referans verilmedi. Daha sonra bu kitabı Arkansas eyaletindeki okullarda *Bilimsel Yaratılışçılık* ders kitabı olarak

kabul ettirmeyi başardılar. Arkansas okullarında görülen bu derse evrim dersine verilen süre kadar yer verilmeye başlandı. Ancak Arkansas'taki bu uygulamaya da itiraz edildi ve dava mahkemeye taşındı. 1982 yılında görülen "McLean v. Arkansas" davasında, mahkeme Henry Morris'in yazdığı *Bilimsel Yaratılışçılık* kitabındaki düşüncelerinin ne derece bilimsel olduğunu inceledi. İnceleme sonucunda Morris'in "ders kitabı", "doğa kanunlarına uygunluk", "test edilebilirlik" ve "yanlışlanabilirlik" gibi temel bilimsel kriterleri taşımadığı gerekçesiyle bilimle bağdaşan bir yanı bulunmayan kitap olarak nitelendirildi. Bu nedenle dersin okutulmasının anayasaya aykırı olduğuna hükmedip dersi yürürlükten kaldırdı. Buna benzer başka bir dava da "Edwards v. Aguillard" davasıdır. 1987 yılında yüksek mahkemece görülen bu davada mahkeme aynı kararı verdi. Böylece yüksek mahkemenin *Bilimsel Yaratılışçılık* ile ilgili bu bağlayıcı kararı bütün ülkede geçerli olmuş oldu.

Ne var ki yaratılışçılar mücadelelerinden vazgeçemediler ve çalışmalarına devam ettiler. Creation Research Society (Yaratılış Araştırma Topluluğu) kurucusu Walter Lammerts bu çalışmalarla ilgili; "Amacımız cesur bir adımdır, ilahiyat açısından bilimi tekrar düzenlemektir." (Lammerts, 1975, s.2) diyerek bu kurumların asıl amaçlarını ifade etmiş oluyordu.

Yukarıdaki örneklerde görülen kurumların yanında, Amerika'da sa-

yaları oldukça fazla olan diğer birçok yaratılışçı kurum, yazar ve yayın, faaliyetlerinin esas amacının, yine kendi söylemleriyle; "yaratılışçılığı okullara sokmak" olduğunu, "ancak bu mümkün olursa, toplumda ilahi bir güce inanışın ve hâliyle Hristiyan yaşam biçiminin teşvik edilmesinin mümkün olabileceğini" ileri sürüyorlardı.

"Epperson v. Arkansas (1968)", "McLean v. Arkansas" (1982) ve "Edwards v. Aguillard" (1987) davalarında verilen yüksek mahkemenin bağlayıcı kararlarından sonra, yaratılışçılar artık dinî motifler içeren ve bilim tanımına uymayan hiçbir düşüncenin Amerikan okullarında yer alamayacağını anladılar. Anladılar ama geri adım atmaktansa gelinen noktaya da uygun olarak diğerlerine oranla daha farklı bir taktik geliştirdiler: Bilimin tanımını değiştirmek. Günümüzde kabul edilen bilim "mantıkçı pozitivism" metodolojisi ile yapılan bilimdir. Yaratılışçılar, geliştirdikleri son taktiğe yaslanarak yapılan bilimin yetersiz olduğunu ve yetersiz olan bu bilim anlayışıyla kesin doğruya ulaşamayacağını ileri sürdüler. Çünkü bu metodolojiye göre, bilimin sadece doğada meydana gelen olaylarla sınırlı olduğunu (fizik), doğaüstü güçlerle (metafizik) ilgilenmediğini, kesinliğin ve ispat etmenin olmadığını, her şeyin her an değişebileceğini, eskiden bilimin doğru olduğunu ileri sürdüğü birçok düşüncenin günümüzde yanlış olduğunun ortaya çıktığını ileri sürüp "mantıkçı pozitivism" me-

todunu benimsemiş olan bilimle kesin doğruya ulaşamayacağını iddia ettiler. Bu nedenle mevcut bilim tanımının yetersiz olduğunu ve ona güvenilmeyeceğini ileri sürerek "henüz açıklanamayan" konuları bir doğaüstü güce bağlamayı da içeren bir bilim tanımı geliştirme yoluna gidip bu yeni "bilim" tanımını literatüre sokmayı denediler. Böylece eğer bu yeni bilim tanımını kabul ettirebilirlerse okullarda/fen derslerinde dinî öğeleri içeren konuları okutabileceklerini düşündüler.

Yukarıda özetini sunduğumuz faaliyetlerin bir parçası olarak 1978 yılında ICR'da çalışan bir hukukçu tarafından bilimin tanımının değiştirilmesi amacıyla yasa değişikliği teklifi verildi. Bu teklifte ağırlıklı olarak "bilimsel yaratılışçılık" düşüncesinin din olmadığı, bunun sözlüklerde düzeltilmesi gerektiği, hâliyle dinî olmayan bir konuyu da okullarda öğretmenin yasaya aykırı olmayacağı ileri sürülmekteydi Ancak bu yöntem de işe yaramadı. Birçok eyalette yürürlüğe sokulmaya çalışılan "yeni bilim tanımı"na yapılan itirazlar sonucunda, mahkemeler yaratılışçıların son taktiğinin "belli bir inancı" bilim diye gösterme çabalarının bir parçası olduğuna hükmedip konuyla ilgili girişimlerin de önünü kapattı.

Yine başka bir dava, "Peloza v. Capistrano Unified School District" (1994) davasıdır. Yaratılışçı bir öğretmenin, evrimin başka alternatif düşüncelere yer vermediği gerekçesiyle bilim değil bir inanç olduğunu iddia ederek derste anlatmayı reddetmek istemesi ile ilgili başvurusu sonucu, mahkeme evrimin bir din değil, bilimin konusu olduğuna hükmederek bu başvuruyu da reddetti.

Gelgelelim yaratılışçılar son girişimlerinin de sonuçsuz kalmasının, yani mevcut bilim tanımına uymayan hiçbir düşüncenin okullarda okutulamayacağı kararının ardından farklı arayışlara yöneldiler. Bu sefer de canlıların yaratılışı ile ilgili Evrim Kuramı'na alternatif bir bilimsel yaklaşım getirme yoluna gittiler: "Akıllı Tasarım."

1989 yılında yaratılışçı yazarlar Percival Davis ve Dean Kenyon *Of*

Akıllı Tasarım düşüncesine göre, yaşam doğal yollarla kendiliğinden ortaya çıkmayacak kadar karmaşıktır ve tüm canlı organizmalar aşağı yukarı günümüzdeki hâlleri ile bir akıllı tasarımcı tarafından tasarlanıp yaratılmıştır.

Pandas and People adlı bir kitap yayınladılar. Yaratılışçıların büyük ilgi duyduğu bu kitapta, kısaca, evrimin meydana gelmediğini, yaşamın bir tasarımcı tarafından tasarlandığını kendilerince “bilimsel yollarla” açıklamaya çalıştılar. Davis ve Kenyon’ın hemen ardından, 1991 yılında, Berkeley Üniversitesi’nde hukuk profesörü olan Phillip E. Johnson, *Darwin On Trial* (Darwin Mahkeme) adında bir kitap yayınladı. Bu kitapta ağırlıklı olarak “tasarım düşüncesi”ne yer verildi. Johnson, bir söyleşisinde bu kitabı yazmaktaki amacı olarak; “Eğer biliminsanlarının ileri sürdükleri gibi evrim doğru ise, o zaman Tanrı’nın bir anlam ifade edeceği hiçbir yer kalmayacağını, bu nedenle bu kitapta evrimin neden yanlış olduğunu açıkladığını” ileri sürdü. Bu “tasarımcı” düşünceler daha sonra, yaratılışçı yazarlar Jon A. Buell ve William A. Dembski tarafından geliştirilerek “Akıllı Tasarım Hareketi” adını aldı. Yaratılışçıların sürekli zemin değiştirdiği görülebilen “serüvenlerinin” izlerinin geldiği noktanın nasıl bir nokta olduğunu sunması açısından Akıllı Tasarım düşüncesine de bir parantez açmak yerinde olacak.

Akıllı Tasarım düşüncesine göre, yaşam doğal yollarla kendiliğinden ortaya çıkamayacak kadar karmaşıktır ve tüm canlı organizmalar aşağı yukarı günümüzdeki hâlleri ile bir akıllı tasarımcı tarafından tasarlanıp yaratılmıştır. Bu iddianın gerekçesi ise şöyle özetlenebilir. Canlılardaki bazı organlar veya bazı biyokimyasal sistemler -mesela hücre- o kadar karmaşıktır ki organi veya sistemi meydana getiren binlerce hatta milyonlarca parçanın birinin bile eksik, hasarlı veya yanlış yerde bulunması durumunda, o organ ya da sistem iş göremez hâle gelecektir. Bu da o canlının sakat kalmasına veya ölmesine neden olacaktır. “İndirgenemez Karmaşıklık” olarak tanımlanan bu tür organlar ve sistemler görevlerini yapabilmeleri için, onları meydana getiren bütün parçaların aynı anda, olması gerektiği yerde bulunmaları ve birbiriyle uyumlu hâlde çalışmalarını gerekmektedir. Akıllı Tasarım-cılara göre, böyle bir canlının ev-

rimleşerek geleceği bir atası olamaz çünkü atasının daha basit, başka bir deyişle eksik bir parçası veya sistemi olması gerekir. Evrimleşerek geleceği atası eksik olamayacağı, çünkü bir parçası eksik olan ata yaşayamayacağı için, o canlının evrimle geleceği bir atası olmayacaktır. Bu nedenle bu canlının doğaüstü bir güç tarafından bir bütün olarak yaratılmış olması gerekir. Akıllı Tasarım, işte bu prensibe dayanan bir düşüncedir.

Her ne kadar bilim camiası Akıllı Tasarım düşüncesinin bilimsel bir dayanağı olmadığına hemfikirse de yaratılışçı gruplardan Discovery Institute bu düşünceyi geliştirmeye karar verdi ve Evrim Teorisi’ni bu iddia üzerinde eleştirmeye başladılar. Bu amaçla, 1996 yılında “The Center for the Renewal of Science and Culture” (Bilim ve Kültür Yenileme Merkezi)’ni kurdular ve burada çalışmalarına başladılar. 2001 yılında, Amerika’da Akıllı Tasarım’ın okullarda okutulması için “Sanatorium Amendment” adında bir yasa değişikliği teklifi yaptılar. Bu değişiklik ile birlikte, okullarda fen öğretmenlerinden evrim dersini işlerken aynı zamanda teoriye getirilen bu eleştirileri de anlatmaları istendi. Ancak bu yasa değişikliği teklifi de yine yukarıda bahsedilen benzer gerekçelerden dolayı Amerikan mahkemele-ri tarafından kabul görmedi.

Bilimsel olmadığı gerekçesiyle engellenen tüm bu girişimler, yaratılışçıları yine de mücadelelerinden vazgeçirmedi. 2003 yılında, yaratılışçı yazar Philip Johnson, *Christian Radio* adındaki ismiyle müsemma radyoya verdiği mülakatta, “Stratejimiz konuyu biraz değiştirmek-

tir. Böylece, gerçekten de Tanrı’nın gerçeği demek olan ‘Akıllı Tasarım’ konusunu akademik dünyaya tanıtmak ve okullara sokmaktır” diyerek niyetlerinden hiç vazgeçmediklerini açıkça ifade ediyordu.

2004 yılına gelindiğinde, Philip Johnson’ın da belirttiği amaç doğrultusunda, muhafazakâr Katolik bir hukuk grubu olan “The Thomas More Law Center”, Amerika Dover’deki okulları “Akıllı Tasarım” düşüncesinin fen derslerinde öğretilmesine ikna ettiler ve eğer mahkemelik olurlarsa davalarını üstleneceklerini belirttiler. Böylece “Akıllı Tasarım”, Dover okullarında ders programına girmiş oldu. Köktendinci Evangelistlerin bu başarılarında, zamanın cumhuriyetçi başkanının teşviklerinin de rol oynadığının kamuoyuna yansımalarıyla birlikte Amerika’da bilim dünyası ile politikacılar ve dinî vakıflarca desteklenen evrim karşıtları arasında büyük bir mücadele başladı. Amerika’da nüfuz sahibi ve zengin olan birçok kilise kaynaklı vakıf, birçok medya grubunun ve finans ettikleri bazı özel üniversiteler ile bu üniversitelerdeki akademisyenlerin kendilerini desteklemelerini sağladılar.**

Daha önce yapılan itirazlar gibi, “Akıllı Tasarım” düşüncesini okullara sokma girişimlerine karşı çıkan bazı öğrenci velileri bu uygulamayı da mahkemeye taşıdılar. 2005 yılında görülen “Kitzmiller v. Dover Area School District, 400 F. Supp. 2d 707” davasında mahkeme “Akıllı Tasarım” düşüncesinin bilimsellik kriterlerine uyup uymadığını test etti. Kararında Akıllı Tasarım’ın bir ta-

ABD merkezli bir diğer yaratılışçı kurum Discovery Institute.

sarımcı/yaratıcı olmadan düşünüle-meyeceğini, dolayısıyla bilimsel bir teori değil, dini bir düşünce olduğuna karar vererek bu uygulamayı da durdurdu. Böylece yaratılışçıların büyük umutlar bağladığı bu girişimi de yüksek mahkemenin bağlayıcı kararı ile engellenmiş oldu.

Evrin karşıtı girişimlerin son perdesi: “Yeni iddia”

Yaratılışçıların mücadelesinin son aşamasında “yeni iddia” gündemdedir. Bir önceki girişimleri de diğerleri gibi başarısızlıkla sonuçlanan yaratılışçılar, bu sefer de madem “İncil öğretileri”, “Yaratılışçılık Bilimi” ve “Akıllı Tasarım” düşünceleri dâhil, içinde dinî söylem bulunduran hatta çağrıştıran hiçbir düşünce okullarda “bilim olmadığı” gerekçesiyle okutulmuyor, o hâlde Evrim Kuramı’nın da okutulmaması için bir girişim başlattılar: “Evrin bilim değildir, bilim insanlarınca reddedilmektedir” kampanyası.

Son yıllarda daha çok IRC çevresinde örgütlenen ve “Genç Dünyacılar” veya “Evangelistler” olarak da bilinen gruplar “evrimin *İncil* öğretisiyle ters düştüğünü iddia ederek temel amaçlarının neye mâl olursa olsun evrime karşı çıkıp Evrim Teorisi’ni okullarda öğretiminin engellenmesi gerektiğini” ileri sürmeye başladılar ve yürüttükleri kampanyalarla bu iddiayı gündemde tutma gayreti içerisine girdiler.

Etkin bir medya ağına sahip olan yaratılışçılar, bu iddia üzerinden bir evrim karşıtı kampanya yürüttüler ve büyük bir kamuoyu yarattılar. Ayrıca ulusal ve yerel hükümetler ile olan iyi ilişkilerini kullanarak evrim aleyhine eğitim kurumları üzerinde baskı oluşturdular. Birçok kişiyi, özellikle kendi kurdukları üniversitelerden mezun ettikleri ve bilimsani unvanı verdikleri kişileri, yaratılışçı yazar ve akademisyenleri evrim karşıtı faaliyetlere katılma veya evrimin bilim olmadığı yönünde yazılar yazma, toplantı ve konferanslar düzenleme, röportajlar yapma, televizyonlarda oturumlar düzenleme vb. gibi faaliyetlere yönlendirdiler.

Yaratılışçıların âdeta topyekûn çıkılmış bir seferi andıran kampanyaları kapsamında gerçekleştirdikleri başat dezenformasyon, ünlü biliminsanlarının evrimin işleyişi ile ilgili farklı görüşlerini (bilim yapmanın gereği olarak bütün bilim dallarında olan böyle bir durumu) sanki evrime karşılanmış gibi lanse etmeleridir. Birçok biliminsani, düşünür veya yazarın yazılarını yanlış alıntılarla, anlamlarından soyutlayarak bunların evrime karşı olduklarını ileri sürmektedirler. Hatta bu o kadar abartılmıştır ki kendilerine ait bazı web sitelerinde Evrim Kuramını ortaya atan Charles Darwin, Prof. Richard Dawkins, Prof. Francisco Ayala, Prof. Kennet Miller

ve Prof. Stephen J Gould gibi dünyaca ünlü evrimci biliminsanlarının söyledikleri sözleri kendilerine göre yorumlayarak sanki bu kişiler bile evrime karşılanmış ya da evrimden emin değillermiş gibi göstermeye çalışmışlardır. Adı geçen biliminsanları, evrimin bilim olduğunu ve yaratılışçı düşüncenin bilim dışı olduğunu ve kendileri ile ilgili ileri sürülen iddiaların doğru olmadığını defalarca açıklamalarına rağmen, bu kampanya hâlâ devam etmektedir. Bunlarla ilgili oldukça fazla yayın vardır ve bunlara kolaylıkla ulaşılabilir. Bu nedenle burada tekrarlamak istemiyoruz.^(5,6,7)

Yaratılışçıların şaşırtıcı derecede çeşitlilik arz eden faaliyetleri içinde kamuoyunda en popüler olanı ise Discovery Institute (DI)’in düzenlediği ve yazımızın başındaki habere konu olan imza kampanyası, yani “yeni iddia”dır.

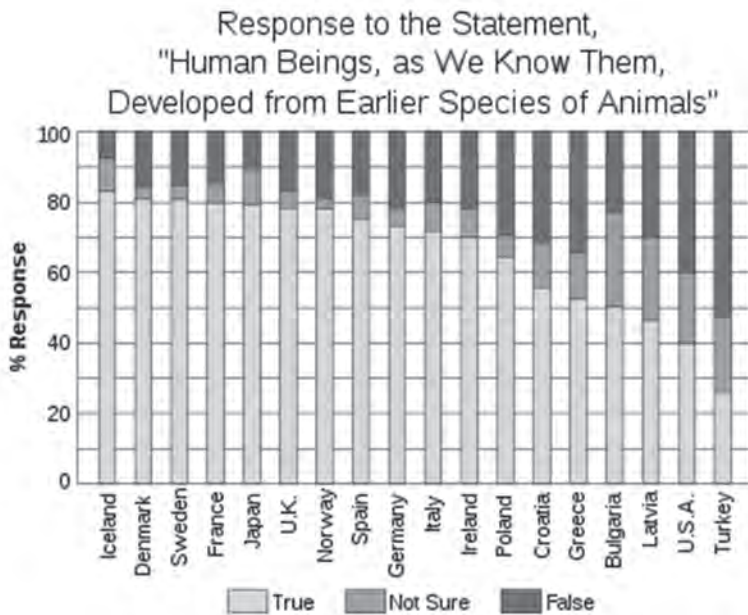
Günümüzde kamuoyunda oldukça sık karşılaştığımız “Evrimin bilim olmadığı ve bilim insanlarının evrimi reddettikleri” iddiasına nasıl gelindiğini inceledik. Şimdi de bu iddianın gerçekten doğru olup olmadığını inceleyelim.

‘Yeni iddia’nın niteliği ve doğruluğu üzerine bir tartışma

“Yeni iddia”, bilim kurumlarının ve biliminsanlarının merkezde yer almaları nedeniyle kamuoyunda ciddi bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Doğal olarak bu durumun gerçekten ne olduğunu merak eden bazı Amerikan kamuoyu araştırma şirketleri, hem Amerikan vatandaşları hem de biliminsanları arasında belli zaman aralıkları ile düzenli olarak anketler yapmış ve sonuçları kamuoyu ile paylaşmışlardır.

Dünyada ciddi kamuoyu araştırmaları ile bilinen şirketlerinden ikisi Gallup ve Pew Araştırma Merkezi’dir. Bunlar sık sık gündeme gelen evrim ile ilgili çeşitli iddialar karşısında, dünyada birçok ülkede evrim inancı ile ilgili anketler yapmışlardır. Hem Gallup’un hem de PEW’un yaptığı çok sayıda ankete göre, Avrupa, Japonya, Çin gibi gelişmiş ülkelerde evrim inancına sahip kitlenin ülkenin toplam nü-

Tablo 1: Pew Research tarafından Avrupa ülkeleri ve Amerika’da yapılan evrime inanç ile ilgili bir kamuoyu araştırması

fusunun yüzde 80 civarında olduğu tespit edilse de ABD ve Türkiye dâhil dünyanın geri kalan birçok ülkesinde bu oranın yüzde 20'ye kadar düştüğü tespit edilmiştir (Tablo 1). Diğer araştırmalarda da benzer sonuçlar ortaya çıkarılmıştır. Ancak aynı kamuoyu araştırmaları bu sonuçların biliminsanları için geçerli olmadığını da göstermektedir. İleride göreceğimiz gibi evrim konusunu da içine alan "hayatın kaynağı ve gelişimi" alanlarında çalışan biliminsanları arasında evrime inancın yüzde 99,5'ten fazla olduğu ortaya konulmuştur. Bu sonuçları doğrulayan birçok araştırma mevcuttur. Biz sadece biliminsanları ve bilim kurumlarının farklı gerekçelerle değişik zamanlarda yaptıkları bazı açıklamalarına ve farklı kaynaklardan elde ettiğimiz bazı kamuoyu anket sonuçlarına yer vererek evrim karşıtı bu iddiaların neden temelsiz ve tamamen bir safsatadan ibaret olduğunu verilerle ortaya koyacağız.

Bilim kurumlarının açıklamaları

Birçok bilimsel kurum, oldukça fazla delil ile desteklenen Evrim Kuramı hakkında, yaratılışçıların yaptıkları bağnaz saldırılar karşısında bilimi korumak adına kendilerini kamuoyuna açıklama yapmak zorunda hissettiklerini açıklamışlardır. Bu açıklamaların en önemli örneklerinden biri, Amerika Ulusal Bilimler Akademisi (NAS)'in yaratılışçıların iddialarının geçersizliğine dair 1999 yılında evrimin neden bilim olduğu, yaratılışçılığın ise neden bilim olmadığını açıklayan bildirileridir ve bunun için bir web sitesi de hazırlanmıştır.⁽⁸⁾

Yukarıda bahsettiğimiz "bilimsel yaratılışçılık" düşüncesinin okullarda okutulması ile ilgili 1987 yılında görülen "Edwards v. Aguillard" davasında, 72 Nobel ödülü sahibi biliminsanı, üye sayısı yüz binleri geçen 17 ülkenin bilim akademileri ve yedi diğer bilim kurumundan oluşan panel, bu davaya karşı bir rapor hazırlayıp Amerikan Yüksek Mahkemesine sundular. Bu raporda, Evrim Kuramı'nın neden bilim olduğu ve okullarda öğretilmesi gerektiği, yaratılışçılığın ise neden bilim ol-

madığı ve okullarda öğretilmemesi gerektiği ve bilimi dinden farklı kılan şeylerin neler olduğu açıklanıyordu.⁽⁵⁾

Yine dünya çapında onlarca bilim akademisini içinde barındıran Uluslararası Akademiler Arası Panel (IAP), yaratılışçıların artan, maksatlı propagandaları sonucunda okullarda evrim derslerine karşı başlayan yanlış algıya karşı, 21 Haziran 2006 tarihinde evrim derslerini destekleyen bir bildiri yayınlamıştır. "Evrime Eğitimi Bildirgesi" diye adlandırılan bu bildiride biliminsanları kısaca, evrimin olup olmadığı tartışmasının artık bilimin konusu olmadığını, Evrim Kuramı'nın bilimsel bir teori olduğunu, bunun oldukça fazla olguların, çok sayıda gözlemle çeşitli bilimsel disiplinlerin birbirinden bağımsız deneylerinden elde edilen bulgularla doğrulandığı konusunda görüş birliğine sahip olduklarını açıklamışlardır. Bu bildiri, dünya çapında İran'dan tutun da Çin, Hindistan, Avustralya, Amerika, Kanada, Güney Amerika, Avrupa ve birçok Orta Doğu ve Afrika ülkesine kadar yaklaşık 70 farklı ülkeyi temsil eden ve bünyesinde yüz binlerce biliminsanını barındıran bilim kuruluşlarının ortak bildirgesidir.⁽⁵⁾

Türkiye'de biliminsanları arasında Evrim Kuramı ile ilgili bir kamuoyu araştırması yapıp yapılmadığı bilinmemekle beraber, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA)'nın birçok seferinde Evrim Kuramı'nı destekleyen bildiriler yayınladıkları bilin-

mektedir. Örneğin, TÜBİTAK'ın *Bilim ve Teknik* dergisi, Charles Darwin'in 200. doğum yıldönümü ve 2009 yılının UNESCO tarafından tüm dünyada "Darwin Yılı" ilan edilmesi nedeniyle hazırladığı Mart 2009 sayısında, evrimin sansürlenmesine bir bildiri yayınlayarak sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Bildiride evrimin çağdaş bilimin kabul ettiği bilimsel bir gerçek olduğu, bu gerçeğin çarpıtılmasının, engellenmesinin kabul edilemez olduğu, Türkiye'nin çağdaş bilgi toplumuna ulaşma yolundaki en büyük tehdidin bilimsel gerçeklerin göz ardı edilmesi olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca TÜBA'nın benimsediği, paylaştığı ve desteklediği bilim, evrim ve eğitim konusundaki görüşlerinin 1998 yılında yayımlanan iki bildiri ile açıklandığını, yukarıda bahsettiğimiz Uluslararası Akademiler Arası Panel (IAP)'nin bildirisine imza attığını ve ayrıca TÜBA'nın, Amerika Bilimler Akademisi (NAS)'in yayınladığı "Bilim ve Yaratılışçılık" başlıklı evrimi destekleyen kitapçığını yayınlayarak destek verdiğini ve bu metinlerin akademinin web sitesinde yayımlandığını belirtmek gerekir.⁽⁹⁾

Yukarıda sadece birkaç örneği verilen açıklamalardan da anlaşılıyor ki bilim kurumlarının evrimi bilim olarak kabul etmeleri ve evrimin okullarda öğretilmesini desteklemeleri ve buna karşı da hiçbir bilim kurumunun karşıt yönde bir açıklamasının olmadığı ile ilgili hiçbir kuşku bulunmamaktadır.

ABD (Türkiye ile birlikte) evrim karşıtlığının en yoğun olduğu ülkelerden biri.

Kamuoyu araştırmaları

Gallup'un 1991 yılında Amerika'da bilimsanları arasında evrime inancın ne olduğu ile ilgili yaptığı bir kamuoyu araştırmasında şöyle denilmektedir: "Amerika'daki yaşam ve yer bilimleri (ki evrimi inceleyen iki ana bilim alanı olan biyoloji ve jeoloji ve bunların alt bilimleri) alanlarında çalışan yaklaşık 480.000 bilimsan olduğu göz önüne alınırsa, bunlardan sadece 700'ü 'yaratılış bilimine' veya bunun geçerli bir teori olduğuna inandıklarını söylemektedirler. (Robinson 1995) Bu da ilgili bilim alanlarının sadece yüzde 0,15'ten daha azının yaratılışılığıya inandığını ortaya çıkarır. Bu bulgular da sadece, diğer gelişmiş ölkelerden çok daha fazla yaratılışçı nüfusa sahip Amerika'da ortaya çıkarılmıştır." Yine aynı araştırma, "...diğer gelişmiş ölkelerde, yaratılışılığı kabul eden bilimsanlarının oranının yüzde 0,10'dan daha az..."⁽³⁾ olduğunu tespit etmiştir. Başka bir deyişle, Gallup'un bu araştırmasına göre, Amerika'da evrimi inceleyen iki ana bilim alanı olan biyoloji ve jeoloji ve bunların alt bilimleri alanlarında çalışan her 10.000 bilim insanından sadece 15'i, diğer gelişmiş ölkelerde ise sadece 10'u yaratılışılığıya inanmaktadır.

Yine PEW Araştırma Merkezi tarafından Eylül-Ekim 2011 ve 2014 yıllarında ayrı ayrı, bütün bilim dallarından 120.000'i aşkın bilimsanını üyesiyle dünyanın en büyük bilimsel kurumu olan "The American Association for the Advancement of Science" (AAAS) üyeleri arasında yapılan bir kamuoyu araştırmasında, "İnsan ve diğer canlılar zamanla evrimleşerek meydana gelmişlerdir" ifadesini, yani evrimi, bilimsanlarının yüzde 98'inin onayladığı, yüzde 2'sinin ise "İnsan ve diğer canlılar başlangıçtan beri şimdiki halleriyle aynı olduğu" ifadesini, yani yaratılışılığı onayladıkları ortaya çıkarılmıştır. Bu oranlar bilgisayar, makine mühendisleri, edebiyat, sanat, müzik vb. gibi hayatın kökeni ile ilgili olmayan bilim alanlarında da içermektedir.⁽¹⁰⁾

Burada verilen kamuoyu anketlerine baktığımızda da, en kötümser olasılıkla bilimsanları arasında ev-

Discovery Institute tarafında bilimsanlarına sunulan bildiri

rime inancın yüzde 99 oranında olduğunu görebiliriz. İnanmayanların büyük bir çoğunluğunun ise, evrim konusu ile ilgisi olmayan, daha çok sanat ve mühendislik alanlarında çalışmalar yapan, yani evrimle doğrudan ilgilenmemiş kişiler olduğunu da görebiliriz. Bu kişilerin evrimi reddetme gerekçelerinin ise evrime karşı bir delillerinin bulunmasından ötürü değil, tamamen dinî kaygılardan dolayı olduğu görölmektedir.

Yaratılışlığların tepkileri

Yukarıda sadece birkaç örneği verilen bilimsel kurumların açıklamaları ve bilimsanları arasında yapılan kamuoyu araştırma sonuçlarına baktığımızda, "evrimin bilim olmadığı ve bilim insanlarıncı desteklenmediği" iddiasının tamamen bir safsatadan ibaret olduğunu görebiliriz. Peki, doğru olmadığı açık olan bu iddiayı bir kampanyaya dönüştüren yaratılışlığların, bütün bunlara bir cevaplarının olması gerekmez miydi? Ayrıca evrim karşıtı bu iddialar ileri sürölürken Evrim Kuramı'nın neden bilim olmadığı, bilimsanlarının evrimi neden reddettikleri veya söz konusu kuramda ne tür sorunlar gördükleri vb. gibi temel sorularla ilgili bir bilgiye yer vermeleri dikkat çekici değil midir?

Yaratılışlığlar herhangi bir reaksiyon göstermek yerine, evrim lehine olan bilim kurumlarının açıklamalarına ve kamuoyu araştırmalarına karşı kendi iddialarını desteklemek için bir imza kampanyası/ karşı hareket başlattılar. Yazımızın giriş kısmında bahsedilen habere, "yeni iddia"ya konu olan imza kampanyası işte bu kampanyadır. Aslında bu bildirinin ne kadar geçerli olduğu ortadadır, dolayısıyla bu kampanyanın incelenecek kadar ni-

telikli bir tarafı da bulunmamaktadır. Ancak yaratılışlığların sundukları tek "delil" bu olduğu için onu incelemek gerekiyor.

Yaratılışlığların iddialarına delil olarak gösterdikleri bu bildirinin içeriğine bakalım ve sonra da imza atanların kimler olduklarını inceleyelim.

Yaratılışçı kuruluşlardan biri olan Discovery Institute, 2001 yılında bu bildiriye hazırladılar ("A Scientific Dissent From Darwinism" başlıklı). Bildiriye bütün dünyada, Türkçe dâhil 15 dilde bilimsanları arasında imzaya açtılar. Ayrıca Amerika'da bazı gazete ve dergilerde bu bildiri birçok kez tam sayfa reklam verilerek destek istendi.

Amerikan kaynaklı ve kuruluş amacının kendi deyimleri ile "...yaratılışçı düşüncüyü yaymak, dini devlet okullarına geri getirmek, böylece Amerikan kültürünü, doğa olaylarını bilimsel olarak değil de dinî anlamda açıklamaya ve kabul etmeye yönelik adımlar atmak..." olduğunu açıkça belirten Discovery Institute tarafından yürütölen bu imza kampanyasına, şubat 2019 yılı itibarıyla, başka bir deyişle yaklaşık 18 yıl gibi oldukça uzun bir zaman zarfında bütün dünyada imza atanların sayısı 1043 kişidir.⁽¹¹⁾ Bildirinin tam metni ise şu şekildedir:

"Biz karmaşık yaşamın meydana gelmesinde, 'doğal seçilimin ve rastgele mutasyonun' yeterliliği ile ilgili iddialara kuşkuyla bakıyoruz. Darwinci teori ile ilgili delillerin dikkatlice incelenmesi teşvik edilmelidir."

Göröldüğu üzere, bilimsanlarının imzasına sunulan bu metnin hiçbir yerinde "Evrime inanmıyoruz ve/veya evrimi reddediyoruz!" gibi bir ifade bulunmamaktadır. O hâlde Discovery Institute neden iddia et-

tikleri gibi “Biz evrime inanmıyoruz ve/veya evrimi reddediyoruz” gibi cümleler içeren bir bildiriye değil de yukarıdaki ifadeleri içeren bir bildiriye imzaya açmıştır? Aslında nedeni gayet açıktır: Ya söz konusu kurum kendi yazdığı metnin ne anlama geldiğini bilmemektedir ya da hileye/dezenformasyona başvurarak daha fazla imza toplamaya çalışmaktadır. Çünkü açıktır ki zaten bilim yapmanın gereği olarak bilimsanları her şeye şüphe ile yaklaşmakta ve eldeki bütün delilleri dikkatlice incelemektedirler. Böyle bir bildiriye imza atmak için evrim karşıtı bile olmak gerekmemektedir. Evrimi savunan bazı bilimsanları bile bildirideki ifadelerin altına imza atabilirler, ki öyle de olmuştur.

Öte yandan evrimci bilimsanlarına göre söz konusu bildiri eksik yazılmıştır. Evrim Kuramı tek başına zaten “doğal seçilimin ve rastgele mutasyonun” yaşamın karmaşıklığında yer alan mekanizmalar olduğunu iddia etmemektedir. Evrim Kuramı, bunların yanında gen akışı, genetik rekombinasyon, genetik sürüklenme ve endosimbiyoz gibi mekanizmaların da bulunduğunu ileri sürmektedir.

Discovery Institute imzacıları ile ilgili yorumlar

İmza kampanyasını imzalayanların bulunduğu listedeki birçok bilimsanı evrimi desteklemelerine rağmen ve yaratılışçılık düşüncesinin dayandığı “türlerin değişmezliği” ve “genç dünya” gibi görüşleri reddetmelerine rağmen bu bildiriye imza atmışlardır. Örneğin son yıllarda yaratılışçılık akımının büyük önem verdiği “Akıllı Tasarım” hareketinin fikir babalarından biri olan Prof. Micheal Behe bu bildiriye imza atmıştır. Ancak Behe “türlerin değişmezliği” ve “genç dünya” görüşlerini savunan yaratılışçılık düşüncesine karşıdır ve evrimin temel fikri olan “ortak atadan gelme” düşüncesini kabul etmemektedir. Ayrıca Micheal Behe gibi bu listede ismi bulunan bilimsanlarının birçoğu, Discovery Institute’ten Henry Morris’in iddia ettiği gibi yaratılışçı da değildir; örneğin dünyanın

6000 yaşında olduğuna inanmazlar. Canlıların şimdiki halleri ile yaratılıp ve hep aynı kaldıklarını değil, değişerek karmaşıklaştıklarını savunurlar. Başka bir ifadeyle çoğu evrim inanırlar ancak evrim sürecinin kendi kendine değil de bir Tanrı/her anlamda mükemmel metafizik bir varlık/enerji tarafından başlatıldığına inanırlar. Kısacası “teistik evrimciler”dir.

Söz konusu bildiriye imza atan bazı bilimsanları ise daha sonraları bu bildirinin gerçek amacının farklı olabileceğini düşünmüş ve bir şekilde kullandıklarını ifade etmişlerdir. Washington Üniversitesi tıp profesörü Bob Davidson da bunlardan biridir. Davidson; “Amaçlarının evrime karşı olmak olduğunu bilmiyordum. Evrim lehine bilimsel deliller oldukça fazladır. Ve Discovery Institute, hem bilime hem dine hakaret etmiştir” diyerek imzasını geri çekmiştir.⁽¹²⁾

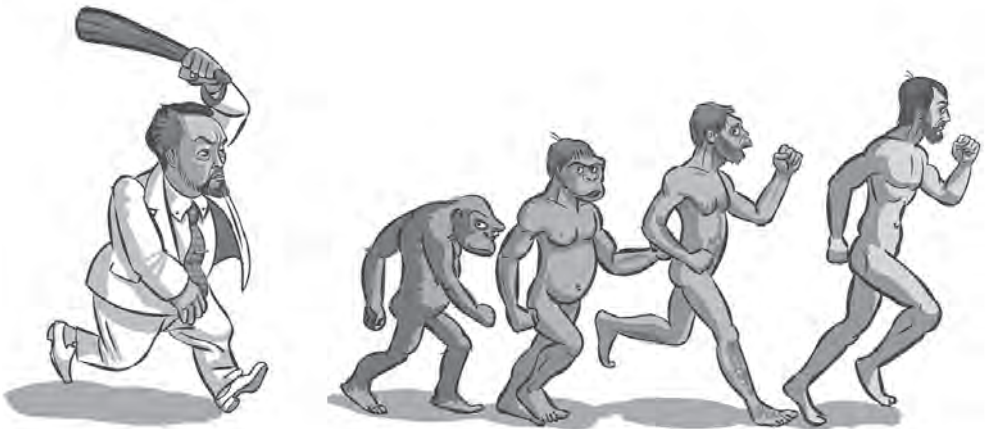
Ayrıca 24 Ağustos 2005 tarihli *The Seattle Times* gazetesinden çıkan bir makaleye göre, bu bildiriye imza atan bilimsanları ile ilgili yapılan incelemede, bu kişilerin büyük bir kısmının (yaklaşık yüzde 80’inin) biyoloji ile ilgilerinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Biyolog olup bu bildiriye imza atanların çoğu da evrimi savunduklarını ifade etmişlerdir. Evrime karşı imza atanların ise herhangi bir bilimsel delil veya çalışmadan dolayı değil de sadece dinî inançlarından dolayı karşı oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca bunların büyük çoğunluğunun da Amerika’daki kilise bağlantılı özel üniversitelerden diploma alanlar oldukları tespit

edilmiştir. Bazıları bilimsanı bile değildir; yukarıda bahsedildiği gibi genelde bilgisayarlar, matematikçiler, elektrik mühendisleri, düşünürler ve diğerleridir. Bunların da evrim bilgilerinin çok sınırlı olduğu ve evrimin geçerliliği hakkında yorum yapabilecek kişiler olmadıkları bilinmektedir.⁽¹²⁾

Discovery Institute’e göre, bildiriye biyoloji, kimya, mühendislik, matematik, bilgisayar veya başka herhangi bir doğa bilimleri alanında doktora derecesine sahip veya tıp doktoru ve tıp profesörü olarak hizmet edenler imza atabilirler.⁽¹³⁾ Amerikan ulusal hükümetine bağlı National Science Foundation (NCF) verilerini incelediğimizde, bu alanlardaki toplam doktora sahibi kişilerin sayısının (d), bütün alanlardaki toplam doktora sahibi (x) kişilerin sayısına oranı yaklaşık yüzde 60 ($d=0,6 \cdot x$) kadardır. Ayrıca Amerika’da her yıl elde edilen yaklaşık 65.000-70.000 doktora derecesinin dağılımında da yaklaşık olarak aynı oran tespit edilmiştir. Ek olarak, aynı oran OECD verileri ile de uyusmaktadır. OECD 2016 raporuna göre, Amerika’da 2016-17 öğretim yılında bütün alanlarda verilen toplam 72.183 doktora derecesinden 42.420’si, başka bir ifadeyle yüzde 59’u Discovery Institute’un belirttiği alanlarda elde edilmiştir.

Yine National Science Foundation (NCF) verilerine göre, 1999 yılı itibarıyla Amerika’da evrim ile ilgili alanlar olarak kabul edilen yaşam ve jeoloji alanlarındaki doktora derecesi sayısının (y) (192.700), Discovery Institute’un belirttiği bilim a-

Türkiye’de evrim karşıtlığının önde gelen ismi Adnan Oktar’ın son dönemlerde ipliği pazara çıktı!

lanlarındaki toplam doktora derece (d) (736.700) sayısına oranı yaklaşık ($y=0,26*d$) yüzde 26'dır.

The New York Times gazetesinde 21.02.2006 tarihinde yayımlanan bir makalede Discovery Institute'un bildirisine imza atanlarla ilgili bir analiz yapılmaktadır. Bu analize göre imzacıların sadece yüzde 25'nin biyoloji ile ilgili olduğu ileri sürülmektedir. Bu da yukarıda hesaplanan oranı (y) doğrulamaktadır. Bu arada şunu da belirtmekte fayda vardır: Gazetede yer alan makalede, imzacı biyologların sadece birkaç tanesinin "hayatın nasıl geliştiği", yani evrim konusu ile ilgili araştırma yaptıklarının tespit edildiği belirtilmektedir. Yine gazete-yeye göre imzacıların çoğunun Evangelist Hristiyan olduğunu, bunların da zaten evrim karşıtı faaliyetleri ile tanındığını, kiliseye veya bağlı kurumlara sık sık giden kişiler olduklarını belirtmek gerekir. Ayrıca imzacılar ile ilgili bu bilgilerin Discovery Institute tarafından da doğrulandığı belirtilmektedir.⁽¹⁴⁾

Yukarıda sunulan verilerden ve kaynaklardan şu sonucu çıkarabiliriz: Farklı kaynaklardan alınan ve birbirlerini doğrulayan bu verilere göre, 1999 yılı itibarıyla Amerika'da toplam doktora derecesine sahip kişilerin yaklaşık yüzde 60'ı Discovery Institute'un bildirisine imza atabilecek biliminsanlarının yüzde 26'sı ise doğrudan evrim konusunu inceleyen yaşam ve jeoloji alanlarındadır. Buradan da Amerika'da evrim

konusunu inceleyen yaşam ve jeoloji alanlarında çalışma yapan biliminsanları sayısının (192.700), toplam doktora derecesine sahip kişilerin sayısına (1.227.300) oranı yaklaşık yüzde 16 çıkmaktadır.

Şimdi çıkardığımız oranlara bakarak şu sonuçlara ulaşmamız mümkündür: Amerika devlet kurumu olan The US Census Bureau (Birleşik Devletler Nüfus Bürosu) kayıtlarına göre, Şubat 2019 tarihi itibarıyla Amerika'da bütün bilim alanlarındaki doktora derecesine sahip kişi sayısı toplam 4,5 milyondur. (Tablo 2) Discovery Institute'un belirttiği alanlardaki bildiriye imza atabilecek toplam doktora derecesine sahip kişi sayısı ise bu sayının yüzde 60'ı, başka bir deyişle 2,7 milyon olacaktır. Discovery Institute'e göre 2019 yılı itibarıyla dünya çapında bütün bilim alanlarından toplanan imza sayısı 1043'tür. Güncellenmiş listeyi incelediğimizde 1043 kişinin sadece 802 tanesinin Amerikalı olduğu tespit edilmiştir. Basit bir hesaplama, Amerikalı imza atanların oranı ($802/2.700.000$) yüzde 0,03 olarak bulunmaktadır. Başka bir deyişle, yaklaşık olarak Amerikalı her 10.000 bilim insanından sadece üçünün bu bildiriye imza attığı sonucu çıkmaktadır.

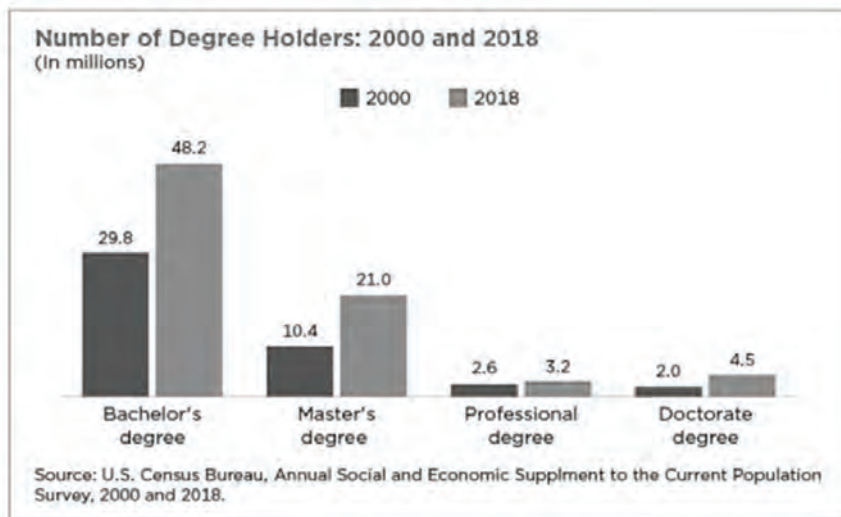
Yukarıda NSF (National Science Foundation) 1999 yılı verilerine göre, hesaplanan evrim ile ilgili alanlarda çalışanların toplam bilim alanlarına olan yüzde 16 oranının değişmediğini varsayarsak 2019 i-

tibarıyla yaşam ve jeoloji alanlarında çalışan toplam sayı yaklaşık 720.000 ($4.500.000*0,16$) olmaktadır. 2019 itibarıyla bildiriye imza atan Amerikalı toplam 802 kişiden sadece 160'ı evrim ile ilgili bilim alanlarında (biyoloji ve jeoloji) çalışmaktadır. Buna göre, bildiriye imza atan Amerika'daki biyoloji ve jeoloji alanlarında çalışan biliminsanlarının oranı ise sadece ($160/720.000$) yüzde 0,022 olmaktadır. Başka bir deyişle, Amerika'daki evrim ile ilgili alanlarda çalışan her 10.000 biliminsanından sadece 2,2'si, hoşgörülü bir yuvarlamayla üç kişi bu bildiriye imza atmıştır. Bu arada, bu alanda imza atan bilim insanlarının çoğunun evrim düşüncesini destekledikleri hâlde Discovery Institute tarafından evrim karşıtı olarak lanse edildiklerini de unutmamak gerekir.

Yukarıda Amerika ile ilgili verilen birkaç veriye baktığımızda, yaratılışçıların son iddialarının da bir safsatadan ibaret olduğunu açıkça görebiliriz. Ayrıca bu imza kampanyasının dünyada evrime inancın en düşük olduğu ve Discovery Institute'un faaliyetlerinin yürütüldüğü yerde yapıldığını unutmayalım. Sonuç olarak, böylece değişik zamanlarda yapılan farklı kamuoyu araştırmaları sonuçlarına bakarak, biliminsanlarının evrimi reddettikleri iddiasının asılsız ve geçersiz olduğunu, elde edilen verilerle kolaylıkla ifade edebiliriz.

Bildirinin sadece Amerikalı biliminsanlarının değil, dünyadaki bütün ülkelerin biliminsanlarının imzasına sunulduğunu belirtmiştik. Dünyadaki bu oranlara baktığımızda da benzer sonuçlar elde edildiğini görürüz. OECD 2016 raporuna göre, son yıllarda bütün dünyada doktora derecesi yapanların sayısında büyük artış gözlenmiştir. OECD'ye üye olan ülkelerde (36 ülke) bütün alanlarda her yıl yaklaşık 150.000 doktora derecesi verilmektedir. Yine aynı rapora göre OECD ülkelerinde verilen doktora derecelerinin bütün dünyada verilenlere oranı yaklaşık yüzde 74'tür. (Tablo 3) Basit bir hesaplama bütün dünyada yıllık yaklaşık 200.000 doktora derecesi verildiğini tespit edebiliriz. Yine yukarıdaki hesabımıza göre Disco-

Tablo 2: Amerika'da 2000 ve 2018 yılları itibarıyla bütün bilim alanlarında doktora derecesine sahip kişi sayıları (www.census.gov)

very Institute'un belirttiği bilim alanlarındaki doktora derece sayısı (yaklaşık Amerika'daki oran olan % 60'ı baz alırsak) bütün dünyada yıllık 120.000 artmaktadır. Başka bir deyişle, dünyadaki "akademi nüfusuna" her yıl söz konusu bildiriye imza atabilecek yeterlilikte 120.000 kişi eklenmektedir. Ancak DI imza listesine baktığımızda son 18 yılda 1043 kişi imza atmıştır. Bu da ortalama yılda 58 kişi olmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, bildiriye son 18 yılda sadece o yıl yeni doktora derecesi almış biliminsanları imza atmış olsa dahi, bu 120.000 kişiden 58 kişi olmaktadır. Bu da yeni mezun olan biliminsanlarının sadece yüzde 0,05'i demektir.

Yaratılışçıların "yeni iddia"sının hiçbir doğruluk payının bulunmadığı sayısal verilerle ortada. Ancak sonuçlar farklı çıkmış olsaydı da bunun önemli olmayacağını belirtmek gerekir. Çünkü bir bilimsel düşüncenin doğru olup olmaması, kaç kişinin, biliminsanı olsalar bile, o düşünceye inanıp inanmamasına bağlı değildir. Konumuz bir bilimsel düşünce ise, bunun doğruluk derecesi, o düşüncenin ne tür delillere dayandığına bağlıdır. Sonucu belirleyen kişilerin niceliksel yoğunluğu, ne hissettikleri, ne olmasını istedikleri veya neye inandıkları değil, doğal olgular ve bilimsel deliller olmalıdır.

Eğer bir bilimsel düşünce hakkında kuşku duyuluyorsa veya tamamen reddediliyorsa, bu kuşkuların ne oldukları veya ret gerekçeleri belirtilmelidir. Eğer bunlar belirtilmezse, ayrıca karşı bir bilimsel açıklama da getirilmiyorsa, bu kuşkuların veya reddetmenin hiçbir anlamı olmaz. Nasıl ki hiçbir bilimsel dayanağı olmadan ortaya atılan düşünceler safsatadan öteye geçemez ise, bilimsel bir düşünceye karşı ortaya atılan dayanağı olmayan eleştiriler de safsatadan öteye geçmeyecektir.

Yaratılışçıların öne sürdükleri diğer tuhaf iddialar ve verdikleri tepkiler

İddia 1: "Yaratılışçı makaleler/ çalışmalar bilimsel yayınlarda yayınlanmamaktadır."

Bir grup yaratılışçı, biliminsan-

ları arasında yapılan araştırmaların sayısal verilerle kanıtlandığı "azlıklarının" / "azınlıkta olmalarının" nedenini, yaratılışçı biliminsanlarının dışlandığı, evrimi reddettikleri için cezalandırıldıkları ve yaratılışçılığı savunan düşüncelerin bilimsel yayınlarda yayınlanmadığı gibi iddialar ileri sürerek açıklamaktadır. Örneğin, yaratılışçı yazar Henry Morris, *Bilimde Bağnazlık* adlı kitabında şöyle der: "Yaratılışçılar, kendi görüşlerini popüler bilim tarafından kabul ettirememektedirler çünkü popüler bilimsel yayınlardan yayınlanmaları önlenmektedir."⁽¹⁵⁾ Yaratılışçılar buna o kadar çok inanmışlardır ki bu iddiayı mahkemelerde bile kullanmışlardır.

1981 yılında Amerika'da açılan "McLean v. Arkansas Board of Education" davasında, yaratılışçılar mahkeme hâkimine bilimsel dergilerin kendi makalelerinin yayımlanmasını kabul etmediklerini söyleyerek şikâyetle bulundular. Ama mahkeme heyeti hangi makalenin yayımlanmadığını sorduğunda herhangi bir makale ismi veremediler. Aslında yaratılışçılar için bilim o kadar da önemli bir şey değildir. Saygın yayın organlarında yayınlanmalarının ana nedeni, öncelikle bu organlarda makale yayımlamaları için girişimde bulunmamalarıdır. 68 yayının editörleri ile yapılan bir araştırmada, yaklaşık 135.000 sunumdan sadece 18'i yaratılışçılığı savunan sunumlar olarak teşhis edilmiştir (Scott and Cole 1985). Diğer nedenler ise, yaratılışçıların bilimsel bir düşüncenin nasıl olması gerektiğini ve bilimsel yayınlarda yayınlanma kriterlerini hiçe saymaları, kendi inançlarını doğrulayacak veya inançlarıyla çelişmeyecek şe-

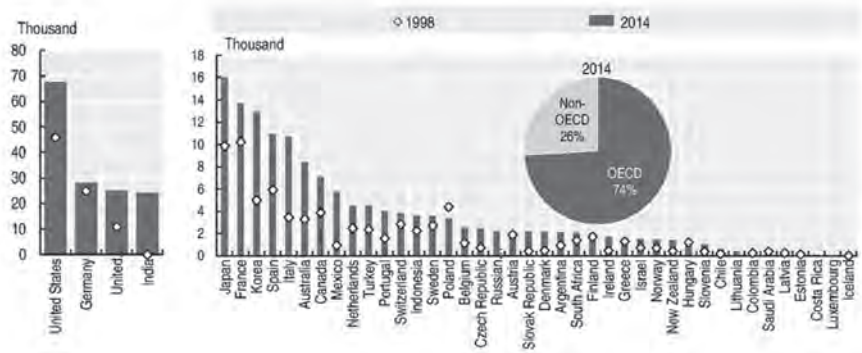
kilde tanımladıkları "bilimsel" düşüncelerini bilimsel yayınlarda yayımlamaya çalışmalarıdır.⁽³⁾

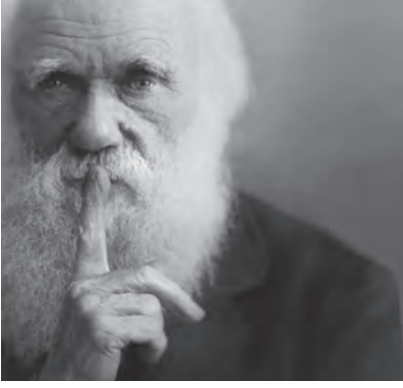
Bu arada yaratılışçı yayın kuruluşları, yaratılışçılığı destekleyen veya yaratılışçılığa karşı herhangi bir düşünce içeren bir yayını asla yayınlamamaktadırlar.

İddia 2: "Bilime ve biliminsanlarına güvenilmez."

Bazı yaratılışçılar ise bilimin, bilimsel yöntemlerin ve biliminsanlarının güvenilirliğini tartışmaya açtılar. Örneğin, yaratılışçı bir grup olan "Answers in Genesis"ten Michael Matthews, 2003 yılında yazdığı *A Century of Feud* (Yüzyıllık Kavga) kitabında; "Bilimsel teoriler her zaman değişmektedirler. Biliminsanlarının dediklerine güvenilmez çünkü yarın başka şeyler de söyleyebilirler"^(3,4) gibi ifadeler kullanarak bilime ve biliminsanlarına güvenilmemesi gerektiğini ileri sürer. Yine yaratılışçı yazarlardan Philip Johnson'un Ekim 1990 yılında *First Things*'te yayınlanan "Evolution as Dogma: The Establishment of Naturalism" adlı makalesinde ve William A Dembski'nin, 1996 yılında yazdığı *What Every Theologian Should Know About Creation, Evolution and Design* adlı kitabında, bilimin her şeyin doğada olduğu varsayımına dayanan natüralizme dayandığını, daha önce bilimin kabul ettiği birçok şeyin günümüzde yanlış olduğunun ispatlandığını, bilimin sadece doğadaki şeylerle ilgilendiğini, doğaüstü güçleri dışladığını, bu nedenle bilime güvenilemeyeceğini, bilimde kesin doğrunun olmadığını, her şeyin değişebilirliği ilkesine dayandığını, bu nedenle gerçek doğrunun dinde aranması gerektiği konuları işlenmektedir.⁽¹⁶⁾

Tablo 3: OECD ülkelerinde yıllık doktora derecesi alanların sayıları.

Tüm çabalarına karşın yaratılışçılar, bilimsenleri ve bilim kurumları içinde hiçbir etki sağlayamadılar.

Yine birçok yaratılışçı, örneğin IRC kurucularından Henry Morris, evrimci bilimsenlerinin laik filozoflar tarafından akıllarının çelindiğini, yani kandırıldıklarını, bundan dolayı evrimci bilimsenlerinin Tanrı'ya karşı verilen bir savaşta iki arada bir derede kaldıklarını, bu nedenle onlara güvenilmemesi gerektiğini ileri sürmektedir. Hatta bazıları o kadar ileri gitmişlerdir ki bilimsenlerinin “bu işleri”ni para karşılığında yaptıkları, yaratılışçılığa bundan dolayı karşı çıktıkları gibi iddialar da ortaya atmışlardır. Bilimsenlerinin bilimsel araştırmalarını yaparlarken birtakım yerleşmiş dogmalardan, önyargılardan kurtulamadıklarını, hatta kurtulmaya çalışanlara baskı yapıldığını ve bilimsenlerinin bilim dışında, maddi çıkar gibi birçok faktörle motive edildiklerini bile iddia etmişlerdir.⁽³⁾

Yukarıda sunulanlar ve benzer iddialar eğer gerçekten ciddiye alınacaksa şunları ileri sürebiliriz: Bilimsenlerinin en büyük hedefi, rüyası ve tutkusu, zaten var olan bilimsel düşünceleri onaylamak değildir, onları sorgulayabilmek, geliştirmek veya yeni bir bilimsel düşünce öne sürmektir. Kaldı ki bir bilimseninin mevcut olan bir teoriyi geçersiz kılacak delil bulması, o bilimsenine olabilecek en büyük saygınlığı, popülerliği ve de maddi kazancı sağlayacaktır. Bilimsenleri yeni şeyler bulduklarında ödüllendirilirler, yerleşmiş prensipleri destekledikleri için değil. Bu da onları her teoriden, bilimsel kabulden kuşku duymaya ve eğer kuşkularını destekleyecek bir ipucu bulmuşlarsa da o ipucunun peşine düşmeye yö-

neltir. Ayrıca birçok araştırmacı bilimseninin endüstrilerde çalıştıkları zaman çok daha fazla para kazana-bildikleri bilinmektedir.

Türk yaratılışçılarının tepkisi

Türk yaratılışçıların çalışmamıza konu olan “yeni iddia” ile ilgili olarak doğrudan bir destekleri ya da tartışmaları varsa da bu bir gündem oluşturmamıştır. Ancak tutumlarının ne olacağını tahmin etmek güç değildir. Onların evrime ve evrim teorisinden yana olan bilimsenlerine hangi pencereden baktığını ortaya koymamız yeterli olacaktır.

Türk yaratılışçılar, dünyadaki diğer yaratılışçılardan bir adım daha ileri giderek evrimin bilim değil, bilim maskesine büründürülmüş, beyin yıkamaya, propagandaya ve sahtekârlıklara dayanan bir aldatmaca olduğunu ileri sürmektedirler.⁽³⁾ Örneğin, Türk yaratılışçıları bunun böyle olduğuna kendilerini öylesine inandırmışlar ki, durum böyle iken hâlâ bilimsenlerinin evrimi desteklediklerine şaşırdıklarını ve buna bir türlü anlam veremediklerini ifade etmektedirler. Türk yaratılışçılığının öncülüğünü yapan Harun Yahya, *Evrime Açmazı* isimli kitabında şunları söylemektedir: “Eğitilmiş, zeki ve bilgili insanların, toplu olarak tarihin en saçma, en akıl ve mantık dışı iddiasına böyle büyülenmişçesine inanıyor olmaları, gerçekte çok büyük bir mucizedir. Allah, bir mucize olarak nasıl hücre gibi olağanüstü bir organizasyona ve özelliklere sahip bir varlığı yaratıyorsa, bu insanları da yine bir başka mucize olarak, çok açık gerçekleri gö-

remeyecek kadar kör ve kavrama yeteneğinden yoksun olarak yaratmaktadır. Evrimciler, Allah'ın bir mucizesi olarak küçük çocukların dahi çok kolay görebildikleri gerçekleri, kendilerine defalarca anlatılmış olmasına rağmen anlayıp kavrayamamaktadırlar.”⁽¹⁷⁾ Böylece biyoloji ile hiçbir ilgileri olmayan Türk yaratılışçılarımız olağanüstü muhakeme güçlerini kullanarak küçük çocukların dahi çok kolay bir şekilde anladığı ve gördüğü bu gerçeği, yüzlerce Nobel ödüllü bilimseni dâhil hayatlarını canlı araştırmalarına veren yüzbinlerce bilimseninin nasıl anlayamadığına bir türlü akıl erdiremediklerini ve bunu Allah'ın bir mucizesi olarak gördüklerini ileri sürerek hakikaten de ne durumda olduklarını açıkça ortaya koymaktadırlar.

Sonuç

Ashında “yeni iddia” gibi garip ve temelsiz iddiaların dikkate alınıp onlara cevap bile verilmemesi gerektiğini düşünebilirsiniz. Ancak kamuoyu araştırmalarında gördüğümüz gibi bu tür iddialara inananların sayısı şaşırtıcı derecede fazladır. Her ülkede ortalama sayıları 10 milyonlara varan bu kişilerin oyları ile seçilen hükümetler tarafından yönetildiğimizi ve geleceğimizi şekillendiren politikaların bu iddialara inanan kişilerce üretildiklerini düşünürsek durumun ne kadar vahim olabileceğini anlarız. Ülkemizde orta dereceli okullarda evrim dersinin çıkarılması sürecinde hükümet temsilcilerinin evrim ile ilgili yaptıkları açıklamalar, eğer kasıt yoksa, kelimenin tam anlamı ile

cehalettir ve korkunçtur. Cehalet-
tir, çünkü evrim ile ilgili yaptıkları
açıklamaların büyük bir kısmı Ev-
rim Teorisi ile ilgisi olmayan açık-
lamalardı. Korkunç olan ise çocuk-
larımızın geleceğini belirleyecek
eğitim sistemimizin bu kişilerin so-
rumluluğunda olmasıdır. İşte en
basitinde bu nedenlerden dolayı bu
iddiaları önemsemek ve ciddi bir
şekilde onların üzerine gitmek ge-
rekmemektedir.

Öyle görünüyor ki evrim karşı-
tı yaratılışçılar, yaratılışçılık ve ev-
rim özelinde, birbirinden tamamen
farklı dayanakları ve amaçları olan
bilim ve dini karıştırarak ve karşı-
laştırarak, birbirine alternatif gi-
bi göstererek işin içinden çıkamaz
hâle geldiler. Böylece hem dine
hem de bilime saygısızlık yapmak-
ta olduklarını da fark etmediler.
Her ne kadar birçok yaratılışçı “bi-
liminsanı” bilimsel gerçekleri kabul
etmek yerine “hiçbir delilin kendi
dogmalarını/inançlarını değiştirme-
yeceğine” dair yemin (AIG n.d.),
bazıları ise gerçeği bulmak için bi-
liminsanı olmadığını ama Darwi-

nizmi yıkmak için bilim insanı ol-
duğunu itiraf etmişlerse de (Wells
n.d.), hatta bazıları eğer bazı bi-
limsel gerçekler *Incil*'de yazılanlar-
la çelişiyorsa, bu bilimsel bulgula-
rın *Incil*'e göre tekrar düzenlenmesi
gerektiğini savunmuşlarsa da ve ba-
zıları ise “amaçlarının ilahiyat açı-
sından bilimi tekrar düzenlemek”
olduğunu açıklamışlarsa da⁽³⁾ dün-
ya görüşlerinin gittikçe artan bi-
limsel delillerle uyumadığı dü-
şüncesine kapılmaktan kendilerini
alamamaktadırlar.

DİPNOTLAR

* Amerika'da eğitim sistemi bizimkinden farklıdır. Her
eyalette farklı bölgeleri temsil eden “Okul Yönetim Birlikleri”
vardır. Bu birlikler; öğrenci velileri, dışarıdan seçilen kişiler,
değişik yerlerden atanan deneyimli kişiler gibi birçok üyeden
meydana gelir. Bu üyeler o bölgenin eğitim sisteminden
sorumlu oldukları için kendilerinin okul müfredatlarını da
hazırlama yetkileri vardır. Hangi derslerin öğretileceği veya
öğretilmeyeceğine bu üyeler karar verirler. ABD Eğitim
Bakanlığı sadece ulusal eğitim standartlarını belirler ancak
okul yönetimleri üzerinde yasal bir kontrolü veya gücü
yoktur. Her eyalet, okul müfredatları dâhil, yönetim ile ilgili
kanun çıkarma yetkisine sahiptir.

** Amerika'da “Diploma Mill” de denilen bu tür okul sayısı
oldukça fazladır. Özel üniversite veya okulları denetleyen veya

yasaklayan bir kanun olmadığı için, birçok kişi veya kurum
kendi maddi veya başka çıkarları için okul kurabilmekte ve
öğrencilerine bu türden unvanlar verebilmektedir. Örneğin,
Columbia Pacific University, Hindu University of America,
Oval Bible College, Patriot Bible University, Universal Life
Church ve Liberty University bu okullardan birkaçıdır. Bu
üniversitelere girmek için genelde yaratılışçılığı savunmanız
ve öğretmeniz gerekir. Bu üniversiteler kendi öğrencilerine
master veya doktora diploması vermektedirler. Ancak bu
okullardan alınan diplomalar ne resmî eğitim kurumları,
ne bağımsız bilim kurumları ne de diğer ciddi üniversiteler
tarafından kabul edilmektedir.⁽⁴⁾

KAYNAKLAR

- 1) Theepochtimes
- 2) Evolutionnews
- 3) Talkorigins
- 4) Rationalwiki
- 5) Evrim Ağacı
- 6) <https://ncse.ngo/misquoted-scientists-respond>
- 7) “Scientificamerican”, By John Rennie on July 1, 2002
- 8) Nap
- 9) Tüba
- 10) Pewresearch
- 11) Discovery
- 12) Westneat D (24 August 2005) “Evolving opinion of One
man”. The Seattle Times.
- 13) Whyevolutionistrue
- 14) The Newyork Times, 21/02/2006
- 15) “Bigotry in Science, Back To Genesis”. (Morris, Henry M.
1998. 114a (June)
- 16) Arn
- 17) “Evrin Açmazı”, Harun Yahya, s.24

Yeni Ülke dergisi çıktı!

Abone ol, destek ol.

www.yeniulke.com.tr

abone@yeniulke.com.tr

yenikulke.org

Yeni Ülke Dergisi

@yenikulke.org

Devletin kökenine ilişkin kuramlar ve varsayımlar

Devletin evriminde toplumsal sınıfların varlığı ve rolü nedir? Asyatik üretim biçiminin karakteristik özellikleri nelerdir? Erken devletin doğuşunda ve doğuşunu izleyen gelişmelerde fethin rolü ne oldu? Erken devletin evriminde savaşın ve öteki dış çatışma türlerinin rolü neydi? Nüfus artışının veya nüfus baskısının erken devletin gelişmesi üzerindeki etkisi ne oldu? Ticaretin ve pazarların gelişmesiyle erken devletin ortaya çıkışı arasında ne tür bir bağıntı var? Erken devletin gelişmesiyle, kentlerin yükselişi arasında ne tür bir bağıntı vardı?

Henri J. M. Claessen - Peter Skalnik
Çeviren: Alâeddin Şenel

Devlet, yeryüzünde ilk kez birkaç binyıl öncesi gibi geç bir tarihte görünen toplumsal bir olgudur. Onun kökenlerini ve doğuşunu izleyen gelişmesini açıklamak amacıyla birçok kuram geliştirilmiş bulunmaktadır. Bu bilmeceyi filozoflar, tarihçiler, siyaset bilimcileri ve son zamanlarda aynı zamanda arkeologlar, sosyologlar ve antropologlar olmak üzere, her türlü bilgin çözmeye çalıştı. Tüm bu kimseler sorunu, kendi [disiplinlerinin] özel bakış açılarından bakarak aydınlatmaya çalıştılar. Bu alanda geniş bir yazın bulunduğu gibi, şimdiden çok zengin olan malzeme kümesine her yıl yeni yeni yorumlar eklenmektedir.

Devleti inceleyenleri, konularını sağlam bir biçimde kavrayabilmekten alıkoyan en önemli engeller arasında şunlar bulunmaktadır:

1) Bilginler topluluğunun tümü tarafından benimsenen herhangi bir devlet tanımı bulunmamaktadır. Bu, ister istemez, hemen her bir bilginin kendi tanımını geliştirmesi gibi bir duruma yol açmaktadır; söz konusu tanımların bazılarının benzer yaklaşımların

İmge Kitabevi Yayınları tarafından 1993 yılında yayımlanmış *Erken Devlet* kitabının kapağı.

Okuyacağınız makale, *Erken Devlet* adlı kitaptan (İmge Kitabevi Yayınları, 1993) alındı. Kitabın sunuş yazısı olarak da değerlendirilebilir. *Erken Devlet*, bu makalenin de yazarları olan Henri J. M. Claessen ve Peter Skalnik'in editörlüğünde konuyla ilgili biliminsanlarının makalelerinden oluşan bilimsel bir yapıt. Eseri Türkçeleştiren Alâeddin Şenel'in önsözde belirttiği gibi, aynı konuda birbirinden bağımsız makaleler derlemesi olmayıp, başından sonuna dek eşgüdüm içinde yürütülmüş uluslararası bir bilimsel çalışma. *The Early State* (Erken Devlet) 1975'te başlatılıp 1978'de sonuçlandırılmış ortak bir çalışma. Okuyacağınız makale, o güne dek devletin kökeni konusunda ortaya atılmış kuramları sınıflandırıp açıklayan, konuyla ilgili kavramları irdeleyen değerli bir çalışma. Bu ayrıntılı ve karşıt tezleri içeren derli toplu makale ile *Bilim ve Gelecek* okurlarını devlet olgusunun ortaya çıkışı konusunda bilgilendirmek istedik. İlgiyle okunacağını umuyoruz.

ürünü olan "okullar" oluşturdukları söylenebilir-se de, her bir tanım, şaşmaz biçimde, daha önceki tanımlardan az çok farklılık göstermektedir. Bu gi-dişle bir bireşime (senteze) ulaşmak neredeyse olanak dışı görünmektedir.

2) Devletin çeşitli dönemlerde kazandığı karakter ile ilgili kuramlar, birçok örnekte, yetersiz verilere ya

da erken doğurtulmuş yorumlara dayanmaktadır. Bu tür kuramları ileri süren bilginler, kuramlarının doğruluğunu, üzerinde çalıştıkları örneklerde kanıtlamayı genellikle başaramamışlardır; ne var ki bu kuramlar tüm dünyayı kapsayan ölçeklerde kullanılmaya kalkıldığında, yetersizlikleri hemen ortaya çıkmaktadır.

3) Özellikle devletin oluşumu (formation) ve **erken** [evrelerindeki] gelişmesi ile ilgili kuramlar arasında büyük bir kargaşa görülmektedir.

Elinizdeki kitap daha çok bu üçüncü sorun ile ilgilenmektedir. Amacı: 1) “erken devlet” üzerinde çağımızın ileri araştırma yöntemleriyle yapılmış bazı örnekölçek deneyim yazılarını toplamak ve 2) devletin kökeni ve erken evrelerindeki gelişmesi üzerine yeni bakış açıları'nın dayanabileceği sağlam bir temel kurabilmek için, ortalıktaki kuramlardan bazılarını bu örnekölçek çalışmalarından elde edilen verilerin sınavından geçirmektir.

Erken devletin incelenmesi yolunda, elinizdeki kitabın yönünü yöntemini saptamada derleyenlere rehberlik eden temel program ilkeleri nelerdir dersiniz; ilkin, olgusal verilerle kuram arasında diyalektik bir ilişkinin bulunduğuna inanıyor ve bu yolda şu inancı paylaşıyoruz:

“Olguların taşıdıkları anlamı ortaya çıkaran kuramlardan bağımsız bir olgular dünyasının bulunduğu varsayımı tümünden bilim dışıdır. Bilim, günlük gözlemlerin ve sağduyunun aldatıcı apaçıklığına meydan okuyuşlarla ilerler.” (Blackburn R., 1972)

Öte yandan, ampirik verilerle sıkı bir bağlantı kurulmadan herhangi bir kuram da yaratılamaz. Ne olgusalçı (pozitivistik) ne de kuramsalçı uçlar bize çekici görünmektedir.

İkinci olarak, toplumsal ilişkilerin bir ürünü olan devletin putlaştırılmaması gerektiğine inanmaktayız. Radcliffe-Brown'a katılarak devletin: “niteliklerinden birinin, bazen ‘egemenlik’ kavramıyla dile getirilen varlık gibi konuşulan, bir toplumu oluşturan insan bireylerinin üzerinde ve onlardan üstün bir varlık” olmadığı inancındayız. Devlet bir örgüttür; toplumsal örgütlenmenin, bir toplumda toplumsal düzenin özgül bir biçiminin bulunduğunu göstere

özel bir türüdür. Devlet: “birbirlerine karmaşık bir ilişkiler sistemi ile bağlanmış tek tek insanların bir araya gelmişliğidir. Böyle bir örgüt içinde, farklı bireylerin farklı rolleri vardır ve bunlardan kimileri özel bir erke, yani yetkeye (otoriteye) sahiptirler.” (Radcliffe-Brown A. R., 1940)

Böylece, devlet teriminin, bir toplumda var olan ilişkileri ve erke, yetkeyle, güçle, adaletle, mülkiyetle ve daha başka birçok olguyla ilgili düşünceleri dile getirdiği söylenebilir.

Devlet, insan örgütlenmesinin özgül, tarihsel bakımdan belli bir zaman kesimi ile sınırlı bir türüdür. Engels'in, hemen hemen yüz yıl önce özlü bir biçimde belirttiği gibi: “Devlet... önsüzden (ezelden) beri var olagelmış bir şey değildir. Onsuz yapabilen, devlet kavramından ya da devlet erkinden habersiz toplumlar gelip geçmiştir. Ekonomik gelişmenin, toplumun kaçınılmaz olarak sınıflara bölünmesini de getiren belli bir aşamasında, devlet, söz konusu bölünme yüzünden bir gereklilik olur.” (Engels, 1972)

Devlet bölünmüş bir toplumun, yani ekonomi politik toplumunun bir ürünü olduğu için, devlet örgütünün, kendisini var eden koşulların aşıldığında sönüp gideceği apaçıktır.

Devlet, var olageldiği zaman kesimi insanlığın evriminde devletsiz dönem ile karşılaştırılmayacak kısalıkta olmakla birlikte [şimdiden] gelişmesinin birkaç farklı aşamasından geçmiş bulunuyor. Burada iki tür devlet arasında kaba bir ayrıma gitmek uygun düşecek. Bir yanda,

karmaşık, çağdaş, endüstrileşmiş ve gelişmekte olan devletler vardır; öte yanda kapitalizm öncesi dönemin az çok yalın, endüstrileşmemiş devletleri bulunmaktadır.

Bu kitapta, kapitalizm öncesi endüstrileşmemiş devlet türünün evriminin başlangıç evresinin tipik bir biçimi olduğunu düşünerek “erken devlet” (early state) adını verdiğimiz şey ele alınacaktır. Yapıt, daha çok (Marx'ın terminolojisiyle) “birincil” toplumsal formasyondan “ikincil” toplumsal formasyona geçiş sorunu üzerinde duracaktır, söz konusu geçişin karakteristik özelliklerini çeşitli üretici topluluklar arasındaki özgül, benzersiz ilişki türlerinin gelişmesi, toplumun sınıflara bölünmekte oluşu ve erken devletin varlığı oluşturmaktadır. Bununla birlikte, erken devlet üzerinde bu odaklaşmanın, burada geliştirilen görüşlerin, devletin çağdaş, endüstrileşmiş türünü ya da genel olarak devlet sorununu anlamaya yarayacağı anlamına gelmeyeceği açık.

Son zamanlarda yapılan karşılaştırmalı çalışmalar (Krader, 1968; Claessen, 1970) tarihin herhangi bir döneminde, dünyanın herhangi bir yerinde görülen tüm devletlerin, yapılarının, işleyişlerinin ve evrimlerinin belirgin benzerlikler gösterdiğini ortaya koymuş bulunmaktadır. Bu bulgular, erken devletin çoğu kimse tarafından kabul edilebilecek bir tanımının yapılabileceğine, onun temel karakteristik özelliklerinden bazılarının ortaya konabileceğine inanmamıza yol açtı.

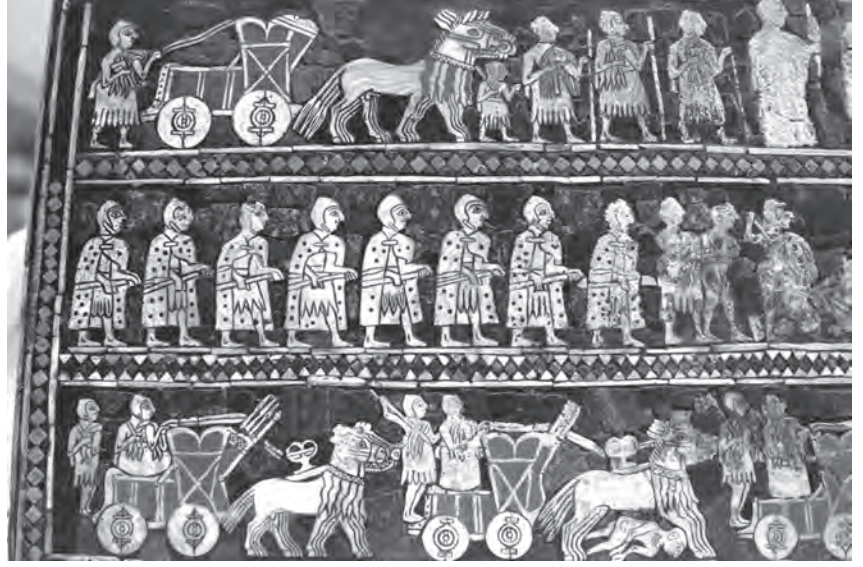
Devlet, yeryüzünde ilk kez birkaç bin yıl öncesi gibi geç bir tarihte görülen toplumsal bir olgudur. Öncesindeki topluluklar devletsizdi.

KURAMLAR

Bu bölümde devletin kökeni ve erken evrelerindeki gelişmesi hakkında ileri sürülen bazı kuramların oldukça kısa bir incelemesi sunulacaktır. Bu konu üzerinde, uzun yıllar boyunca, sayısız görüş ve kuram formüleştirildi. Service, 1975'te yayımlanan kitabında söz konusu kuramlardan bazılarının ilginç bir özetini sunarken; Krader (1968), d'Hertefelt (1968) ve Carneiro (1970) bu kuramları ele almaktadırlar. Dolayısıyla bu bölüm, yalnızca erken devlet ile ilgili olmalarına bakılarak seçilmiş birkaç çağdaş kuram ile sınırlı tutulabilir.

Devletin kökeni ve gelişmesiyle ilgili kuramlar üzerine yapılacak bir inceleme, Rousseau'nun 1762'de yayımlanan *Du contrat social* (Toplum Sözleşmesi) yapıtıyla başlatılabilir. Bu denemede formüleleştirilen düşünceler, çeşitli kuramların ve tartışmaların hareket noktasını oluşturmuştur. Bununla birlikte Rousseau, birçok bakımdan, aynı zamanda, özel bir düşünce döneminin sonunu, kendisinden çok önce Hobbes'un (1642'de) mutlak monarkları savunmak için yazdığı *Leviathan* ile Locke'un (1690'da) buna *Two Treatises on Government* (Yönetim Üzerine İki Deneme) adlı yapıtıyla yanıt vermesiyle başlayan bir dönemin kapanışını temsil etmektedir. Bu, Montesquieu'nün (1721'de) *Lettres persanes* (Acem Mektupları) ve (1748'de) *De l'Esprit des Lois* (Yasaların Ruhu)'nu yazıp, Vico'nun (1744'te) *Principi di una Scienza Nuova* (Yeni Bir Bilimin İlkeleri) yapıtını yayımladığı bir dönemdir. Gene de söz konusu tartışmayı ilk başlatan kişi Hobbes sayılmaz; Jean Bodin (İbn Haldun'un *Mukaddime* adlı yapıtında 1377'de, kendisinden iki yüzyıl önce yaptığına benzer biçimde) 1583'te yayımlanan *Les six livres de la Republique* (Devletin Altı Kitabı) adlı kitabında, devletin, bir çatışmanın ürünü olarak gördüğü kökenlerini tartışmış bulunuyordu ve Machiavelli (1532'de) hükümet etmenin ilkelerini formüleştiren *Il Principe* (Prens) adlı yapıtını yazmıştı. Söz konusu ilkeler, aslında

Yapılan karşılaştırmalı çalışmalar tarihin herhangi bir döneminde, dünyanın herhangi bir yerinde görülen tüm devletlerin, yapılarının, işleyişlerinin ve evrimlerinin belirgin benzerlikler gösterdiğini ortaya koyuyor.

kendisinden önce Fransa Kralı XI. Louis gibi yöneticilerce uygulanmış bulunuyordu. (Kendall, 1971)

Tüm bu düşünürlerde ortak olan nokta, verilerinin son derece sınırlı olmasıydı. Kuramlarını daha çok, kendilerine inandırdıkları bir geçmiş ile istedikleri bir gelecek üzerine dayandırmışlardı; yani, ancak yarım yamalak bilinen olguları, böyle bir amaca hiçbir biçimde uygun olmayan verilerle açıklamaya kalkmışlardı. (Fortes ve Evans-Pritchard, 1940)

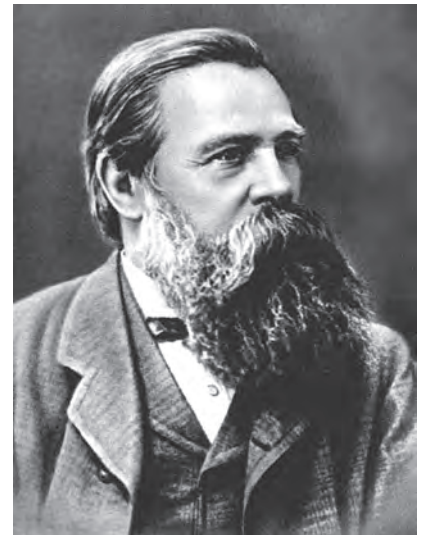
Friedrich Engels'in görüşleri

Devletin kökenlerinin ve erken evrelerindeki gelişmesinin ampirik türde bir çözümlemesinin ne zaman yapıldığını görmek için geçmişin fazlaca gerilerine bakmak gerekmez. Maine, Comte ve Spencer bu konuyla daha önce bir parça ilgilenmişlerse de, konunun enine boyuna ilk tartışıldığı kaynak, çalışmasını tarihsel ve antropolojik verilere dayandıran Friedrich Engels'in kitabında bulunmaktadır. 1884'te yayımlanan *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats* (Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni) adını taşıyan yapıtında Engels bir yandan Morgan'ın *Ancient Society* (1877) kitabını özetleyip, öte yandan politika ve ekonomi alanında kendisinin önceki kaynaklardan yaptığı alıntılarını yanı sıra, daha çok Marx'ın Morgan'ın kitabından yaptığı alıntılara daya-

nan önemli ek bilgilerle destekledi (Skalnik, 1973a; Krader, 1972, 1973, 1975). Engels'e göre devlet, gelişen özel mülkiyeti koruma gereğinin artması üzerine kurulmuştu (Engels, 1964). Bu, devletin sınıf toplumunu korumak için geliştirildiği anlamına gelir. Kendi sözcükleriyle (1972):

“Devlet, bir yandan sınıf zıtlıklarını (antagonizmaları) denetim altında tutmak gereksiniminden doğduğu, ama öte yandan sınıflar arası kavganın en yoğun noktasında ortaya çıktığı için, normal olarak en güçlü sınıfın, ekonomik bakımdan ağır basan konumda olan sınıfın devletidir ve bu sınıf, onun kanalıyla, aynı zamanda siyasal bakımdan

Devletin kökeni sorununu enine boyuna tartışan ilk kaynaklardan biri, Friedrich Engels'in çalışmalarıdır.

da ağır basan sınıf durumuna gelir ve böylece baskı altındaki sınıfı altta tutmaya ve sömürmeye yarayan yeni yeni araçlar ele geçirmiş olur...”

Engels'in kuramının hareket noktası, daha önce üretim araçları üzerinde yalnızca ortak sahipliğin bulunduğu düşüncesi idi (bu bakışın eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. Firth, 1972). Nüfus artışının ve geçim yollarının gittikçe farklılaşmasının çağırdığı bir olguyla, toplumsal işbölümünün giderek artması, üretimin durmaksızın artırılmasını bir gereklilik durumuna getirdi. Bu gidişin bir ürünü, artık yiyecek üretimine katılmayanların gereksinimlerinin karşılanması yolunda kullanılabilecek bir artı (surplus) oldu (Engels, 1964:178 vd.). Engels'e göre bu sorunun bir çözümü, öteki şeyler yanı sıra, köleliğin geliştirilmesinde bulundu. Bu görüş Engels'in daha çok optimum durum olarak düşündüğü şey üzerinde, yani Avrupa'nın tarihsel gelişmesi üzerinde yoğunlaşmasının bir ürünüydü. (Godelier, 1970; Ecsedy, 1972; Skalník, 1973a; Krader 1975)

Bununla birlikte Engels, daha önceki yapıtı olan (1877-1878 tarihlerinde yayımlanan) *Anti-Dühring* adlı kitabında, başka bir yoldan, bir sınıf toplumunun ve devletin gelişmesine varmış olabilecek bir yoldan söz etmişti. Burada, “işlevsel” erkin, yavaş yavaş “sömürücü” erke dönüştüğünü ileri sürmüştü. Sınıf oluşumunun ve de devletin doğup gelişmesinin bu özel sürecini (eskiçağ klasik döneminin ülkelerini dışarda bırakarak) çoğu Avrupa devletlerini kapsayan daha evrensel bir yol olarak gördü. Krader'in (1975) yazdığı gibi:

“Topluluğun hizmetçisi onun efendisi durumuna gelir; kabile şefleri, toplumun ilkel toplum durumundan sınıf toplumu durumuna geçerek biçim değiştirmesiyle, yöneticilere dönüşürler. Devletin en kaba biçimi, toplumda, içte barışı koruma, dışta savaş yürütme ve [topluma] su sağlama yollarını denetleme işlevlerini gören doğu despotluğudur. Toplumsal işlevler bu organ [savunmanın bu organları] kanalıyla toplumdan bağımsızlaşınca toplum üzerinde egemenlik kurma noktasına geçtiler.”

Engels'in devletin kökenine ilişkin görüşlerinde, askeri gücün, savaşın ve fetihin etkisine önemli bir yer verilmiştir; aynı şey kamu görevlilerinin (functionaries) iş yöneticiliği (menajerlik) rolü için de söylenebilir. (aynı zamanda Godelier, 1970; Hazanov, 1972; Krader, 1973) Koranaşvili tarafından (1976) gösterildiği gibi, Engels'in Doğu'da devletin doğuşuyla ilgili kuramı, bir artı ürünün çıkışını, nüfusun artışını ve tarım toplulukları arasında artan ilişkileri önemli etmenler olarak gördüğünden (*Anti-Dühring* adlı yapıtında dile getiriliş biçimiyle) çok nedenli idi. Kamu görevlilerinden (memurlardan) oluşan ince bir katman, bu etmenleri hep birlikte düzenlediler ve bu yolla, toprak ve öteki zenginlik kaynakları üzerinde özel sahipliğin (ownership) varlığına dayandırılan toplumda “topluma yararlı işlevleri” yerine getirdiler. Bununla birlikte *Der Ursprung'da* (“Köken”de) toplumun sınıflara bölünmesinin baş nedeninin (*Anti-Dühring* adlı yapıtında “ikinci yol” olarak gördüğü) kölelik olduğunu vurguladı. Burada [“Köken”de] nüfus (*Anti Dühring'de* ki gibi) özgür olan - özgür olmayan ya da yöneten - yönetilen ölçütlerine göre bölünmüş değildi; sömüren - sömürülen ölçütlerine asal bir önem yüklenmişti. *Der Ursprung'da* (“Köken”de) Cermenler örneği, Engels'e bir karşıt kanıt hizmeti görerek, daha önceki yapıtında [*Anti-Dühring'de*] kuvvet üzerine yaptığı

tartışmayı anımsattı. Cermen devleti, doğrudan doğruya yabancı toprakların fethinden doğmuştu; ki bu, egemenlik yollarının klan örgütüne sağlanmadığı bir durumdu. Burada gerçekten, devletin şeflik yoluyla doğuşu gibi sık sık karşı çıkılan varsayımın, yani Engels'in “askeri demokrasi” dediği görüşün kökleri yatmaktadır. (bak. Hazanov, 1974)

Engels'in *Der Ursprung'da* (“Köken”de) ekonomik tabakalaşma sürecine öncelik tanıdığı açıkça görülmektedir. Önemli ekonomik işlevler, belli bazı ailelerin [babadan oğula geçen] kalıtsal işi olma eğilimi gösterdiler. Engels tarafından “tam bir asalak” olarak nitelenen, üyelerinin “üretimin kaymağını alırken” karşılığında ancak ufak tefek hizmetler verdikleri ve bu yolda kendilerine, toplumda büyük etki kazandıran ve üretim üzerinde gittikçe artan bir etkiye sahip olabilme olanaklarını sağlayan çok büyük zenginlikler biriktiren bir tacirler sınıfı gelişti. (1964)

Engels, Yunan, Roma ve Cermen tarihlerinden sağlanmış verileri kullanarak, sınıf oluşumunun ve onunla birlikte devlet erkinin doğuşunun; bunun egemen sınıfın üstünlüğünün kalıcı olmasını güvence altına alacak bir siyasal erk gereğini doğurduğunu, ana çizgileriyle göstermiş oldu. Gerçekten, bu konuda Engels şunları ileri sürmüştü:

“Toplum çözümsüz bir çelişkiye saplandı ve kurtulmaya gücü

Bir başka önemli sorun, erken devlet kavramı ile Asyatik biçim denen şeyin birbirleriyle ne derecede ilişkili olduklarıdır.

nün yetmeyeceği, uzlaştırılmaz zıt cephele bölündü. Ama bu zıtlıkların (antagonizmlerin) yani birbirlerininle çatışan ekonomik çıkarlara sahip sınıfların kendilerini ve verimsiz bir kavgaya sürüklenmiş toplumu yiyip bitirmemesi için, toplumun üzerinde olacağı besbelli bir erke, çatışmayı yumuşatacak ve onu 'düzen'in sınırları içinde tutacak bir erke gerek doğdu ve toplumun içinden çıkan, ama kendisini onun üstüne koyup kendini toplumdan gittikçe daha fazla ayıran (yabancılaşan) bu erk, devlettir." (1972)

Az çok retorik olduğu söylenebilecek biçemi bir yana konursa, Engels'in burada son derece önemli bir ilişkiye, yani özel sahipliğin ve sınıfların gelişmesiyle, devletin kökeni arasındaki ilişkiye değindiği görülmektedir.¹ Fried'in (1976) Godelier'nin (1969, 1970) Hazanov'un (1971, 1972, 1974, 1975) Terray'ın (1975) Eder'in (1976) ve daha birçok kimsenin çalışmaları, bu ilişkinin, Engels'in ortaya koyduğu gibi ve Semenov (1974) ya da Hindess ve Hirst (1975) gibi daha çağdaş yazarların düşünür göründükleri gibi, yalın nedensel bir ilişki olmadığını gösterdi.

Marx ve Asyatik üretim biçimi

Bu bağlamda bir başka önemli sorun, erken devlet kavramı ile Asyatik üretim biçimi denen şeyin birbirleriyle ne derecede ilişkili olduklarıdır. Karl Marx (ve bir ölçüye dek aynı zamanda *Anti-Dühring* içinde Engels) Hint, Çin, İran'ın ve öteki İslam ülkelerinin tarihsel gelişmelerini ele alırken, 1850'lerden başlayarak, daha çok Avrupalı olmayan bu ülkelerdeki devletin özel karakteri üzerine durdu. Bu ülkelerdeki tarım toplulukları ile devlet örgütü arasında görülen, sulama sistemleri kurup sürdürme gereğinin yol açtığı ilişkinin çatallı (dikotomik) niteliği üzerinde özellikle durdu. Marx, köy topluluklarında yaşayan üreticilerin sömürülmesinin toprak üzerinde özel sahipliğe değil çoğu durumda devleti kişileştiren, tanrılaştırılmış ve despotik bir yöneticiye bağlılığa (sadakate) dayandığını ortaya çıkardı. Bu, mal, emek,

hatta para biçiminde düzenli ya da düzensiz bir haraç-vergi sağlanmasına yol açtı. Devlet gelirinin, sulama sistemlerinin örgütlenmesi kadar, aynı zamanda, toplulukların ve ticaretin sözde ya da gerçekte korunmalarının karşılığı olduğu ileri sürüldü. Marx, devletin bu türünün, sınıf toplumunun ilk biçimine karakterini kazandıran belirleyici etmen olduğunu düşündü; gerçekten, bu devlet türü, ona göre ilkel (ve birincil) toplum biçimlerinden uygar (ikincil) toplum biçimlerine geçiş aşamasını temsil etmekteydi. Bu örgütlenme biçimi **Asyatik üretim biçimi** olarak tanımlandı (Marx, 1859, 1953, 1964; Vitkin, 1972; Skalnik, 1975; Krader, 1973). Ona göre, Asyatik üretim biçimi, toplumun ya da uygarlığın ekonomik biçimlenişinde, ilk "ilerici" dönemi, ekonomi politik toplumunun (Marx tarafından aynı zamanda "sivil toplum" "uygar toplum" ya da "siyasal toplum" olarak adlandırılan toplumun) başlangıcı temsil etti.

Marx'ın Morgan'dan, Maine'dan, Phear'dan ve Kovalevski'den aldığı notlar yakın tarihlere dek yayınlanmadı (Gamaionov, 1968; Krader, 1972). Bununla birlikte bu notlar, Marx'ın ölümünden sonra Engels tarafından (1884'te) *Der Ursprung'da* ("Köken")de bir dereceye kadar kullanıldı; ne var ki Engels Asyatik üretim biçimi kavramını kullanmadı. (Krader, 1975; Baeck, 1976).

Bununla birlikte, devlet örgütlenişinin erken biçimlerinin Marx'ın Doğu'da bulduklarına benzer bazı evrensel özellikler gösterdikleri düşüncesi, geçtiğimiz kırk elli yıl içinde, hem Marx'dan yana, hem Marx'a karşı düşünürler arasında (örneğin Wittfogel, 1957; Skalnik ve Pokora, 1966; Peçirka-Peşek, 1967; Tökei, 1969; Godelier, 1969; Vitkin, 1972; Koranaşvili, 1976'da) canlı tartışmalara yol açtı. Yandaşlarından kimileri (özellikle Krader, 1975 tarihli yapıtında) Marx'ın söz konusu düşüncelerini az çok evrensel uygulanabilirliği olan bir kurama dek geliştirmeyi başardı. Bu kurama göre, sulama sistemleri ve despotluk ancak ikincil önemde özellikleri oluşturlarken; toprağın komünal işleme sistemlerine (communal land

tenure) sahip köy toplulukları ile siyasal, ideolojik ve ekonomik erke sahip devlet örgütü arasındaki temel sınıf zıtlığı, Asyatik üretim biçimi olgusunun özünü oluşturmaktadır.

Oppenheimer'in 'fetih kuramı'

Ne var ki, Marx'ın ve Engels'in devletin kökeni ve erken biçimlerinin karakteri hakkındaki kuramları, 19. yüzyılın ve 20. yüzyılın başlarının toplum bilimleriyle uğraşan bilginleri çevresinde pek ilgi çekmedi. Bu durum, bir dereceye dek, Marx'ın ve Engels'in çoğu kez kalemlerinden kan damlayan haşın biçimlerinin, zamanın burjuva eğilimli yazarlarınca pek değerli bulunmayışı gerçeğiyle; bir dereceye dek de, evrimci eğilimli toplum bilimi okulunun 19. yüzyılın sonunda hızla sönmesi olgusuyla açıklanır. Antropolojide ve öteki disiplinlerde, daha çok alan çalışmasına dayanan yeni düşünceler evrimciliğin yerini aldılar; evrimcilik antropolojik ilginin bir odağını oluşturma konumuna ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında yeniden kavuşabildi. (Harris, 1968)²

Bu, devletin kökeni ve daha sonraki gelişme evreleri sorunuyla artık hiç ilgilenilmediği anlamına gelmez. Tersine, 1900 yılından az sonra Gumpłowicz'i (onun 1899 tarihli yapıtını) izleyen Alman sosyolog Oppenheimer, ünlü "fetih kuramı" (Ueberlagerungstheorie) görüşünü söz

Oppenheimer'in görüşüne göre, devleti yaratan eşitsizlik, fetihten ve bir halkın ötekisini boyunduruk altına almasından doğmuştur.

konusu soruna yanıt olarak ileri sürmüştü. (Oppenheimer, 1909). Yapıtı tarihsel bir çözümleme amacıyla yazılmış olmakla birlikte, aslında yaklaşımı bakımından evrimci bir nitelik taşıyordu. Söz konusu yapıt Engels'in görüşleriyle yakın benzerlikler gösterir. Çünkü Oppenheimer için de devlet, toplumsal eşitsizliği onaylama amacıyla düşünülmüş bir baskı aracıydı. Bununla birlikte, Oppenheimer'in görüşüne göre, bu eşitsizlik, fetihten ve bir halkın ötekisini boyunduruk altına almasından doğmuştu. Bu boyun eğdirme, Oppenheimer'ı Engels'in görüşlerine çok yaklaştıran bir yorumla, yenilen yanın ekonomik bakımdan sömürülmesinden başka bir amaç taşımamaktaydı. (Oppenheimer, 1932) Dolayısıyla devletin temelinde fetih yatmaktaydı. Çoban topluluklar, özellikle onların örgütlenme yeteneklerini hareketlilikleriyle ve etkili vurucu güçleriyle bir araya getirenleri, daha hareketsiz tarımcıları [çiftçi toplulukları] yenilgiye uğrutup boyun eğdirebildiler. Tarımcılar, yenildikten sonra da eski yerlerinde kalarak, bağımlılık konumlarını benimseyip, topraklarını fethedip kendilerini yenenlere haraç (tribute) ödediler. Böyle bir haracı elde etme yolunda gerek duyulan örgüt devlet idi. (Oppenheimer, 1932)

Oppenheimer'ın bu görüşleri şiddetli eleştirilere uğradı. 1922 yılında Lowie, bu görüşlere karşı düşüncelerini, daha sonra bir kitapta (Lowie, 1927) topladığı birkaç makalede ortaya koydu. Söz konusu kitabında Lowie, a) fethin her zaman devletin oluşumuna yol açmadığını; b) bazı devletlerin fethin desteği olmaksızın doğup geliştiklerinin anlaşıldığını ve c) Oppenheimer'ın kuramının fetihçi halklarının fetihten önce o ya da bu türden bir tabakalaşmaya uğramış olmaları gerektiğini gösterdi. Bu noktalar Lowie'yi, fethin devletin oluşmasından sorumlu tek düzenek olamayabileceği sonucuna götürdü. Kendisi ise "dernekleşme" (association) olgusunun, yani gönüllü olarak birlikte davranan birkaç halkın [people, topluluğun] devletin oluşmasına yol açmış olabileceği görüşünü ileri sürdü. Bir örnek olarak Plains (Ova) Kızılderili-

lerinin "kulüp" (dernek) örgütlerini gösterdi. Bu kulüpler bizon avının örgütlenmesinde öncü bir rol oynadılar; av mevsimi sırasında ellerine büyük bir erk geçirdikleri görüldü. Merkezileşmiş bir erk bu tür bir dernekleşmeden doğmuş olabilir. Bununla birlikte Lowie bu görüşünü işleyip geliştirmiş değildir. M. G. Smith ise "siyasal değişme" olayının yalnızca "korporasyon" olarak adlandırdığı, özünde Lowie'nin dernekleşmesine benzer bir siyasal olgudan doğduğunu açıklamaya çalıştı (1974:165-204).

Yapılan tüm eleştirilere karşın, fetih kuramına birçok yazar katıldı. Thurnwald (1935) daha çok Amerika'dan elde edilmiş verilere dayanarak, bu kuramı işleyip geliştirdi. Westermann da (1952) Afrika'da devletin oluşumunu açıklamada fetih kuramını geniş çapta kullandı. Devletin gelişmesinin, bazı örneklerde, fetihten derin bir biçimde etkilendiği görüşüne karşı çıkan yok gibi; ama fetih devletin doğuşunun genel bir açıklaması olarak ele alındığında, bu kuram doyurucu olmaktan oldukça uzaktır. İç gelişmenin devletin doğmasına yol açtığı, ya da birbirine komşu halkların ilişkilerinin, devletin oluşmasıyla sonuçlandığı birçok örnek biliyoruz. (Lewis, 1966; Cohen, 1974)

Sulama sistemlerinin belirleyici olduğunu ileri sürenler

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda, evrim kavramının yeni-

den antropolojinin ilgi odaklarından biri durumuna gelmesiyle, devletin kökenine ve gelişmesine karşı duyulan ilgi, bir kez daha öne çıktı. Evrimciler arasında kimileri, özellikle Steward (1955) toplulukların avcılık ve toplayıcılık düzeyinden devlet düzeyine gelişmelerinin evrelerini ortaya çıkarmaya çalıştı. Steward'ın, aynı kuramsal kalıba sokabilmek için verilerini zaman zaman zorlamak durumuna düştüğü görülürse de, çabalarının sonuçlarının oldukça güvenilir görüldükleri söylenebilir. (Harris, 1968; Cameiro, 1973)

Ayrımladığı evreler şunlardı: 1) avcılık ve toplayıcılık, 2) başlangıç tarımı, 3) oluşma [devletin oluşması] dönemi, 4) bölgesel çiçeklenme, 5) başlangıç fetihleri, 6) karanlık çağlar ve 7) döngüsel fetihler.

Steward daha sonra, kendisinin incelemiş olduğu devletlerin tümünün çorak ya da yarı çorak bölgelerde bulunduklarını ortaya koyar (1955). Araştırmasının sonuçlarını, belki de bilinçli olarak, yalnızca bu bölgelerle sınırlı tutmuştu. Kendisinden sonra yapılan araştırmalar kuramının çok daha geniş bir ölçeğe uygulanabileceğini gösterdi. Ama Cameiro'nun belirttiği gibi (1973) böyle bir yol, çok çizgili gelişme düşüncesine eğilimli Steward'ı evrimciliğin ortak çizgili bir türüne çok yaklaştırmış olacaktı.

Böyle düşünmüş olsun olmasın, evrimci süreçte büyük sıçramalara olanak veren düzenek, Steward'ın görüşünce **sulama** idi. Çünkü sulama, örgüt, erk ve eşgüdümü ge-

Bazı devlet kuramcılarına göre büyük sıçramalara olanak veren düzenek, **sulama** idi. Çünkü sulama, örgüt, erk ve eşgüdümü gerektiriyordu. Büyük çaplarda insan yoğunlaşması olanağının kapılarını açtı ve sonunda devletin oluşumuna götürdü.

rektiriyordu. Büyük çaplarda insan yoğunlaşması olanağının kapılarını açtı ve sonunda, olasılıkla, devletin oluşumuna götürdü. Fetih, Steward'ın söz konusu aşamalarının en az ikisinde rol oynamışsa da, kendisi ondan nedensel bir etmen olarak söz etmiş değildi.

Sulamanın, belli bazı koşullarda (Wittfogel, 1957) devletin gelişmesine yol açtığı görüşünün en şiddetli savunucusu Wittfogel (1957) oldu. Wittfogel'in görüşüne göre, çok büyük miktarlardaki suyun kullanımının yönetimi, uygulamada, etkili bir örgütlenmeyi kaçınılmaz kıldı. Böyle bir örgüt bir kez ortaya çıkınca, işbölümü, yoğun tarım ve geniş çaplı bir işbirliği gibi karakteristik özellikler taşıyan ve içinde devletin sonunda menajerlik (iş yöneticiliği) rolünü üstleneceği bir "hidrolik ekonomi" kaçınılmaz olarak gelişti. Bütün bunların söylenip, önlemlerin alınmış olmasına karşın, hem Steward'a hem Wittfogel'a şöyle bir eleştiri yöneltilebilir: sulamanın devletin oluşumunun nedeni olduğu görüşünün nomotetik değerinde (bilimsel yasa değerinde) bir nitelik taşıdığı kanıtlanamamıştır. Sulama sistemlerine sahip olmayan birçok devlet örgütü bulunduğu gibi, sulamanın hiç de devletin gelişmesine yol açmadığı örnekler de vardır. (Claessen, 1973)

Nüfus artışı ile birlikte, kabile topraklarını genişletmenin tek yoluna, kaçınılmaz olarak, komşu kabilelerle savaş anlamına gelen fethin oluşturacağı bir noktaya varılıyordu.

Bu, sulama sistemlerinin bulunmasının ve geliştirilmesinin siyasal örgütlerin büyüüp gelişmesine herhangi bir etkisinin bulunmadığı anlamına gelmez. Sulama sistemlerinin örgütlendirilmesinin ve denetlenmesinin, genellikle siyasal erk ile sıkı bir bağlantı içinde bulundukları görülürken (Smith, 1969; Downing ve Gibson, 1974) siyasal önderlerin sulama sistemlerine karışmalarının da, sık sık (daha önce var olan) despotik ve bürokratik eğilimlerin, menajerlik eğilimlerinin artmalarına yol açtıkları söylenebilir (Mitchell, 1973). Ama sulama sistemleri devlet sistemlerinin gelişmelerine etkileri bakımından değerlendirildiğinde, böyle bir kuram yeterli görülmemektedir. (Adams, 1966; Krader, 1975)

Nüfus baskısı savı

İçlerinde Childe ve Adams gibi arkeologların da bulunduğu kimi yazarlar, kent toplumu ile devlet örgütünün birlikte geliştiklerini ileri sürdüler. Birçok örnekte bu birlikte gelişmenin varlığını gösterebildiler. (Adams, 1966; Childe, 1950; Redfield, 1953). Bununla birlikte, kentlerin yükselişinin ne ölçüde, devletin oluşmasını ve gelişmesini adım adım izleyen, her örnekte görülen bir olgu oluşturduğu, daha araştırılmış değildir. Buna ek olarak, bir devlet örgütünün gelişmesi için topluluk-

ların toprağa ne ölçüde yerleşmiş olmalarının gerektiği sorusu ortada durmaktadır. Ki bu soru, göçebe halklar arasında devlet sorunu ile sıkı ilişkilidir.

Fried, 1967 yılında *The Evolution of Political Society* (Siyasal Toplumun Evrimi) adını taşıyan çalışmasını yayımladı. Söz konusu evrimi aşağıdaki aşamalara ayırdı: 1) eşitlikçi, 2) mertebeli, 3) tabakalaşmış ve 4) devletli toplum aşamaları. Üzerinde durduğumuz tartışma bakımından, bunlardan özellikle son iki aşama önem taşımaktadır. Fried'e göre: "tabakalaşmış bir toplum, aynı cinsten ve aynı yaş grubunun statüsüne sahip üyelerinin, yaşamın sürdürülmesini sağlayan temel kaynaklara ulaşmaları yolunda, eşitliğin bulunmadığı bir toplumdur." (1967) Devleti ise şöyle tanımlamaktadır: "toplumun erkini akrabalığın üstünde bir temel üzerine kurmuş kurumlar toplumu." (1967)

Bu tanımlama, kendi görüşlerinin ana doğrultusundan, yani devletin, gerektiğinde güç kullanarak, temel kaynaklara ulaşmada eşitsizliği geliştirip sürdürmek için doğmuş olduğu yolundaki düşüncesinden biraz uzaklaşmaktadır. Böyle bir erkin gelişmediği yerde, temel kaynaklara ulaşmada eşitsizlik durumu varlığını sürdüremez. Toplumsal örgütlenişin, erk boşluğundan dolayı daha yalın biçimlerine geri dönüşün örnekleri Leach'ın (1954) Kaçın toplumlarıyla ilgili çözümlemesinde verilmiştir.

Fried'e göre (1967) bir toplumda tabakalaşma, üretim araçları üzerindeki ortak mülkiyetin yerini özel sahipliğin aldığı anda görülmektedir. Böyle bir formülleştirme, Engels'in yukarıda anılan düşüncelerine oldukça yaklaşılmaktadır. Bu geçişin en önemli etmeni, Fried'in görüşüne göre, kaynaklar üzerinde artan bir nüfus baskısı olmuştur. (1967)

Gene de, nüfus artışının, toplumsal yapıda görülen değişikliklerin zorunlu ve yakın nedeni olmadığı söylenebilir. Toprak bol olduğu sürece artan nüfusun yayılması en kolay çözüm olarak görünmektedir, dolayısıyla toplumsal sistemi değiştirme yolunda büyük bir gereksinim duyulmayacaktır. (Stauder, 1972; Hamer, 1975). Ama ülke toprakla-

rını genişletme olanakları tükenince, nüfus artışı kaynaklar üzerinde bir baskıya belki yol açabilir. Bunun bir sonucu olarak, halkın bazı grupları, geçim yolları bakımından ötekilerinden daha elverişli bir konuma ulaşabilirler ve bu durumu tabakalaşma izleyebilir. (van Bakel, 1976)

Kottak (1972) Fried'in kuramlarını, onları Doğu Afrika'nın Buganda ülkesindeki devletin gelişmesine uygulayarak sınamayı denedi. Varsayımsal denebilecek kanıtlamalarla olmakla birlikte, nüfus artışının, geçim yollarında görülen değişiklikler ve pazar ekonomisinin gelişmesi gibi etmenlerin, bir mertebe toplumundan tabakalı bir topluma ve sonunda devlete doğru gelişmesiyle nasıl el ele gittiğini gösterdi.

İleri sürdüğü düşünceler inandırıcı görünebilirse de, Fried'in varsayımı, çok daha kesin onaylayıcı kanıtların bulunmasını gerektirmektedir. (Service, 1975). 1956 gibi erken bir tarihte, Güney Afrika verilerine dayanan Schapera, nüfus artışının daha karmaşık ve daha güçlü bir siyasal sistemin ortaya çıkmasına yol açtığını ileri sürmüştü. (1956) Bu düşüncesi o tarihlerde pek ilgi görmemişti. 1968 yılında Stevenson, nüfus yoğunluğuyla toplumsal tabakalaşma derecesi arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göstermeye çalıştı. Aralarında açık bir bağlantının bulunduğunu gösterebilmişse de, bu bağlantının bir nedensellik ilişkisi düzeyine ulaşacak nitelikte olduğunu gösterme girişiminde başarılı olmadı.

Carneiro'nun (1970a) *A Theory of the Origin of the State* (Devletin Kökeni Hakkında Bir Kuram) adlı yapıtı üzerine bu konuya daha büyük bir ilgi gösterildi. Söz konusu makalesinde Carneiro da, nüfus baskısı olgusunu, devletliliğe (statehood) doğru evrimin baş itici gücü olarak gösterdi. Ne var ki Carneiro'nun kuramı [ötekilerinden] çok daha incelikliydi. Nüfus baskısını savaş ve fetih ile birlikte ele aldı ve bu etmenlerin devleti, ama ancak belli bazı özel (özellik) koşullar altında yaratabilecek düzenekler olduklarını ileri sürdü. Söz konusu koşullar ya çevresel sınırlılıklar ya da toplumsal sınırlılıklar idi. Birinci koşul, artan nüfu-

sa sahip bir topluluğun, dağlarla, sık ormanlarla, çöllerle ya da denizlerle çevrilmiş sınırlı bir bölgede yaşadığı durumda gerçekleşmekteydi. Toplumsal sınırlılıklar ise, doğal sınırları bulunmayan bir kabilenin, öteki kabilelerle çevrilmiş olduğu, bu yüzden topraklarını genişletme olanağının bulunmadığı bir durumdu. Bu durumlarda nüfus artışı nüfus baskısına varıyordu. Böylece, belli bir süre sonra, kabile topraklarını genişletmenin tek yolunu, kaçınılmaz olarak, komşu kabilelerle savaş anlamına gelen fethin oluşturacağı bir noktaya varılıyordu. Yenilip toprakları fethedilen tarafın varlığını sürdürebilmesinin tek şansı vardı; o da fatihlere boyun eğip, ne kadar haraç istenmişse onu vermek. Bu sürecin sonunda, sınırlılıklar ortasındaki toprakların tümü, yenilgiye uğratılan halkların yaşamda kalan insanlarını uyruk konumuna sokmuş tek bir başat etnik grubun egemenliği altına girmiş olacaktır.

Böylece oluşan sistemde, savaşta yitilenlerin boşluğunun yeni doğanlarla kapatılmasından sonra, nüfus artışı sorununun nasıl çözüleceği sorulabilir. Carneiro bu soruyu yanıtlamaz; boyun eğdirilenlerin eskisinden daha fazla yiyecek üretmek zorunda kalacaklarını söylemekle yetinir. (1970a) Bu olanağın bir süre için sağlanabileceği kuşkusuz.

Arkeolog Webster (1975) Carneiro'nun tüm olarak göz önüne alındığında çok sağlam görünen kuramında bazı değişiklikler önerdi. Webster hatta savaş tehdidi için bile: "mertebe toplumlarında, böyle bir tehdidin bulunmadığı durumlarda görülen sosyo-ekonomik evrim üzerindeki içsel sınırlılıkların bazılarını etkisiz kılarak, evrimci değişmeye elverişli aktif bir çevre oluşturur" (1975:467) sözleriyle dile getirdiği olguyu vurgular.

Görüşüne göre bu durum (hiç değilse bazı örneklerde) daha istikrarlı bir önderlik yoluna götürecektir. O şefin konumu daha güçlenecektir. Savaş tehdidinin bir etkisinin de, bazı küçük toprak parçalarının söz konusu şefliğin ülkesinin topraklarının içine alınması yolunda olabileceğine değinir. Şefin bu tür fethedilmiş topraklar üzerindeki hakları, karşılığında üstlenmiş bulunduğu hiçbir yükümlülükle sınırlandırılmış olmayacağından, söz konusu toprakları şef için bir tür kapital kaynağı oluşturacaktır. Bu kaynakların desteğiyle de, yönetici destekleyicilerine (ücretli askerlerine, danışmanlarına, hizmetçilerine) ödemedede bulunma olanağına sahip olabilecektir. Bu aynı zamanda patron-sığıntı [koruyan-korunan] arası ilişki türlerinin doğmasına da yol

Tartışılan kuramlar, kabaca iki kategoriye ayrılabilir: 1) Devleti "toplumsal eşitsizlik" olgusuna dayandıran kuramlar ve 2) devleti, o ya da bu tür bir "toplum sözleşmesi" olayına dayandıranlar.

açabilecekler. (Webster, 1975; Ma-ir, 1962) Söz konusu topluluklarda menajerler grubunun konumunun güçlendirilmesi, gerçekten, devlet örgütlenmesine varacak gelişmelerin tetiğini çeken olayı oluşturabilir. (Bigelow, 1969)

Cohen de (1974) savaş ile devletin kökeni arasındaki ilişkiyi enine boyuna tartışmaktadır. Kendi deyişiyle (1974) “Savaş merkezileşmiş devletin yaratılmasına yardımcı olur” (aynı zamanda Danilova, 1968).

Nüfus baskısı savı Polgar tarafından da (1975) ileri sürülmüştür. Polgar, bazı bakımlardan Carneiro ile aynı görüşleri paylaşırsa da, nüfus baskısının ancak tabakalaşma başladıktan sonra görüldüğüne inanmaktadır. (1975): “...ekonomik ve siyasal erkin bir odakta toplanması yolunda atılan her adım, üreticileri daha fazla ‘fazla’ yaratma yönünde etkiledi; üreticiler bu zorlamaya, topraktan daha yoğun yararlanmaya başlamaları kadar, çocuklarının sayısını artırarak, yani ailelerinin emek güçlerini çoğaltarak yanıt verdi”.

Bu değerlendirmenin değerini göz ardı etmemekle birlikte, daha çok sayıda çocuğun üretim alanındaki yararlarının ancak yıllar sonra görülebileceği, o mutlu an gelene dek anababaların eskisinden daha sıkı çalışmak zorunda kalacakları unutulmamalı. Ne var ki, insanın gereksinimi olandan fazla üretmeye neredeyse doğal olduğu söylenebilecek isteksizliği (Sahlins, 1972) göz önüne alındığında, o ya da bu tür siyasal ya da dinsel bir önderlik kuru-

munun, bir artı üretilmesinin gerekli koşulunu oluşturduğu düşüncesi akla yatkın görünmektedir.

Nüfus büyüklüğü ile toplumsal ve siyasal örgütlenmenin karmaşıklığı arasında bir bağıntı (korelasyon) bulunduğu yolunda geniş kabul gören düşünce doğru bir görüş olarak benimsenebilirse de, Polgar’ın belirttiği gibi, söz konusu bağıntı bir nedensellik ilişkisi değildir. Onun bir nedensellik ilişkisi olup olmadığını olgularla kanıtlayabilmek için, söz konusu iki olgudan zaman bakımından hangisinin önce geldiğine (oluş sırasına) bakmak yeter. Hiç değilse bazı arkeolojik veriler, sosyoekonomik değişikliklerin nüfus artışından önce görüldüklerini göstermektedir. (Polgar, 1975; aynı zamanda Wright ve Johnson, 1975) Bu ise Bayan Beserup’un (1965) ünlü varsayımında olduğunu söylediği durumun tersidir.

Bağıntı ve nedensellik (korelasyon ve kozalite) hakkındaki bu tartışma, bazı bakımlardan, Sahlins’in (1958) *Social Stratification in Polynesia* (Polinezya’da Toplumsal Tabakalaşma) adlı yapıtıyla çıkardığı ateşli tartışmalara benzemektedir. Gerçekten Sahlins’in ortaya çıkardığı, yalnızca, toplumsal sistemin karmaşıklığı ile üretilen artının büyüklüğü arasında sıkı bir bağlantının varlığı idi. “Artı” (surplus) sözcüğü şiddetli tartışmalara yol açmışsa da (Orans, 1966) insanların, sık sık karşılaşılan bir olguyla, kendilerinin üretmedikleri yiyeceği yemeleri gerçeğinin örtbas edilmesi olanagı yoktur. Sahlins daha sonraki bir

yapıtında, şu sözleriyle daha önceki görüşlerini az çok yeniden formüleştirmiş oldu: “antropologlar sık sık ve neredeyse mekanik bir tepkiyle, şefliğin çıkışını artı üretimine vermektedirler. Ne var ki tarihsel süreç içinde söz konusu ilişkinin hiç değilse çift yönlü olageldiği; ilkel toplumun işleyişinde ise onların düşündüğünün tersine olduğu görülmür. Önderlik sürekli olarak içte tüketilen bir artı (domestic surplus) yaratır. Mertebe ve şeflik, üretici güçlerin gelişmesiyle birlikte (pari passu) gider.” (1972)

Siyasal ve ekonomik örgütlenmenin daha karmaşık türünün çift yönlü bir etkileşim durumu ile geliştiği düşüncesi, pragmatik olarak çekici görünmektedir. Böyle bir görüş belli ve en önemli bir ilk harekete geçirci aranmasını gereksiz kılacaktır.

Materyalist açıklamalardan yu- karıdakilerden de fazla uzaklaşan görüşler, “statü rekabeti” kavramını toplumsal sistemin evriminin gerisindeki itici gücü sağlayan motor olarak gören Goldman (1970) tarafından ileri sürülmüş düşüncelerde bulunmaktadır. Kendilerine statü yüklenmiş ya da kendileri statü elde etmiş kimseler arasındaki çatışmalar, Goldman’a göre, yavaş yavaş daha karmaşık toplum biçimlerinin doğup gelişmesine yol açarlar. Ne yazık ki kendisi bu gelişmenin gerçeklik alanında da görüldüğünü gösterecek yeterli kanıtlar getirebilmiş değildir. (Claessen, 1974)

Çatışma kuramlarına karşı görüşler

Geride, tartışılacak bir yeni kuram daha kaldı. Söz konusu kuram, Service (1915) tarafından *Origins of the State and Civilization* (Devletin ve Uygarlığın Kökenleri) adlı yapıtında öne sürüldü. Sunuş niteliğindeki birkaç bölümden sonra Service, birkaç örnekölçay çalışması vermekte ve kitabını iki sonuç bölümü ile sonuçlandırmaktadır. Sonuç niteliğindeki bölümlerin biri “negatif” ötekisi “pozitif” başlığını taşımaktadır. Düşünceleri özünde, ekonomik eşitsizliğin siyasal erk yapılarının gelişmesinin asal ögesini oluşturduğu yolundaki kuramın zıddıdır. (1975) Service, siyasal önderliğin, başlangıçta, ekono-

Erk (power) pek çok yüzü olan, kaba güç kullanmaktan, erk konumunda (iktidarda) bulunanların istekleriyle coşkulu, duygusal bir uygunluk yaratmaya dek uzanan, geniş kapsamlı bir kavramdır.

mik farklılıklarla değil kişisel niteliklerle ilişkili olduğu olgusuna dikkati çeker. (Ecsedy, 1972)

Bu tür önderlerin ortaya çıkışına, genellikle, karşılıklılığa dayanan ve yeniden üretici eylemlerin gelişmesi eşlik eder. (Service, 1975; Van Baal, 1975) Service daha sonra şunları ekler: Önderin konumu, işini iyi ve adaletli yapmasıyla **güçlenir** (vurgulama bizim). Bununla birlikte bu tür “karizmatik konumlar” nasıl olup da “memurluk makamları” durumuna dönüştürülebilmişlerdir sorusunda asıl sorunla karşı karşıya kalırız. Kalıtsallığın [görevlerin babadan oğula geçme geleneğinin] doğup geliştiği yerde, bu soruna bir çözüm bulunmuş demektir. Çünkü bu yol eşitsizlik kurumsallaştırılmış olur. Söz konusu toplulukların karakterleri görece barışçı, teokratik bir yönetim biçimi olarak nitelenebilecek duruma gelir gelmez, Service onların “şeflik” olarak adlandırılacaklarını söylemektedir. Güç kullanarak ya da [kaba] güce başvurma tehdidi ile desteklenen “laik yaptırımlar” (dinsel olmayan yaptırımlar) gelişen yerde, devlet boy gösterir. Service, söz konusu laik yaptırımların toplumda kendisini ilk gösterdiği alanın, lese-majeste (egemene karşı işlenen suçlar) olduğunu ileri sürer (1975). Carneiro’nun “sınırlılıklar” kuramında değişiklik yaparak, geçmişte belki savaştan da önemli olan şeyin (1975:229): “öteki seçeneklerden daha ağır bastığı apaçık anlaşılan bir durumla, toplumun bir parçasını oluşturmanın sağlayacağı yararlar” olduğu gerçeğine değinir. Bu, gerçekte, işini “iyi ve adaletli” yapan şef ile ilgili yukarıda anılan düşüncelerin daha bir incelikle işlenmesidir. Sunulan bu görece barışçı görünüm, Service’in, erken devletlerde aşağı kastların ağır yaşam koşullarının, madalyonun öteki yüzünü oluşturduğunu vurgulamasıyla, bir dereceye dek düzeltilmektedir. (1975)

Service’in görüşleri, gerçekten, devletin çatışmadan çıktığı kuramından oldukça uzaklaşmış görünmektedir. Dolayısıyla, kendisinin bu kurama karşı ileri sürdüğü görüşlerinin bazılarını sıralamak ilginç olacak. Service, her şeyden önce, bilinen erken devletlerde ya da geç şeflikler-

de önemli miktarlarda özel alışveriş etkinliklerinde bulunan tacirler grubunun bulunup bulunmadığını ortaya koyacak verilerin bulunmadığına değinir. (1975:283). Daha sonra, genellikle savunulan bir görüş olan “ekonomik tabakalaşma” (temel kaynaklara ulaşmada eşitsizlik) kavramını ele alıp tartışır; en azından bir ekonomik eşitsizliğin bulunması olasılığını kabul etmekle birlikte, aşağı durumdaki grupların sömürüldükleri düşüncesini şiddetle reddeder. Ne var ki, Terray’ın (1975) yaptığı gibi, kullanılan sömürü kavramına [da] bağlı olarak soy bağına dayalı toplumlarda bile sömürünün varlığını göstermek olanaklıdır. Çatışma kuramına karşı ileri sürdüğü son bir kanıt olarak Service, erken devletlerde sınıf çatışmalarının bulunduğunu gösteren kanıtların bulunmadığını söylemektedir.

Özet

Yukarıda tartışılan kuramlar, çok kaba çizgileriyle, iki kategoriye ayrılabilir; bunlar: 1) devleti “toplumsal eşitsizlik” olgusuna dayandıran kuramlar ve 2) devleti, o ya da bu tür bir “toplum sözleşmesi” olayına dayandıranlardır. Bu kategorilerin mutlaka birbirlerini dışlamaları gerekmemekle birlikte, onları nitelikçe farklı kategoriler olarak görebiliriz.

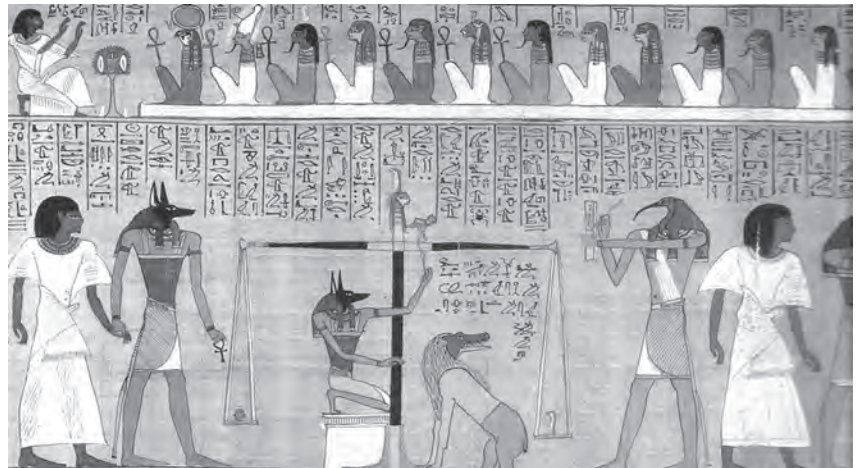
Daha açık ve somut belirtmek gerekirse, Engels’in ve Fried’in görüşleri, açıkça, devletin, toplumsal eşitsizlik durumunun sürdürülmesine yarayan bir örgüt olarak geliştiği görüşü çerçevesinde toplanan kategoriye girmekte: bu alanda da,

eşitsizliğin ekonomik yönüne ağırlık verilmektedir. Fried ve Kottak kadar Engels ve izleyicileri (örneğin Hindess ve Hirst, Terray) kendi bakış açılarını desteklemek için birçok kanıt ileri sürmüş bulunmaktadır. Steward, Wittfogel, Goldman da bu sava katılan yazarlar içinde sayılabilirler. Ama bu kimselerin görüşlerinde [ekonomik yönden çok] ekolojik ve örgütsel özellikler üzerinde durulmaktadır.

Engels’den Goldman’a, devlet daha çok içsel gelişmelerin bir ürünü olarak görülmüşken, gene [devleti eşitsizliğe dayandıran] birinci kategoriye giren öteki yazarlar, devletin dış etmenlerden doğduğunu kabul eden kuramlar ileri sürmüşlerdir. Örneğin Oppenheimer, Thurmvald ve daha sonra Carneiro, fetihin ve savaşın bir halkın ötekisini boyun eğdirmesine ve sömürmesine yol açtığı; bunun, var olan eşitsizlik durumunu sürdürerek devlet örgütünü doğurduğu savında bulunmuşlardır. Fethin ve savaşın baş nedeni olarak Carneiro, nüfus artışından ve kaynaklar üzerinde, nüfusun bunu izleyen baskısından söz etmiştir.

İkinci [devleti sözleşmeye dayandıran] kategoriye giren kuramlar, özellikle Lowie’nin ve Service’in kuramlarıyla temsil edilirler. Bu yazarlar, eşitsizlik ve sömürü gibi etmenlerin varlığını yadsımamakla birlikte, devletin, işbirliğinden ve etkili merkezi yönetimden yararlar elde eden bir halkın ya da toplumsal grubun oluşturduğu yararlı ya da kullanışlı bir dernek olarak doğup geliştiğine inanmaktadırlar.

Devletin erki genellikle, nüfusun çoğunluğu tarafından tanınıp kabullenilirse de, devletin yöneticileri ona ideolojik bir destek sağlama işini örgütlendirme zorunda kalacaklardır.

VARSAYIMLAR

En yalın terimlerle her devlet, belli başlı üç tamamlayıcı parçadan: önce bir miktar insandan, sonra, sınırları belirlenmiş belli bir toprak parçasından (ülkeden) ve belli bir yönetim (hükümet) biçiminden oluşan bir örgüt olarak görülebilir. Böyle bir karakter saptama işlemi doğru görünebilirse de, devletsiz toplumları da dışarıda bırakmaksızın herhangi bir topluluk için geçerli görüldüğü için, kullanışlı olmayacak kadar geniş kapsamlı bir nitelemedir. (Mair, 1962) Dolayısıyla, devleti oluşturan etmenlerin bundan daha özgül (spesifik) olarak belirlenmesi gerekmektedir.

Devletin daha ince işlenmesi gereken ilk tamamlayıcı parçası bir miktar insan ögesidir. Devletin varlığı için gerekli en az insan sayısı hakkında kaba bir tahminde bulunmanın bile olanağı yoktur. Birdsell (1973) bir insan grubunun 500 kişiyi aşar aşmaz, yüz yüze ilişki temeline dayanan bir yönetim olanağının artık yürümeyeceğini ve o ya da bu türden bir örgütün gerekeceğini, yoksa topluluğun bölünmeye uğrayacağını göstermiş bulunmaktadır. Ancak bundan giderek bir erken devlet için gerekli en az insan sayısını çıkarmak bugün için olanaklı görünmemektedir. (Adams, 1975)

Ülke kavramını tartışan Nadel

Devletin karakteristik özelliklerinden birinin ve belki de en önemlisinin, toplumsal tabakalaşma ve sınıfların varlığı olduğu görüşüne karşı çıkan yok gibidir.

(1942) bir devlette yurttaşlığın “bir toprak parçası (ülke) üzerinde oturma ya da doğuştan hak sahibi olma” durumuna göre belirlendiğine işaret eder. Erken devletlerde ülke kavramının çokça bulanık olduğu, her şeyden önce ve her şeyden önemli olarak, belli bir insan topluluğu ile onun üzerinde yaşadığı toprak parçası arasındaki ilişkiyi kapsadığı anlaşıyor. Burada, erken devletlerin çoğunda, belli bir toprak parçası (ülke) üzerinde yönetimin, onun üzerinde yaşayan insanlar üzerinde yönetimle yakın ilişkili olduğu belirtilebilir. (örneğin Skinner, 1964; Beattie, 1971; Trouwborst, 1973) Öte yandan, Sahlins’in (1968) belirttiği gibi: “devlet ve onun altbölümleri, ülkeler olarak, yani kamu yetkililerinin yönetimleri altında belli toprak varlıkları olarak örgütlenirler.” Böylece “ülke” kavramının, üzerinde insanların yaşadığı bir toprak parçasından öte bir anlama geldiği görülmektedir. Dolayısıyla, devletin tamamlayıcı parçalarından ülke ögesine bir eklemede bulunmak gerekmektedir: erken devletin egemenlik alanını, ya söz konusu toprak parçası üzerinde oturacak bir yeri bulunan, ya da devletin toprağında doğmuş olan kimseler üzerine yaydığını belirtmek gerek.

Hükümet (yönetim) erkinin bileşenleri

Devletin hükümet (yönetim) ögesi hakkında Nadel, söz konusu yönetimin,

merkezileşmiş, hukuku ve düzeni sürdüren ve yurttaşlarının bağımsız eylemlerde bulunmalarına olanak tanımayan bir nitelikte olması gerektiğini söyler. (1942) Krader’in (1968) ve Claessen’in (1970) çözümlemeleri de aynı yöndedir; yani, tüm örnekler, egemen, danışmanlarından, bakanlardan vd. tarafından oluşan bir yönetsel çekirdeğin varlığını göstermektedir. Buna ek olarak, bu iki

yazarın inceledikleri devletlerde, en azından hukukun ve düzenin sürdürüldüğü yolunda bir görüntü verme durumu vardır. Bu, hiç değilse kuramda, egemenin ya da merkezi yönetimin, kurallar koyma, yasalar yapma ya da kararnameler çıkarma ve aldığı kararları dayatma erkinin bulunduğu; bunlara bir bütün olarak ülke halkı tarafından uyulması gerektiği; uymayanların (itaatsizliğin) ise cezalandırıldığı anlamına gelir. (Radcliffe-Brown, 1940; Weber, 1964; Cohen, 1970; Service, 1971)

Devlet örgütünün anahtar niteliğindeki özelliklerinden ve işlevlerinden biri olarak hükümet, iki ana ögeye ayrılabilir: erk (parti-politikasıyla ilgili yönleri) ve kamu yönetimi. (M. G. Smith, 1956, 1960)

Erkten başlarsak, bunun, ilkece, bir başka kimsenin davranış seçeneklerini kesin bir biçimde etkileme gücü olduğu görülür. Buna ahlaksal ikna, tehditler, fizik güç, “o ya da bu türden enerji kaynaklarından, enerji biçimlerinden biri üzerinde” denetim gibi çeşitli yollarla ulaşılabilir (Adams, 1975) ya da doğrudan doğruya öteki kimselere, merkezi yetkenin (otoritenin) isteklerinin veya yasalarının, o kimsenin üyesi olduğu toplumun norm ve değerlerine uygun, onlarla uyum içinde oldukları duygu ve düşüncesinin verilmesiyle varılabilir.

Bu görüşe göre erk (power) pek çok yüzü olan, kaba güç kullanmaktan, erk konumunda (iktidarda) bulunanların istekleriyle coşkulu, duygusal bir uygunluk yaratmaya dek uzanan, geniş kapsamlı bir kavramdır. Bu, bir uça “güç” öteki uçta “yetke” bulunan bir continuum (dizi) şekli ile gösterilebilir. Swartz ve ötekiler (1966) erki, “zorlayıcı” (coercive) ve uyuşimsal (consensual) tiplere ayırmışlardır. Bu terimlerin yerine, yukarıdaki görüşte belirtilen “güç” ve “yetke” de kullanılabilir. Swartz’ın sonraki bir çalışmasında (1968) gene bir dizi, ama bu kez kutupları “zorlama” ve “yasallık” (meşruiyet) kavramlarının oluşturduğu bir dizi kullanıldığını görmek ilginç. Swartz bir hükümetin “yasallık derecesi” dediği şeyden söz etmekten hoşlanır; bununla, her bir hükümetin, yasaların ve

buyrukların kabul edilebilir nitelikte olduklarına, herkesin her zaman inanmayabileceği gerçeğinden doğan soruna, bir yolunu bulup, bir çözüm bulmak zorunda olduğunu söylemek ister. Gerçekten, herkesin her zaman böyle bir inanca sahip olduğu durumlar genel değil enderdir. (Wertheim, 1971)

Bu yasallık inancı, genellikle ideolojik inanç ve ikna üzerine dayanır. Devletin erki genellikle, nüfusun çoğunluğu tarafından tanınıp kabullenilirse de, devletin yöneticileri ona ideolojik bir destek sağlama işini örgütlendirme zorunda kalacaklardır ve onu [uygulamada] genellikle kendi amaçları yönünde oynayarak kullanacaklardır. Öyle ki, bir hükümetin, “yurttaşlarının” [hükümet iradesinden] bağımsız eylemini” önlemeye çalışacağı açık bir gerçektir. Bir hükümetin erkini sürdüremez duruma düştüğü zaman ve ayrılıkçı eğilimlerin cirit atma olanağı bulduğu yerde, artık gerçek bir **merkezi hükümetin** dolayısıyla gerçek bir devletin varlığından söz edilemez. Bu bakış açısının bir uzantısı da, bir devletin hükümetinin **bağımsız** konumda olmasının zorunluluğu sonucuna varır. Bununla birlikte, bazı örneklerde, bağımsız oldukları besbelli bazı erken devletlerin, öteki devletlerin egemenlerine, törensel nitelikte bir bağımlılık (tribute) gösterdikleri görülür. Bu yükümlülük, söz konusu erken devletin iç ya da dış işlerine karışılmasına yol açmadıkça, o devletleri bağımsız saymamak için ortada bir neden yoktur. Dolayısıyla bir devlet “de facto” (fiilen) bağımsızsa, bağımsız sayılacaktır. Bu, devletin aynı zamanda, kendi birlik ve bütünlüğünü dıştan gelecek tehditlere karşı savunmak zorunda olacağı anlamına gelir.

Kamu yönetimi (administration) devlet işlerinin yönetilmesi işlemidir; ya da bir devletin hükümetinin, bu işleri yürüten yürütme aygıtıdır. Kamu yönetimi aygıtı, genellikle; en yüksek memurların başkentte (ya da [başkent yoksa] hükümet merkezinde) yoğunlaştıkları memurlar hiyerarşisi biçimini alır. İdeal durumda bu aygıt, karar alıcıların amaçlarına hizmet eder. Bununla birlikte, bazı koşullarda onun devlet içinde az

çok bağımsız bir erk ele geçirmesi olanağı vardır.

Toplumsal tabakalaşma

Devletin karakterinin, kısaca, en az iki ana toplumsal gruba bölünmüş bir toplumda toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi amacıyla tasarımılanan bir örgüt olarak ortaya konabileceği gerçeği göz önüne alınarak, **toplumsal tabakalaşma**

olgusunun tartışılması bu bağlam içine düşse gerek. (Sahlins, 1968; Maquet, 1961; Fried, 1967; Holy ve Stuchlik, 1968; Tuden ve Plotnicov, 1970; Plotnicov ve Tuden, 1970; Claessen, 1970; Smith, 1974; Service, 1974) Genel olarak söylendikte, toplumsal tabakalaşma, belli bir insan topluluğunun, mülkiyete, statüye ve erke veya hem statüye hem erke, dayanan, karşılıklı bir hiyerarşik düzen** gösteren, farklı, oldukça geniş ve az çok değişmeyen (istikrarlı) kategorilere bölündüğü anlamına gelir. (Sahlins, 1968)³ Smith (1974) tabakalaşmayı “yansız” dediği bir tutumla “çeşitli üstünlük konumlarına ulaşmanın (kurumsallaşmış biçimde) sınırlandırılması” olarak görür ve onun “temelde siyasal nitelikli olup sonuçta güce dayandığı” görüşünü ileri sürerse de, toplumda üretim araçlarını ele geçirmede “eşitsiz fırsat” (unequal access) çoğu bilğine asıl tabakalaştırıcı etmen olarak görünür. Böyle gören bilginlerden kimilerine göre bu yön öylesine büyük bir önem taşımaktadır ki, bu kimseler onu devletin ortaya çıkmasının belirleyici ön gereği sayarlar. Söz konusu bilginler, Engels’i (1964:189) izleyerek, devletin daha çok bu eşitsizliğin sürdürülmesi için var olduğu savını sürdürürler (Nadel, 1942; Fried, 1967) Hindess ve Hirst, (1975) bir yayınlarında (ekonomik eşitsizliğe dayanan) karşılıklı olarak **birbirlerine hasım sınıfların** varlığını savlarının mihenk taşı yaparak, bu görüşü ısrarla yinelemektedirler. Öyle ki, devletin karakteristik özelliklerinin

Bir sınıfın ya da tabakanın öteki toplumsal tabakalar üzerindeki siyasal erkinin tam olarak yerleşmediği bir evreyi temsil eden örgütler için “barbar krallıkları” terimi kullanılmıştır.

den birinin ve belki de en önemlisinin, sınıfların varlığı olduğu görüşüne karşı çıkan yok gibidir. Bununla birlikte her yazar “tabakalaşmış toplum” sözünden aynı şeyi anlamamaktadır:

“Aynı cinsten ve aynı yaş grubunun statüsüne sahip üyelerinin, yaşamın sürdürülmesini sağlayan temel kaynaklara ulaşmaları yolunda eşitliğin bulunmadığı... tabakalaşmış bir toplum” (Fried, 1967) ve “... zorlayıcı aygıtların, bir işçiler sınıfı ile işçi olmayanların oluşturduğu bir sınıf arasındaki sömürücü üretim ilişkilerinin sürdürülmesi için örgütlenilip eşgüdüm içine sokulduğu” (Hindess ve Hirst, 1975) bir tabakalı toplum kavramı arasında açık bir fark bulunmaktadır.

Yukarıdaki iki alıntıda, toplumun evriminde görülen iki farklı ve birbirinden oldukça uzak aşamadan söz edilmektedir. Bunlardan birinden ötekisine geçiş, oldukça uzun bir zaman alabilir.

Söz konusu farklılığın önemi, sınıf ayrımının daha kesin bir biçim almayıp “dolaşıma bir sınıfın ya da tabakanın öteki toplumsal tabakalar üzerindeki siyasal erkinin” daha tam olarak yerleşmediği bir evreyi temsil eden örgütler için “barbar krallıkları” terimini sokan Sovyet ortaçağcısı Neyusikin (1898-1969) tarafından açık bir biçimde kabul edilmişti. (Neyusikin, 1967; aynı zamanda 1974) Başlangıç evresinde sınıf toplumunun devlet ile aynı şey olmayıp, aralarında uzun bir evrim dönemi bulunduğu gibi bir görüş ise, Hazanov tarafından di-

le getirilmiştir. Bu bilgin, başlangıç evresinde sınıf toplumundan devlete geçişte, kaçınılmaz olarak, devletin kurumlarının yavaş yavaş evrim gösterip oluştuğu uzun bir “sınıf oluşumu dönemi” dediği şeyin yaşanmasının gerekeceğini enine boyuna tartışmaktadır. (1971, 1972, 1974, 1975; aynı zamanda Teiray, 1975)

Bu görüşler, altında “barbar krallıkları”, “Afrika krallıkları” vb. kavramların toplanabileceği “gosudars-tennoe obrazovanie” yani “devlete benzer formasyon” (devlet benzeri formasyon) terimini sunmuş olan bir grup Sovyet bilgininin son zamanlardaki yayınlarıyla alttan alta desteklenmiş oldu. (Tomanovskaya, 1973) Ol’derogge, Engels’in devleti “sınıf üstünlüğü örgütü” olarak tanımlanmasına dayanarak, devlet teriminin birçok Afrika örneği için kullanılamayacağını ileri sürdü. (Ol’derogge, 1970; Tomanovskaya, 1973) Ancak “devlet benzeri formasyon” teriminin de geçici bir çözüm sunduğu ortada; ayrıca onun fazla sakıntılı (ihtiyatlı) bir kavramlaştırma olduğu söylenebilir.

‘Erken devlet’ ve karakteristik özellikleri

Birçok bilginin devlet olan ile devlet olmayanı birbirinden ayıran çizgiyi çekmekte oldukça büyük bir güçlükle karşılaşmış olmalarının nedeni, söz konusu biçim değiştirmenin, birdenbire görülen ve mekanik bir oluşum değil; tersine son derece uzun bir süreç oluşturduğu gerçeğini kavrayamamalarının ürünüdür. Söz konusu sürecin karakteristik özelliği, “erken devlet” (early state), denmesini önerdiğimiz farklı bir sosyo-politik örgütün gelişmesidir.

Erken devletin, üzerinde yapacağımız inceleme süresinde kulla-

nılabilecek “geçici çalışma tanımı” (working definition) olarak şöyle bir öneride bulunulabilir. “Erken devlet, yöneticiler ve yönetilenler olmak üzere iki yeni yetme toplumsal sınıfa bölünmüş bir toplumda, toplumsal ilişkileri düzenleyen örgüttür.”

Bundan önceki paragraflarda yapılan tartışmalardan, erken devletin aşağıdaki **karakteristik özellikleri** çıkarılabilir:

1) Toplumsal kategorileşmenin oluşmasına, tabakalaşmaya ve uzmanlaşmaya elverecek yeterli sayıda insan vardır.

2) Yurttaşlık, söz konusu ülke içinde oturma (ikametle) ya da o ülkede doğmayla belirlenir.

3) Hükümet [aygıtı] merkezileşmiştir ve hukuku ve düzeni, hem yetke hem de güç ya da güce başvurma tehdidi kullanarak sürdürmek için gerekli egemen erke sahiptir.

4) Hiç değilse “de facto” (fiilen) bağımsızdır ve hükümet, ayrılma eğilimlerini (bölünmeyi) engelleyecek yeterli erke ve bütünlüğünü dış tehditlere karşı savunma gücüne (kapasitesine) sahiptir.

5) Verimlilik (üretici güçlerin gelişkinlik düzeyi) devlet örgütünün sürdürülmesi için kullanılan düzenli bir artı sağlayabilecek bir noktaya ulaşmıştır.

6) Nüfusu, yeni yetme toplumsal sınıfların (yöneticilerin ve yönetilenlerin) varlıklarının ayırt edilebilmesine olanak verecek derecede toplumsal tabakalaşma gösterir.

7) Yönetici tabakanın (yöneticilerin) yasallıklarını (meşruiyetlerini) dayandırdıkları ortak bir ideoloji bulunur.

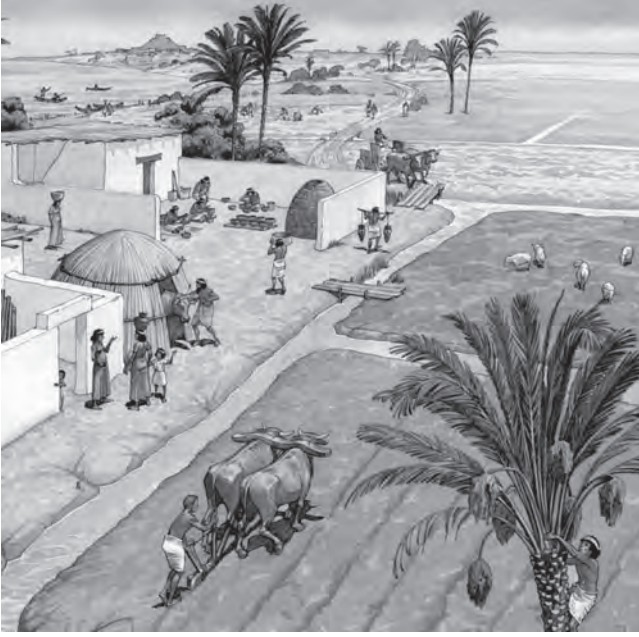
Bu, yukarıdaki karakteristik özelliklerin her birinin, erken dev-

letin gelişmesinde nedensel bir rol oynamış bulunmalarının gerektiği anlamına gelmez. Tersine, bunlardan bazılarının devlete doğru evrimin [nedeni değil] sonucu olarak gelişmiş olmaları hiç de olanaksız değildir.

Artık, bir yönetim biçiminin, “roller arasında karşılıklı ilişkiler takımını etkileyen en geniş ölçekli yetke ilişkileri sisteminin” (Cohen, 1970) yukarıda ana çizgileriyle verilen karakteristik özelliklere sahip olduğunun söylenebildiği yerde, erken devlet aşamasına ulaşılmış demektir. Bu önerme, erken devletin, mutlaka, terime Fried’in (1967) kullandığı anlamda eski çağlara ait (pristine) olmasının gerekmediği düşüncesini içinde taşır. Bundan aynı zamanda, bir toplumun erken devlet aşamasına birkaç kere ulaşabileceği anlamı da çıkarılabilir. Somut devletin gelişmesiyle ilgili çözümlemeler, gerçekten, bazı toplumların, bir merkezileşme dönemini bir çözülme döneminin izlediği dalgalanmalarla, devlet düzeyine birkaç kez ulaştıklarını açıkça göstermiştir. (Mısır ve Çin bu durumun iyi bilinen örnekleridir; aynı zamanda Steward, 1955 ve Service, 1975) Ayrıca, buluşlar, teknoloji, örgütsel ilerlemeler (yeni düşünceler) ile şefflik düzeyinden devlet örgütüne doğru gelişme arasındaki ilişki hakkında, daha bir üst düzeyde olmak üzere Adams (1975) tarafından tartışılan eski evrimci sorun vardır. Adams, şefflik düzeyinden devlete doğru gelişme olanağı kadar, devletten şeffliğe bunun tersine bir gelişme olanağının bulunduğu noktası üzerinde önemle durur. Bu diyalektik “ileri geri” harekette, Adams, daha çok yapısal ve sayısal (kanlitatif) ölçütleri kullandığı için, ne yazık ki, şefflik ile devlet arasında asal önem taşıyan niteliksel (kalitatif) farklılıkları gözden kaçırmış görünüyor.

Bu bağlamda, şeffliğin de inceleme sırasında kullanılabilecek bir geçici çalışma tanımının yapılmasının yersiz düşmeyeceği söylenebilir. Service’in tanımını (1975) hareket noktası olarak, böyle bir tanım şöyle formüleleştirilebilir: “Şefflikler, merkezi bir hükümetle, aristokratik bir ethos (değerler takımı) ile kalıtsal hiyerarşik statü düzenlemeleri-

ne sahip olan; ama güce başvurarak bastırma yolunda resmi, hukuksal araçlara sahip bulunmayan ve bölünmeyi önleme yeteneği olmayan sosyo-politik örgütlerdir.”

Bu örgütler, hemen her yerde, bir şef-rahip çevresinde toplanmış dinsel topluluk biçimini alan yetkeye boyun eğildiği teokratik bir nitelik taşıyor görünürlükler (aristokratik ethos için Goldman, 1970). Şeflikler, “büyük adamlar” ya da onlara benzer önderler tarafından yürütülen daha yalın siyasal örgüt türlerinden çok daha gelişmiş düzeydedirler.

Erken devlet tipleri

Erken devlet düzeyine ulaşmak başka şeydir, devletin olgun biçimi, gelişme evresini her bakımdan tamamlamış “ergin devlet” bambaşka bir şeydir. Bu iki aşama arasında, onları birbirinden ayıran, çoğu zaman uzun süren ve karmaşık olan bir evrim süreci vardır. Dolayısıyla, erken devlet olarak sınıflandırılacak çeşitli toplumlar, birbirlerinden, karmaşıklığın derecesi, ülke topraklarının genişliği, nüfusun büyüklüğü ve merkezi hükümetin elinde bulunan erkin derecesi bakımından önemli farklılıklar gösterebilir. Birçok bilgin, yönetsel yaklaşımlardaki farklılıklara karşın bu noktaya değinmiş bulunuyor. (Gluckman, 1965; Claessen, 1970; Goldman, 1970; Cameiro, 1970b) Öyleyse, gene çalışma sırası geçici varsayımlar olarak, erken devletin üç tipi-

ni ayırmak yararlı olabilir. Bunlar:

- 1) emekleme evresinde (inchoate) erken devlet,
- 2) tipik (typical) erken devlet,
- 3) geçiş evresinde (transitional) erken devlettir.

Aşağıdaki ölçütler, bu üç tipin birbirinden ayırt edilmesine yardımcı olabilir.

Bunlar, yukarıda tanımlanan erken devletin, yukarıda verilen yedi (varsayımsal) karakteristik özelliğinin daha bir belirgin kılınmalarının ürünüdür.

Emekleme evresinde erken devlet, akrabalık, aile ve topluluk (cemaat) bağlarının hâlâ siyasal alandaki ilişkilere hükmettikleri; tam zamanlı uzmanların ender bulunduğu; vergilendirme sistemlerinin ilkel olmaktan öteye geçemeyip. “ad hoc” [geçici amaçlarla bir kerelik] vergilendirmelerle sık sık karşılaşıldığı ve toplumsal farklılıkların karşılıklı ilkesinden ve yönetenlerle yönetilenler arasındaki yakın ilişkilerden dolayı birbirlerini dengeleyen bir nitelik taşıdıkları yerlerde bulunur.

Verimlilik (üretici güçlerin gelişkinlik düzeyi) devlet örgütünün sürdürülmesi için kullanılan düzenli bir artı sağlayabilecek noktaya ulaşmış olmalıdır.

Tipik erken devlet, akrabalık bağlarının karşısında, onu dengeleyen [o ülkede doğmuş olmaktan, onun üzerinde yaşamaktan kaynaklanan] toprak bağlarının (teritoryal bağların) bulunduğu; makamların kalıtsal olarak [babadan oğula] geçmesi ilkesinin, bir göreve yarışmayla ve atamayla getirilme yöntemleriyle dengelendiği; [yöneticilere] akraba olmayan memurların ve unvan sahiplerinin hükümet yönetiminde önemli bir rol oynamaya başladıkları ve yeniden bölüştürme ve karşılıklılık bağlarının toplumsal tabakalar arası ilişkilerde hâlâ ağır bastıkları yerlerde bulunur.

Geçiş evresinde erken devlet ise, kamu yönetimi aygıtında atanmış memurların ağır bastıkları; hükümette akrabalık kanalıyla yapılan etkilerin hükümetin ancak önemli olmayan (marjinal) yönünü oluşturduğu ve üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin doğuşunun, bir pazar ekonomisinin ve birbirine açıkça hasım sınıfların ortaya çıkışının ön gereklerinin bulunduğu yerlerde görülür. Bu tip, ergin devletin gelişmesinin ön koşullarını da içinde barındırmaktadır.

Sorular

Yanıtlanması gereken, asal önem taşıyan sorular ise şunlardır:

- 1) Erken devletlerin genel karakteristik özellikleri nelerdir? Yukarıda ileri sürülen yedi karakteristik özellik ne ölçüde kullanışlıdır?

2) Erken devletin en kısa tanımı nedir?

3) Erken devlet hangi tiplere ayrılabilir ve bunların ayırt edici özellikleri nelerdir? Erken devletin, emekleme evresinde, tipik evrede ve [ergin devlete] geçiş evresinde erken devletler olarak üç tipe ayrılması, kullanışlı, yararlı bir ayırım mıdır?

4) Devlet oluşumunun izlediği en olası gelişme süreci neydi? Ve bu, yukarıda ortaya konan birbirinin zıddı iki kavram kategorisinden hangisine ne ölçüde uygundur?

Kuramlar hakkında karşımıza çıkan sorular özetle şöyle sıralanabilir:

1) Devletin evriminde toplumsal sınıfların varlığı ve rolü hakkında neler söylenebilir?

2) Asyatik üretim biçiminin karakteristik özelliklerini erken devletin tümüne ya da yalnızca bazılarına yükleme olanağı var mıdır?

3) Erken devletin doğuşunda ve doğuşunu izleyen gelişmelerde fetih rolü ne oldu? (bu soru hem fethedenin hem de fethedilenin daha önce bir devlet örgütüne sahip olmadıkları bir durum varsayımına göre yanıtlandırılmalı)

4) Erken devletin evriminde savaşın ve öteki dış çatışma türlerinin rolü ne oldu?

5) Nüfus artışının veya nüfus baskısının ya da her iki etmenin birlikte, erken devletin gelişmesi üzerindeki etkisi ne oldu?

6) Ticaretin ve pazarların gelişmesiyle erken devletin ortaya çıkışı arasında ne tür bir bağıntı bulunmaktadır?

7) Erken devlette iç çatışmaları çözmenin yöntemleri nelerdi?

8) Erken devletin gelişmesiyle, kentlerin ve kentsel yaşamın yükselişi arasında ne tür bir bağıntı vardı?

DİPNOTLAR

1) Toplum üzerine yazılmış en eski Budist kitaplarda, toprak üzerinde özel sahipliğin, toplumsal eşitsizliğe ve hukuku ve düzeni sürdürecek bir örgütlenme gereğine yol açtığına değinildiğini görmek ilginç (Rhys Davids, 1965, IV:77-94). Aynı şey ilk İslam yazıları için de söylenebilir.

2) Lenin'in bir devlet kuramı geliştirmek (1917) yolundaki devrimci girişimi, büyük ölçüde Engels'in *Der Ursprung ("Köken")* adlı yapıtına [Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni adlı yapıta] ve Mant'ın bazı yapıtlarına dayandırılmıştır.

3) Fallers (1973:3-29) "toplumsal tabakalaşma" teriminin tümüyle bir yana bırakılıp yerine çok yönlü "eşitsizlik" kavramının alınmasını önerdi; böylece "tabaka" ve "sınıf" indirgemeslerinden kaçınılabileceğini ileri sürdü.

BAŞVURU KAYNAKLARI

- Adams, Richard N. (1975), *Energy and structure: a theory of social power*, Austin: University of Texas Press.
- Adams, Robert McC. (1966), *The evolution of urban society*. Chicago: Aldine.
- Baal, J. van (1975), *Reciprocity and the position of women*, Assen: Van Gorcum.
- Bück, Lucien (1976), *Zum Entstehen einer Klassengesellschaft. Textkritische Untersuchung zu ethnologischen Studien in den Werken von Karl Marx und Friedrich Engels*. Berlin: Basilmamış tez elyazması.
- Bakel, M. A. van (1976), *Bevolkingsdruk en culturele evolutie [Nüfus baskısı ve kültürel evrim]*. Elyazması, Leiden.
- Beattie, John (1971), *The Nyoro State*. Oxford: Clarendon.
- Bigelow, R. (1969), *The dawn warriors*. Boston: Little, Brown.
- Birdsell, Joseph B. (1973), 'A basic demographic unit', *Current Anthropology* 14 s.337-356.
- Blackburn, R., ed. (1972), *Ideology in social Science: Readings in social theory*. London: Fontana Books.
- Boserup, Ester (1965), *The conditions of agricultural growth*. Chicago: Aldine.
- Cameiro, Robert L. (1970a), 'A theory of the origin of the State', *Science* 169:733-738.
- (1970b), 'Scale analysis, evolutionary sequences, and the rating of cultures', *A handbook of method in cultural anthropology*, ed. R. Naroll ve Ronald Cohen içinde, s.834-871. New York: NatUral History Press
- (1973), 'The four faces of evolution', *Handbook of social and cultural anthropology*, ed. J. J. Honiginnann içinde, s.89-110. Chicago: Rand McNally.

- Childe, V. Gordon (1950), 'The urban revolution', *Town Planning Review* 21: s.3-17.
- Claessen, Henri J.M. (1970), *Van vorsten en volken*. [Prensler ve halklar hakkında]. Amsterdam: Joka.
- (1973), 'Despotism and irrigation, Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 129 içinde, s.70-85.
- (1974), 'Review of: I. Goldman, *Ancient Polynesian society*', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 130 içinde s.180-184.
- Cohen, Ronald (1970), 'The political system', *A handbook of method in cultural anthropology*, ed. Raoul Naroll ve Ronald Cohen içinde. s.484-499. New York: Natural History Press.
- (1974), *The evolution of hierarchical institutions: a case study from Biu, Nigeria*, *Savanna* 3 s.153-174.
- Danilova, Ludmila V. (1968), 'Diskussionnyeproblemyteorii dokapitalisticheskikh obshchestv' [Prekapitalist toplumlar kuramında tartışılan sorunlar] *Prohiemy istorii dokapitalisticheskikh obshchestv* ed. L.V. Danilova. cilt I. Moskova: Nauka. Aynı zamanda 'Controversial problems of the theory of precapitalist societies', *Soviet Anthropology and Archaeology* 9 içinde yayımlandı, s.269-328(1972).
- Downing, Th. E. ve Gibson, McGuire, ed. (1974), *Irrigation's impact on society*. Tucson: University of Arizona Press.
- Ecsedy, Cs. (1972), 'Some questions on the political evolution of the traditional State in Africa, south of the Sahara'. *Neprijazni Ertesitö* 54 içinde, s.189-215.
- Eder, Klaus (1976), *Die Entstehung staatlich organisierter Gesellschaften. Ein Beitrag zu einer Theorie sozialer Evolution*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Engels, Friedrich (1877/78), *Herrn Eugen Dührings Unmälzung der Wissenschaft. (Anti-Dühring)*. Marx-Engels Werke 20, s.5-303.
- (1939), *Herr Eugen Dühring's revolution in science (Anti-Dühring)*. New York: International Publishers.
- (1964), *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats. Büderei des Maniismus/Leninismus*, Band 11. Berlin: Dietz.
- (1972), *The origin of the family, private property and the state*. Bir "Sunus" yazısıyla birlikte çev. Eleanor Burke Leacock. London: Lawrence and Wishart.
- Fallers, Lloyd (1973), *Inequality. Social stratification reconsidered*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Firth, Raymond (1972), 'The sceptical anthropologist? Social anthropology and Marxist views on society', *Radcliffe-Brown Lecture 1*. London: Oxford University Press. *Marxist Analysis and Social anthropology*, ed. M. Bloch. London: Malaby Press (1975) içinde yeniden basıldı.
- Fortes, Meyer ve Evans-Pritchard, E.E., Cd. (1940), *African political systems*. International African Institute. London: Oxford University Press.
- Fried, Morton H. (1967), *The evolution of political society*. New York: Random House.
- Gamaiunov, L.S. (1968), [Karl Marx'ın Doğu ile ilgili yapıtlardan alınmış üstüne]. *Narody Azii i Afriki* 2, s.137-147.
- Gluckman, Max (1965), *Politics, law and ritual in tribal society*. Oxford: Blackwell.
- Godelier, Maurice (1969), 'La notion de "mode de production asiatique" et les sehdmars Marxistes d'evolution des societies'. *Sur le "mode de production asiatique"*, ed. Roger Garaudy içinde s.47-100. Paris: Editions Sociales.
- (1970), *Preface, Sur les societies pricapitalistes*, ed. Maurice Godelier içinde. s.13-142. Paris: Editions Sociales.
- Goldman, Irving (1970), *Ancient Polynesian society*. Chicago: Chicago University Press.
- Gumplovicz, L. (1899), *The outlines of sociology*. Philadelpha: American Academy of Political and Social Science.
- Harner, M. J. (1975), 'Scarcity, the factors of production, and social evolution', *Population, ecology and social evolution*, ed. Steven Polgar içinde, s.123-138. Lahey: Mouton.
- Harris, Marvin (1968), *The rise of anthropological theory*. London: Routledge and Kegan Paul.

- d'Hertefeld, M. (1968), A concept of government. *Cahiers Economiques et Sociaux* 4, s.329-345.

- Hindess, B. ve Hirst, P. Q. (1975), Pre-capitalist modes of production. London: Routledge and Kegan Paul.

- Holy, L. ve Stuchlik, M. (1968), 'Analysis of social stratification', *Social stratification in tribal Africa*, ed. L. Holy içinde s.7-65. Prag: Academia.

- Kendall, P.M. (1971), *Louis XI*. London: Allen and Unwin.

- Khazanov, Anatolii M. (1971), 'Les grandes lignes de la formation des classes dans la société primitive', *Problemes theoriques de l'ethnographie* içinde s.66-75. Moskova: Bilimler Akademisi.

(1972), [F. Engels ve sınıf oluşumuna ilişkin bazı sorunlar], *Problemy etnografii i antropologii v svete nauchnogo nasledia F. Engels'a*, ed. lu. V. Bromley, A.I. Pershits ve S.A. Tokarev içinde s.134-161. Moskova: Nauka.

(1974), 'Military democracy' and the epoch of class formation', *Soviet ethnology and anthropology today*, ed. Yu. Bromley içinde, s.133-146. Lahey: Mouton.

(1975), [İlkel komünal düzenin çözülmesi ve sınıf toplumunun doğuşu] *Pervobytnoe obshchestvo*, ed. A. I. Pershits içinde, s.88-139. Moskova: Nauka.

- Köbben, A. J. F. (1970), 'Cause and intention', *A Handbook of method in cultural anthropology*, ed. R. Naroll ve Ronald Cohen içinde, s.89-99. New York: Natural History Press.

- Koranashvili, Guram V. (1976), [Tarihsel materyalizm kuramında prekapitalist sosyoekonomik formasyon sorunu]. Tiflis, Tiflis Üniversitesi Basımevi.

- Kottak, C. P. (1972), 'Ecological variables in the origin and evolution of African States', *Comparative Studies in Society and History* 14, s.351-380.

- Krader, Lawrence (1968), *Formation of the State*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

(1972), *The ethnological notebooks of Karl Marx*. Assen: Van Gorcum.

(1973), *Ethnologie und Anthropologie bei Marx*. München: Hanser.

(1975), *The Asiatic mode of production*. Assen: Van Gorcum.

(1976), 'Social evolution and social revolution'. *Dialectical Anthropology* 1, s.109-120.

- Leach, E. (1954), *Political systems of highland Burma*. London: Athlone.

- Lenin, V. I. (1917), [Devlet ve devrim. Marksizmin devlet ve proletaryanın devrimdeki görevleri hakkındaki öğretileri]. *Polnoe sobranie sochinenii*, cilt 33.

- Lewis, Herbert S. (1966), *The origins of African Kingdoms*, *Cahiers d'etudes Africaines* 23, s.402-407.

- Lowie, Robert H. (1927), *The origin of the state*. New York: Harcourt Brace.

- Mair, Lucy (1962), *Primitive government*. London: Pelican Books.

- Maquet, J. J. (1961), *The premise of inequality in Ruanda*. London: Oxford University Press.

- Marx, Karl (1859), 'Vorwort' *Zur Kritik der politischen Oekonomie*. *Marx-Engels Werke* 13 içinde.

(1953), *Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie*, (Rohentwurf 1857-1858).

(1964), *Pre-Capitalist economic formations*. Eric Hobsbawm'ın bir "sunus" yazısıyla. London: Lawrence and Wishart.

- Mitchell, W. P. (1973), 'The hydraulic hypothesis. A reappraisal', *Current Anthropology* 14, s.532-535.

- Morgan, Lewis H. (1877), *Ancient society*. Cleveland: World Publishing Company.

- Nadel, S. F. (1942), *A black Byzantium. The kingdom of Nupe in Nigeria*. London: Oxford University Press.

- Neuskykh, A. I. (1967), [Klan-kabile düzeninden erken feodal düzene varan gelişmede bir geçiş aşaması olarak pre-feodal dönem] (Ortaçağ başlarında Batı Avrupa tarihi ile ilgili malzemeye dayandırılmıştır), *Voprosy Istorii* 1: s.75-87.

(1974), [Avrupa feodalizmi sorunu]. Moskova: Nauka.

- Ol'derogge, D. A. (1970), [V. I. Lenin ve devletin doğuşu

sorunları]. *Kratkoe soderzhanie dokladov godichnoi nauchnoi sessii Instituta etnografii AN SSSR* içinde, s.5-7, Leningrad.

- Oppenheimer, Franz (1909), *Der Staat*. Frankfurt am main: Mohr.

(1932), *Der Staat*. Utrecht: Bijleveld.

- Orans, Martin (1966), "Surplus", *Human Organization* 25, s.24-32.

- Pecirka, J. ve Pesek, J. ed. (1967), [Uygurluğun erken biçimleri]. Prag: Svoboda.

- Plotnicov, L. ve Tuden, A., ed. (1970), *Essays in comparative social stratification*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

- Polgar, Steven (1975), 'Population, evolution, and theoretical paradigms', *Population, ecology and social evolution*, ed. Steven Polgar içinde, s.1-25. Lahey: Mouton.

- Radcliffe-Brown, A. R. (1940), 'Preface'. *African political systems*. ed. M. Fortes ve E. E. Evans-Pritchard, içinde, s.ix-xxiii. London: Oxford University Press.

- Redfield, Robert (1953), *The primitive world and its transformations*. Penguin Books (1968).

- Rhys Davids, T. W., ed. (1965), *Sacred books of the Buddhists*. IV. London: Pali Text Society.

- Sahlins, Marshal D. (1958), *Social stratification in Polynesia*. Seattle: University of Washington Press.

(1968), *Tribesmen*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

(1972), *Stone age economics*. Chicago: Aidine.

- Schapera, Isaac (1956), *Government and politics in tribal society*. London: Watts.

- Semenov, lu. I. (1974), 'On Northwest Coast society', *Current Anthropology* 15, s.400.

- Service, Elman R. (1971), *Primitive social organization*, 2. Baskı, New York: Random House.

(1975), *Origins of the State and civilization*. New York: Norton.

- Skalik, Peter (1973a), 'Engels über die vorkapitalistischen Gesellschaften und die Ergebnisse der modernen Ethnologie', *Philosophica. Zbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského* 12-13, 405-414.

(1973b), *The dynamics of early State development in the Voltaic area (West Africa)*. Yayınlanmamış tez, Charles University, Prag.

(1975) M. A. Vitkin'in kitap incelemesi; *Political Anthropology* 1, s.88-90.

- Skalik, Peter ve Pokora, Timoteus (1966), 'Beginning of the discussion about the Asiatic mode of production in the USSR and the People's Republic of China', *Eirene* 5: s.179-187.

- Skinner, E. P. (1964), *The Mossi of Upper Volta*. Stanford: Stanford University Press.

- Smith, M. Estellie (1969), 'Technology and social control'. *American Anthropological Association (AAA)* 68. New Orleans toplantısında okunmuş bildirir.

- Smith, Michael G. (1956), 'On segmentary lineage systems',

Journal of the Royal Anthropological Institute 86, s.39-80.

(1960), *Government in Zazzau*. London: International African Institute.

(1974), *Corporation and society*. London: Duckworth.

- Southall, Aidan (1965), 'Critique of the typology of States and political systems', *Political systems and the distribution of power*, ed. Michael Banton, s.113-138. ASA monografileri, 2. London: Tavistock.

- Stauder, Jack (1972), 'Anarchy and ecology: political society among the Majangir', *Southwestern Journal of Anthropology* 2, s.153-168.

- Stevenson, Robert F. (1968), *Population and political systems in tropical Africa*. New York: Columbia University Press.

- Steward, Julian. H. (1955), *Theory of culture change*. Urbana: University of Illinois Press.

- Swartz, Marc J., ed. (1968), *Local-level politics*. Chicago: Aidine.

- Swartz, Marc J., Turner, V. ve Tuden, A., ed. (1966), *Political anthropology*. Chicago: Aidine.

- Terray, Emmanuel (1975), 'Classes and class consciousness in the Abnion kingdom of Gyaman', *Marxist analysis and social anthropology*, ed. Maurice Bloch, s.85-135. ASA çalışmaları, 2. London: Malaby.

- Thurnwald, Richard (1935), *Die menschliche Gesellschaft in ihren ethnologischen Grundlagen*. Cilt 4. Berlin: De Gruyter.

- Tökei, Perene (1969), *Zur Frage der asiatischen Produktionsweise*. Neuwied ve Berlin: Luchterhand.

- Tomanovskaia, O. S. (1973), [Devletin oluşumu sorunu üzerine inceleme, Afrika malzemesine dayandırılmıştır]. *Osnovnye problemy afrikanistiki*, ed. lu. V. Broinley içinde, s.273-283. Moskova: Nauka.

- Trombost, A. A. (1973), *La base territoriale de l'état du Burundi ancien*. *Revue (Universitaire du Burundi)* 1, s.245-254.

- Tuden, A. ve Plotnicov, L. ed. (1970), *Social stratification in Africa*. New York: Free Press.

- Vitkin, M. A. (1972), [Karl Marx'ın ve F. Engels'in felsefi-tarihsel anlayışında Doğu]. Moskova: Nauka.

- Weber, Max (1964), *Wirtschaft und Gesellschaft Studienausgabe*. Köln/Berlin: Kippenheuer und Witsch.

- Webster, David (1975), 'Warfare and the evolution of the state: a reconsideration'. *American Antiquity* 40, s.464-470.

- Wertheim, W. F. (1971), [Evrime ve devrim]. Amsterdam: Van Gennep.

- Westermann, D. (1952), *Geschichte Afrikas. Slaatenbildung südlich der Sahara*. Köln: Greven Verlag.

- Wittfogel, Karl A. (1957), *Oriental despotism. A comparative study of total power*. New Haven: Yale University Press.

- Wright, Henry T. ve Johnson, Gregory (1975), 'Population, exchange, and early state formation in southwestern Iran', *American Anthropologist* 77: s.267-289

Yeni bir modernitenin olası açılımları

Büyük yol alındığı yadsınamaz, ama yine de modernitenin henüz çok başlarındayız. Gerek 500 yıllık modernite gerekse 150 yıllık sosyalizm pratikleri, bazı alanlarda daha köklü eleştiriler getirme ve yeni perspektifler geliştirme gerekliliğini dayatıyor. Örneğin: Modernitenin Avrupa yolu (kapitalizm) evrensel midir? Siyasal dönüşümlerden öte sıradanın dönüşümü nasıl gerçekleşecektir? İnsan-doğa ilişkisi konusunda yeni yaklaşımlar gerekmiyor mu?

Ender Helvacıoğlu

Büyük bilimsel ve düşünsel devrimler tesadüf eseri oluşmazlar. Elbette bilim tarihinin ve düşünce tarihinin -kendilerini diğer tarih dallarından ayıran-özgün mekanizmaları ve dinamikleri bulunur. Ama bütün bunlar toplumsal yapı ve toplumsal gelişmeler zemininde yeşerirler ve bu zemine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Büyük bilimsel ve düşünsel atılımlar, büyük toplumsal devrimlerin ya habercisidirler ya da onun ürünüdürler; yani o toplumsal dönüşümün bir parçasıdırlar.

Bu ilişkiye tersten bakarsak, köklü toplumsal dönüşümlere yepyeni düşünsel ve bilimsel açılımlar eşlik eder. Yeni toplumsal ilişkiler doğmakta ve hakim olmaktadır ve bu süreç kendini yeni düşün akımları, yeni bilimler, sanat-edebiyat alanında yeni açılımlar, yeni teknolojiler vb. olarak da göstermektedir. Kısacası insan-insan ve insan-doğa ilişkileri (ve bu ilişkilerin üstyapıdaki yansımaları) köklü bir biçimde değişmekte, yepyeni bir görünüm almaktadır.

Artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı dönemlerdir bunlar. Gelenekten çok geleceğe uzanmanın öne çıktığı devrimsel dönemler... Büyük bilimsel kuramlar ve düşünsel akımlar da, esas olarak yanıt verdikleri sorulardan dolayı değil, açtıkları yeni ufuklardan dolayı büyüktürler. Bitirdikleriyle değil, başlattıklarıyla, geleceğe uzanımlarıyla büyüktürler. Bunun nedeni, çok daha geniş süreçlerin, geleceğe uzanan süreçlerin köşe taşları olmalarıdır.

Uygarlık tarihine en genelde baktığımızda bu niteliklere sahip iki dönemi (süreci) tespit edebiliriz. Biri uygarlığa geçiş sürecidir, diğeri de modernite süreci (buna uygarlıktan çıkış süreci de diyebiliriz).

Elbette tarihte hiçbir zaman bir “dünya toplumu” oluşmadı. Hâlâ bu çapta bir insanlık bütünleşmesinin uzağındayız. Dolayısıyla çeşitli topluluk ve toplumlar, gerek uygarlığa geçiş gerekse modernite süreçlerini çok farklı zaman ve mekânlarda yaşadılar/yaşıyorlar. O kadar ki, ilk uygar toplumu Sümerler olarak kabul edersek MÖ 4000 civarında başla-

yan uygarlığa geçiş süreci, ancak MS 1500 civarında bütün toplumları içine alabilmiştir; yani 5-6 bin yıllık bir süreç. Dolayısıyla çeşitli toplumlar çok farklı biçimlerde yaşamışlardır bu dönüşümü, ama ortak noktaları (evrensel yönleri) bulunur. Uygarlaşan topluluklar sınıfla, özel mülkiyetle, devletle, orduyla, dinle, bilimle, felsefeyle, sanatla, kentle, savaşla, ataerkillikle, teknolojiyle, ezen-ezilen, yöneten-yönetilen, sömüren-sömürülen ilişkileriyle, kullukla ve elbette isyanla tanıştılar. Genel anlamda (barbar şeflerinden imparatorlara kadar) aristokrasi dediğimiz sınıfların önderlik ettiği muazzam bir dönüşümdür bu. Uygarlaşmayla birlikte artık hiçbir şey, eski ilkel toplulukta olduğu gibi olmayacaktır. Toplumsal ilişkiler külliyen değişmiştir; hatta “toplum” dediğimiz olgu uygarlıkla doğmuştur.

Modernite süreci de bu çapta bir dönüşümdür; çünkü yola çıkış ilkesi insanın kendi kaderini kendi ellerine alması, özgürleşmesi ve her türlü ezme-ezilme ilişkisinin son bulmasıdır; kısacası uygarlaşma ile gelen ilişkilerin toptan tasfiyesi ve yeni bir toplum modelinin oluşmasıdır. Ama insanlık bu sürecin henüz çok başlarındadır. Taş çatlasa 500 yıllık bir geçmişi vardır modernitenin. Esas olarak hâlâ “eskinin tasfiyesi” ile uğraşmaktadır; “özgür bir toplum modeli” hedefi için ise belli belirsiz küçük adımlar atılabilmektedir ancak.

Fakat çok başlarında olursa da, modernite sürecine bir biçimde girmiş toplumların bugünleriyle modernite öncesi durumları karşılaştırıldığında, hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığı ve olamayacağı anlaşılabılır. Modernite sürecine ilk kez giren Avrupalı toplumların ortaçağlarıyla bugünleri, Çarlık Rusya’sı ile günümüz Rusya’sı, Osmanlı ile günümüz Türkiye’si, 100 yıl önceki feodal Çin ile bugünkü Çin -her türlü ayrıntı tartışma bir yana- karşılaştırıldığında ne demek istediğimiz anlaşılabilir.

Bu büyük dönüşümün temelinde, iki yeni sınıfın (ve dolayısıyla yeni toplumsal ilişkilerin) ortaya çıkması yatar: Burjuvazi ve işçi sınıfı. Modernite öncesi tüm haraçlı toplumlarda iki temel sınıf vardır: Aristokrasi ve onların tebaalarından (köle, serf, ma-

raba, kul vb. olarak) oluşan halk kitleleri. Gerek ön-burjuvazi diyebileceğimiz kesimlerin (ilk kez Avrupa’da) palazlanıp iktidarda yer talep etmesi, gerekse tebaaların isyanları sonucu haraçlı sistemin altının oyulmasıyla önce burjuvazi sonra da aristokratlara bağımlılıktan kurtulup emeğini satma özgürlüğüne sahip olan işçiler ortaya çıkmaya başlar. Bu yeni sınıfların ihtiyaçları ve talepleri yeni toplum biçimini yaratacak ve her alanda yeni atılımları ve bakış açılarını gündeme getirecektir. İnsan-insan ve insan-doğa ilişkileri eskisinden çok farklı tarzda ele alınacaktır artık.

Tıpkı uygarlığa geçişte olduğu gibi Modernite ile birlikte de o güne dek görülmemiş yepyeni kurumlar, ilişkiler, kavramlar, kuramlar, yaklaşımlar sökün eder.

Örneğin ilk kez sihirsel ve dinsel düşünce biçimlerinden arınıp bağımsız bir düşünce biçimi olarak “bilimsel düşünce ve yöntem” ortaya çıkar. Bu, gerçek anlamda bilimin doğuşudur. Gerçek, kutsal kitaplarda değil olgularda aranacaktır; deneyle, gözlemle, ölçerek biçerek, akla vurarak, sorgulayarak, kanıtlayarak, doğrularak... Böylece yepyeni bir astronomi, fizik, kimya, biyoloji, jeoloji vb. ortaya çıkar. Bu yeni bilimler, yeni bilimsel kuramlar demektir. Elinizde yeni bir yöntem varsa (kutsallığa değil olgulara bak) çalıştığınız her alanda yeni atılımlar yaparsınız. Kısacası: bilimsel devrimler...

Toplumbilim, tarih, iktisat ve si-

yaset bilimi alanlarında daha da köklü dönüşümler yaşanır. Daha doğrusu bu alanlar modernite ile birlikte dinsel düşüncenin hegemonyasından kurtularak bilimsel bir nitelik kazanır. Modernite sürecinin felsefesi başka bir felsefedir artık.

Neden henüz sürecin başındayız?

Bu kadar kısa bir sürede bu çapta bir dönüşüm yaşanmasına karşın, neden henüz bu sürecin başlarındayız diyoruz? Birkaç nedeni var:

Birincisi, modernitenin sonul hedefi insanın kendi kaderini tamamen kendi ellerine alması ve sınıflaşmayla birlikte oluşan her türlü sömürü ilişkisinin tasfiye edilmesi, insanın insana kulluğuna son verilmesi, hem güvenli hem de özgür bir toplum oluşmasıdır. İnsanlık bu hedeflerin henüz çok uzağında; hâlâ bir ütopya gibidir bu hedefler. Bunun temel nedeni, modernite sürecinin, bu süreçte ortaya çıkan iki yeni sınıfın (burjuvazi ve emekçiler) karşıtlığı ve bir sömürücü sınıf olan burjuvazinin sürece el koyması sonucu asıl hedeflerinden uzaklaşmasıdır. Modernitenin, “burjuva modernitesi” dediğimiz ilk aşamasında kapitalizm dediğimiz yeni bir sınıflı toplumun ortaya çıkmasıdır. Modernite sürecinin bu aşamasında deyim yerindeyse bir “modernite iç savaşı” yaşanmaktadır: Yeni bir sınıflı toplum (kapitalizm) inşa eden burjuvazi ile sınıflılığı tümenden tasfiye etmeyi amaçlayan

Büyük bilimsel kuramlar ve düşünsel akımlar, esas olarak yanıt verdikleri sorulardan dolayı değil, açtıkları yeni ufuklardan dolayı büyüktürler.

(bu anlamda modernitenin asıl he-defini temsil eden) emekçiler arasın-da yaşanan bir savaş. Yani modernite henüz rayına oturmuş değildir ve bu, 150 yıllık gelgitli pratikten anlaşıldı-ğı üzere uzun bir zaman alacaktır.

İkincisi, konuya sadece moder-nitenin ilk atılımının yaşandığı Avrupa'dan değil dünya çapında bak-tığımızda, henüz sıcak olan sorunun eskinin eleştirisi ve eskiden kopma sorunu olduğu anlaşılır. Bu anlamda ilk aşamanın da ilk aşamasını yaşa-maktayız; haraçlılığın etkilerinin ve kalıntılarının tasfiye edilmesidir hâlâ temel mesele. Elbette bu tasfiye bur-juva yolundan mı emekçi yolundan mı gerçekleşecek mücadelesi de sür-mektedir bir yandan.

Üçüncüsü daha temel (ve çetrefil-li) bir sorun: Öncüler değil sıradan insanlar modernitenin normlarını ve değerlerini ne kadar içselleştirebil-di? Öncülerin sarsıldığı dönemlerde pre-modernite yeniden fışkırmıyor mu? Hatta bu soru -bırakın moder-niteyi- uygarlık için dahi sorulabilir. *Homo sapiens*'in 300 bin yıllık tari-hinde, uygarlık on bin yıl, moder-nite ise 500 yıllık bir geçmişe sahip. Yani sıradan insan düzleminde dü-şündüğümüzde uygarlık yeni, mo-dernite ise çok çok yeni bir süreç. Sıradan insanın dönüşümü mesele-si, en temelde yatan ve kritik nokta-larda gidip gidip çarpılan bir duvar-dır. "Ne kadar aydınlandık?", hatta "ne kadar uygarlaştık?" soruları ge-leceğin sorularıdır hâlâ.

Artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı dönemlerdir bunlar...

Bütün bunlardan dolayı moderni-tenin henüz ilk aşamalarını yaşad-ığımız anlaşılabilir. Tarihin tekerleği günümüzde daha hızlı dönmektedir ama o kadar da değil!

Marx'ın önemi

Kopernik ile başlayıp Newton ile taçlanan ilk büyük bilimsel dev-rimin, Darwin-Wallace evrim kura-mının, Aydınlanma felsefesinin ve Marx'ın toplum kuramının değer-leri, esas olarak dönemlerinde bul-duklarıyla değil, açtıkları muazzam ufuklarla ölçülebilir. Bugün hâlâ tüm sıcaklığıyla devam eden Moder-nite sürecinin köşe taşlarıdır bu ku-ramlar ve yaratıcıları.

Karl Marx'ın ve onun toplum ku-ramının Modernite sürecinde -bu sürecin köşe taşlarından biri olma-nın da ötesinde- özel bir yeri var. Burjuvazi önderliğinde kapitalizme yönelerek temel ilkelerinden sapan

(burjuva modernitesi, daha doğru-su moderniteye burjuvazi tarafından el konulması) moderniteyi yeniden rayına sokma hareketinin başlatıcı-sı ve kuramının yaratıcısıdır Marx. Bu, bitmek bir yana, henüz yeni baş-lamış bir süreç. Dolayısıyla Marx ve kuramı henüz daha çok gençtir.

Eğer insanlık, bugün artık bir sap-ma olmaktan çıkıp modernite düş-manlığına dönüşmüş burjuva mode-linden kurtulup modernite sürecine devam edecekse (ki edememesi bü-yük bir geriye düşüş anlamına gelir), Marx her zaman bu kurtuluş süreci-nin başlatıcısı olarak anılacaktır. Karl Marx'ın asıl değeri ve tarihsel rolü buradadır; insanlığa açtığı muazzam ufuklardadır. Dolayısıyla geleceğe u-zanacak bir pratiğin kuramını çalışa-caksak, başlangıç noktamız Marx'ın toplum kuramı ve bu kuram ışığında yaşanan 150 yıllık pratikten çıkarı-cağımız dersler olacaktır.

YENİ PERSPEKTİF İHTİYAÇLARI

Kâhinliğe soyunmuyoruz, ama i-çinde bulunduğumuz sürecin bugü-ne kadarki seyrine bakarak geleceğe ilişkin bazı perspektifler oluşturabi-lir, en azından bazı sorular ortaya a-tabiliriz.

Modernitenin Avrupa yolu evrensel midir?

1) Modernitenin Avrupa yolu ev-rensel midir? Sağlı-sollu Avrupa-merkezçilerin iddiası budur. Hatta bu iddia, neredeyse bütün uygarlık tarihini kapsayacak biçimde geçmişe de uzanarak bir "Antik Yunan - Av-rupa" öncü uygarlık miti de oluşturu-r. Geçmiş daha önce çok tartıştı-

ğımız için biz esas olarak Modernite sürecine ilişkin iddiaları dikkate ala-cağız.

Modernite güçlerinin ilk kez güçlü bir toplumsal akıma dönü-şerek iktidara geldiği ve kendi mo-delini uygulamaya soktuğu coğraf-ya Avrupa'dır. Dolayısıyla Avrupa toplumlarının bu pratiğinin sahip çıkılıp miras kabul edilecek bazı evrensel yönlerinin bulunduğu red-dedilemez.

Örneğin, dinsel düşünce biçimi-ne yönelik köklü eleştiriler sonucu geliştirilen bilimsel düşünce ve yön-tem ve bilimsel devrimlerin ürünleri evrenselidir. Çünkü gerçeğin kutsal

kitaplarda değil olgularda aranma-sı yaklaşımı herhangi bir coğrafyaya özgü değildir, evrenselidir. Bu yak-laşımın ürünleri olan yeni bilim-sel bulgular (Kopernik evren mode-li, Galileo ve Newton'un yeni fiziği, evrim kuramı, Marx'ın toplum ku-ramının temel tezleri vb.) evrensel-dir. Kısacası doğa yasaları evrensel-dir. Dünyanın herhangi bir yerinde bilim yapılmak isteniyorsa, bilimsel düşünce ve yöntem ile ve bu yasalar çerçevesinde yapılacaktır.

Örneğin, modernite sürecine gire-bilmek için haraçlı toplumsal ilişkile-rin (feodal, merkezi feodal, Asya tipi vb., ne dersek diyelim), onların ideo-

lojilerinin ve kurumlarının devrimci atılımlarla tasfiye edilmesinin gerektigi de evrenseldir. Bu tasfiyenin yolu, yöntemi farklı olabilir; ama tasfiyenin gerekliliği evrenseldir.

Örneğin modernite sürecinde gerek feodalizme gerekse daha sonra emekçilerin burjuvaziye karşı mücadeleleri sonucunda kazanılmış haklar (insan hakları, köleliğin kaldırılması, emekçilerin kazanımları, seçme-seçilme hakkı, kadın hakları vb.) evrenseldir ve dünyanın tüm toplumları için mirastır ve esin kaynağıdır.

Bütün bunlar ve benzerleri, Avrupa'da kazanılıp dünyaya -hap gibi kullanılmak üzere- hediye edilmiş değildir. Kendi ortaçağından kurtulmayı hedefleyerek modernite sürecine girmiş her toplum bu mücadeleleri -hem de sadece kendi gericiliğine karşı değil, bir zamanlar modernitenin öncülüğüne soyunan Avrupa burjuvazisinin sömürgeciliğine ve emperyalizmine de karşı vermek durumundadır. Yani sadece kazanımlar değil, o kazanımlara ulaşmak için gereken mücadeleler de evrensel niteliktedir.

Bu anlamda modernitenin kökleri de evrenseldir. Bu noktayı (aslında modernitenin ne olduğunu) kavramak son derece önemli. Modernite, burjuva modernitesi ve kapitalizmle eşitlenemez; eğer eşitlenirse ya "Avrupa yolunun" izlenmesi gerektiğini söyleyenler ya da Avrupacılık yapmama adına gericiliğe teslimiyeti öğütleyenler haklı çıkar. Oysa her toplumun bir modernite birikimi (haraçlılığa ve sonra sömürgeciliğe-emperyalizme karşı mücadele birikimi) vardır. Dünyadaki her toplumun geçmişi, kendi haraçlılığına karşı isyan birikimiyle doludur. Bunlar dünya modernite birikiminin parçasıdır. Kendi coğrafyamızın geçmişini göz önüne alırsak, Mazdek hareketi, Karmati isyanları, Hallac-ı Mansur hareketi, Hasan Sabbah hareketi, Babai isyanları, Bedreddin isyanı, Celali isyanları, Osmanlı istibdadına karşı mücadeleler, Kurtuluş Savaşımız, Cumhuriyet devrimleri vb. modernite birikiminin parçalarıdır. Sadece bizim coğrafyamızın değil her coğrafyanın geçmişinde son derece köklü

modernite birikimleri bulunur. Bu coğrafyalardaki modernite atılımları bu birikimlere yaslanarak, onlardan güç ve esin alarak gelişebilirler.

Buradan şu önemli perspektif çıkar: Dünya toplumları, hem modernitenin evrensel değerlerine sahip çıkarak ve miras kabul ederek, hem de kendi birikimlerine yaslanarak, kendi özgüllükleri çerçevesinde geleceğe ulaşacaklardır.

Peki, modernitenin ilk kez iktidar kanalı bulabildiği Avrupa yolunda evrensel olmayan nedir? Burjuva modernitesi, daha doğrusu kapitalizmdir evrensel olmayan... Bütün dünya toplumları modernite sürecinde ilerleyebilmek için öncelikle kapitalist olmak zorunda mıdır? Burjuva modernitesi ve kapitalizm, modernitenin zorunlu bir aşaması mıdır? Böyle olmadığını ve 20. yüzyıl pratiğinin farklı yollar anlamında ciddi olanaklar sunduğunu düşünüyorum. Daha önce bu konuyu başka makalelerde tartıştığım için burada sadece *Uygarlıktan Kurtuluş* adlı kitabımın "Marksizm" bölümüne atıf yapmakla yetineceğim.

Kitlelerin dönüşümü meselesi

2) Sıradanın dönüşümü meselesi modernitenin en çetrefilli sorunlarından biridir. Sosyalizm pratiklerinin belli bir noktaya kadar getirdiği ama esas olarak geleceğe bıraktığı son derece önemli ve belirleyici bir sorun.

Uygarlık tarihi, düşünce tarihi, bilim tarihi gibi süreçler (hatta genel olarak tarih) ele alınırken esas

olarak "öncülerin" yapıp ettikleri, oluşturdukları fikir akımları, keşifleri, buluşları üzerine tartışma yürütülür. Bütün bunlar olup bitirken geniş kitlelerin, sıradan insanların ne durumda oldukları, bu büyük atılımlardan ne kadar haberdar oldukları, ne kadar içselleştirdikleri, bu süreçlerin ne ölçüde toplumsallaşabildiği gibi aslında çok daha temel ve günlük yaşam üzerinde çok daha belirleyici sorular genellikle göz ardı edilir. Öncülerin, devletlerin, örgütlerin, yöneticilerin, büyük siyaset insanlarının, düşünürlerin, bilimcilerin tarihini tartışırız; onlar arasındaki çatışmaların ve çekişmelerin nedenleri ve sonuçları üzerine fikir yürütürüz. Sıradanın tarihi ise yok gibidir. Sıradan insanlar, şu veya bu öncünün (öznenin) peşine takılan, onlar tarafından güdülen nesne konumundadırlar.

Bu, büyük bir yanılgıdır. Tarihe bu biçimde bakmanın ciddi bir eksiklik barındırdığını, dolayısıyla yanılgılara yol açacağını, öncülerin tökezlediği, otoritesinin zayıfladığı, hatta gericileştiği dönemlerde sıradanın bağrından fıskıran eğilimleri çarpıcı biçimde gördüğümüzde fark edebiliriz ve şaşırırız. Felsefenin, bilimin, sanatın ve edebiyatın en üstün örneklerini oluşturmuş Alman toplumunun nasıl olup da Nazilerin peşinden gittiğini düşünür ve şaşırırız örneğin... Cumhuriyet devrimlerini yaşamış Türkiye'de Siyasal İslamcılarının nasıl olup da rejimi değiştirecek güce eriştiklerini ve nasıl hâlâ toplumun ciddi bir kesisi

Eğer insanlık, bugün artık bir sapma olmaktan çıkıp modernite düşmanlığına dönüşmüş burjuva modelinden kurtulup modernite sürecine devam edecekse, Marx her zaman bu kurtuluş sürecinin başlatıcısı olarak anılacaktır. (Diego Rivera'nın tablosu).

minin desteğini alabildiklerini düşünür ve şaşırırız... Donald Trump, Boris Johnson gibi, ortak bir ortamda beş dakika dahi tahammül edemeyeceğimiz kişilerin nasıl olup da ABD, İngiltere gibi ülkelerin başına geçebildiklerini düşünür şaşırırız... Bunlar olumsuz örnekler; olumlular da var: Eleştirdiğimiz, apolitiklikle suçladığımız gençlerin Türkiye tarihinin en kitlesel hareketini (Haziran Direnişi) yaratmalarının bizi şaşırtması gibi...

Aslında tarihi sıradan insanlar yapar. “Toplumsal dönüşüm” dediğimiz olgu sıradanın dönüşümüdür; daha doğrusu son tahlilde onun dönüştüğü kadar bir dönüşümdür.

İnsanlar ne kadar aydınlandı? Ne kadar modernleşti? Bilimsel düşüncüyü ne kadar içselleştirdiler? “Öncülerin” ve “ilerlemecilerin” dönüp dolaşıp tosladıkları sorulardır bunlar. “Öncülerin” ve “kurtuluşçuların” da çözümlemekte en fazla zorlandıkları (ve çözümleyemedikleri) sorulardır. Burjuva modernitesini aşan yeni bir modernite hedefini gündeme alanların çözümlemek zorunda olduğu sorulardır. Gerek sosyalizmin, gerekse sosyalizmi de kapsayan daha geniş bir süreç olarak modernitenin yeni atılımları bu soruna karşı geliştirebildikleri çözümler ve araçlar oranında oluşabilirler. O kadar temel bir sorundur ki bu, kökleri kültürel evrim-biyolojik evrim ilişkisine kadar iner ve insan-doğa ilişkisinin normalleşmesi de bu soruya verilecek yanıtla bağlıdır.

Bütün dünya toplumları modernite sürecinde ilerleyebilmek için öncelikle kapitalist olmak zorunda mıdır? 20. yüzyıl pratiği, farklı yollar anlamında ciddi olanaklar sundu. (Bansky’nin bir çalışması)

Toplumlar nasıl dönüşür? Öncülerin yönlendirmeleri, zorlamaları ve dayatmaları yoluyla mı? Eğitimle, yani bilenlerin bilmeyenlere öğretmesi yoluyla mı? Şüphesiz en etkili dönüşüm yöntemlerinden biri budur. Uygarlık süreci boyunca egemen sınıfların esas yöntemi olmuştur. Egemenliği soya ve semaya dayanmayan, dolayısıyla egemenliğini pekiştirmesi için toplumun kendi çıkarları doğrultusunda dönüşümüne özel önem vermek zorunda olan burjuvazi, bu yöntemi çok daha ayrıntılı ve ustalıkla biçimde kullanmanın yollarını geliştirmiştir örneğin.

Peki, toplumsal dönüşüm (sıradanın dönüşümü) için “öncü etkeni” yeterli mi? Dışardan ve yukardan dayatma, geri dönüşsüz bir dönüşüm için yeterli olabilir mi? Yeterli olmadığı öncünün etkisinin zayıfladığı durumlarda çarpıcı biçimde ortaya çıkmaktadır. Öte yandan “öncü etkisi” nesnel bir ölçüt olmaktan da uzaktır.

Marx *Katki*’ya yazdığı ünlü sözünde bu konuda mümkün olduğunca nesnel bir ölçüt geliştirir: “Gelişmelerinin belirli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde devindikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar” diye yazar. Marx’ın burada sözünü ettiği

olgu “politik devrim” değil “toplumsal devrim”dir, yani sadece bir rejim değişikliği değil köklü toplumsal dönüşümdür. Marx aynı önsözde dönüşümün kapsamını ve boyutunu biraz daha açar: “İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar.”

Marx, toplumsal dönüşümün zemini olarak “üretici güçlerin gelişimi ile mevcut üretim ilişkileri arasındaki çelişkiyi” tespit eder. Bu çelişkinin yol açacağı toplumsal dönüşümün ölçütü de şudur: Mevcut üretim ilişkilerinin üretici güçleri geliştirme potansiyelini tamamen tüketmesi.

Marx’ın “üretici güçler” ve “üretim ilişkileri” kavramlarını salt ekonomik kategoriler olarak kullanmadığını (dolayısıyla bir “ekonomist” olmadığını) biliyoruz. Bu ölçütler, o güne kadar geliştirilmiş olanlara göre çok daha nesnel ve bilimseldir, hatta toplumbiliminin bağımsız bir bilim dalı olarak doğması anlamına gelmektedirler; ama ileri atılımlar ve geri dönüşlerle dolu bunca deneyim yaşandıktan sonra detaylandırılmaları, derinleştirilmeleri, yeniden gözden geçirilmeleri gerekmez mi?

“Üretici güçlerin gelişimi”nden neyi anlayacağız? Elbette en önemli üretici güç bizzat insanın (emekçinin) kendisidir. Ama emekçinin dönüşümünün tahlili için, onu sadece bir üretici güç olarak tanımlamak yeterli midir? Üretici güçlerin çeşitli bileşenleri (örneğin üretim araçları ve üretim teknikleri ile bütün bunları kullanan emekçi) arasındaki ilişkiler zaman zaman zıt yönde olmuyor mu? Bir üretim ilişkisi üretim araçlarını ve teknolojiyi geliştirirken insanı ve doğayı yıkıma uğratabiliyor. Bu durumda “gelişme”den, “kuruculuk”tan ve “yıkıcılık”tan ve en önemlisi “toplumsal dönüşüm”den (toplumsal ilerlemeden) ne anlayacağız? Bir üretim ilişkisinin (toplumsal oluşumun) üretici güçleri geliştirme potansiyeli (içerebildiği bütün üretici güçler) nasıl tespit edilecek, tüke-

nip tükenmediğine nasıl karar verilecek, bunun ölçütü nedir? Marx ve Engels, 1848 devrimlerinin arifesinde *Komünist Parti Manifestosu*'nu kaleme alırken Avrupa'nın sosyalist devrimin eşiğinde olduğunu düşünmüşlerdi. *Manifesto*'nun daha sonraki baskılarına yazdıkları önsözlerde bunun bir yanılgı olduğunu teslim ettiler. Lenin de 20. yüzyılın başında emperyalizmin kapitalizmin son aşaması olduğunu söylemişti. Üstünden 100 yıl geçtikten ve sosyalizm dalgasının geri çekilişi yaşandıktan sonra bu tespit de tartışmalıdır; en azından konunun daha gelişmiş ölçütlerle ele alınması gerekmektedir.

Kısacası, toplumsal dönüşüm meselesini çözümleyebilmek için "üretici güçler-üretim ilişkileri" kalıbı da (bir çıkış noktası olabilmesine karşın) yeterli gözüküyor. Aslında Sovyet deneyiminin derslerini de göz önüne alabilen Çin sosyalizm pratiği sürecinde geleceğe köprü olabilecek düşünceler geliştirilebilmişti. Mao Zedung'un bilimsel sosyalist kurama esas katkısı devrim modeli konusunda değil sosyalizm modeli konusundadır. Kapitalizm açısından az gelişmiş ülkelerde devrimin yolu konusunda geliştirdiği fikirler Lenin'in *İki Taktik*'te geliştirdiklerinin derinleştirilmesi ve daha sistematize edilmesi olarak değerlendirilebilir. Ama sosyalizmin nasıl bir süreç olduğuna ilişkin Sovyet pratiğinin eleştirisi ve Çin deneyiminin gösterdiklerine dayanarak geliştirdiği kuram çok daha özgündür ve geleceğe köprü açısından değerlidir.

Mao'nun yaklaşımına göre sosyalizm tahmin edilenden çok daha uzun bir süreçtir. Bunun nedeni, sosyalizm pratiklerinin Rusya ve Çin gibi kapitalist gelişme açısından geri kalmış ülkelerde yaşanmış olması, dolayısıyla burjuva demokrasisinin gelişmiş ülkelerde yüzyıllar önce hallettiği sorunların sosyalistlerin sırtına kalmış olması gibi teknik bir sorun değildir. Mao, sosyalizmi, sadece kapitalizm aşma değil tüm unsurları ve kalıntılarıyla birlikte sınıflılığı (aslında uygarlığı) aşma süreci olarak anlar. "On bin yıllık mücadele azminden" söz eder.

Öte yandan Mao'ya göre toplumun sosyalist dönüşümü, çok yetenekli terzilerin dikiği çok şık elbiselerin topluma giydirilmesi demek değil, kitlelerin bizzat kendi devrimci pratikleriyle dönüşümü demektir. Bu noktada Mao'nun, "öncü etkeni"nin sosyalist dönüşüm için yeterli olmadığını vurguladığını görürüz. Hatta Mao'ya göre dönüşümün esas dinamiği sıradanın devrimci pratiğidir; öncünün rolü bu pratiğin kanallarını açmak olmalıdır. Bu bakış açısıyla Mao, "büyük demokrasi" diye nitelendiği, büyük burjuvazinin ve toprak sahiplerinin tasfiyesi, yönetim biçiminin dönüşümü gibi sorunları devrimci zor aracılığıyla çözmenin nispeten kolay ve hızlı olabileceğini; ama asıl sorunun "küçük demokrasi" dediği, toplum içinde her gün kapitalizmi ve sınıflılığı yeniden üreten eski toplumdan kalan alışkanlıkları, gelenekleri, kalıntıları ve küçük üretim biçimlerini dönüştürmek olduğunu, çünkü bunun için zor yöntemleri dışında farklı yöntemler geliştirmek, mücadeleyi toplumun hücrelerine doğru yaygınlaştırmak gerektiğini belirtir. Bu, sosyalizmin ve modernitenin birer kalıp olmaktan çıkarılıp toplum tarafından içselleştirilmesi ve refleks haline getirilmesi mücadelesidir ve hiç de kolay bir iş değildir; ama gerçek ve sonuç alıcı bir dönüşüm için başka çare de yoktur.

Geliştirilen bu kuramın ışığın-

da Çin sosyalizm pratiğinde "kültür devrimleri" yoluyla yeniden ve yeniden kitlelerin devrimci potansiyellerine başvurmak ve harekete geçirmek (sürekli devrim) çizgisi izlendi. Söz konusu pratik, bu yolun ne kadar zorlu ve iki kenarı keskin bir bıçak gibi olduğunu da gösterdi. Çünkü kitleler -"bilinçlenmiş öncülerden" farklı olarak- yüzlerce ve binlerce yıllık tortularıyla harekete geçerler ve zaman zaman bu tortular devrimci pratiği yoldan çıkarabilir. Ama zaten mesele de bu tortulardan kurtulmaktır ve bu da kitlelerin kendi öz pratikleri içinde gerçekleşebilir ancak.

Çin'in özgün sosyalizm pratiği fazla derinleşmeden yarım kaldı. Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğunun çökmesi daha farklı bir dünya yarattı ve Çin aşağıdan yukarı toplumsal dönüşüm "riskini" göze almaktan vazgeçerek klasik yola döndü (Bunun sonuçları ve ÇHC'nin bugünkü durumu ayrı konu). Son 30 yılın hırgürü içinde ve Çin'in farklı bir rotaya sapması dolayısıyla sosyalizm pratiklerinin toplumların dönüşümü konusunda yarattığı düşünsel birikim unutuldu belki, ama yeni bir modernite atılımının ipuçları araştırılırken kesinlikle yeniden anımsanmaları gerekir; en azından bir çıkış noktası olarak...

Toplumsal dönüşüm meselesi sosyalizm-kapitalizm çatışması bağlamında sönümlendi ama bu

Çin sosyalizm pratiğinde "kültür devrimleri" yoluyla yeniden ve yeniden kitlelerin devrimci potansiyellerine başvurmak ve harekete geçirmek (sürekli devrim) çizgisi izlendi. Söz konusu pratik, bu yolun ne kadar zorlu ve iki kenarı keskin bir bıçak gibi olduğunu da gösterdi.

kez çok daha geniş bir çerçevede ortaya çıktı. Sadece sosyalizmden değil moderniteden de geri adımlar atılması ve burjuva modernitesinin çöküş dönemine girmesi ile birlikte sorunun kapsamı bütün dünya toplumlarını içine çekecek ölçüde genişledi: İnsanlık ne kadar aydınlandı veya insanlar nasıl aydınlanır? Üstüne üstlük, bilişim teknolojilerindeki atılımlarla birlikte hem toplumlar arası iletişimin son derece arttığı ve çeşitlendiği küreselleşmiş bir dünyada yaşıyoruz hem de söz konusu teknolojiler insanların -olumlu veya olumsuz yönde-

Yaşanan, insanın içinde yaşadığı doğal çevre ile milyonlarca yılda oluşmuş evrimsel uyumunun büyük bir hızla tahrip olmaya başlamasıdır. Yani amiyane deyimle, olan insana olmaktadır, doğaya bir şey olmaz.

nüşümü için görülmemiş olanaklar da sağlıyor. İnanılmaz teknolojik gelişmelerle insanlığın bugüne dek yarattığı değerler birikimindeki aşınmalar, hatta geri düşüşler birlikte yaşanıyor. Bir yandan baş döndürücü bir dönüşüm içinde olduğumuzu hissediyoruz, diğer yandan o kadar da dönüşmediğimizi şaşkınlıkla fark ediyoruz. Kısacası toplumsal dönüşüm meselesi daha da karmaşıklaşmış bir biçimde tüm haşmetiyle karşımızda.

‘İnsan-doğa ilişkisi’ sorunu

3) Yeni bir modernite atılımının “insan-doğa ilişkisi” sorununu sil baştan ele alması kaçınılmaz görünüyor. “Doğa ile savaş” veya “doğaya karşı zafer” yaklaşımı, modernite sürecini de aşan çok köklü bir anlayış. Bir uygarlık paradigması... Modernite atılımı, bu alanda köklü bir dönüşüm gerçekleştiremedi; farklı bir paradigma geliştiremedi. Doğa ile savaşı göklerden yere indirdi, sekülerleştirdi ve toplumsallaştırdı. Sonuç olarak, insanoğlunun, dinsel dizginlerden kurtulmuş bilim ve teknoloji eşliğinde, doğa

ile savaşında daha büyük zaferler kazanması anlamına geldi mevcut modernite süreci. Bu, uygarlığa geçiş önderlik eden kesimlerin (ilk aristokratların) de en temel iddialarından biriydi. Modernite bu iddiayı daha da güçlü bir biçimde sürdürdü.

Burjuva modernitesi ve kapitalist üretim ilişkileri, bu uygarlık paradigmasının zemininde ilerledi. Endüstri devrimleriyle birlikte, çok daha gelişmiş yöntemler ve üretim araçları yaratarak... “İnsanın doğaya karşı zaferleri” daha önce görülmemiş ölçüde arttı; “doğa güçleri ele geçirildi” ve “insanın hizmetine sunuldu”. Tırnak içine aldığımız ifadelerin kapitalizm koşullarında ne anlama geldiğini biliyoruz. Sonsuz kâr hırsına, rekabete dayalı bir ekonomik sistemin “doğaya karşı zaferi”, insanın milyonlarca yıl içinde birlikte evrim geçirdiği doğal çevre ile uyumuna zarar vermeye başladı. Kapitalist anlayış, bu zararları doğaya karşı yeni “zaferlerle” aşmayı önerir ve bu bir kısır döngüdür.

Yaşanan “doğa tahribatı” ve

ya “çevre kirliliği” vb. değildir; doğa tahrip olmaz, çevre de kirlenmez. Yaşanan, insanın içinde yaşadığı doğal çevre (giderek gezegenimiz ve yakın uzay çevremiz) ile milyonlarca yılda oluşmuş evrimsel uyumunun büyük bir hızla tahrip olmaya başlamasıdır. Yani amiyane deyimle, olan insana olmaktadır, doğaya bir şey olmaz! Canlılığın evrim tarihinde defalarca yaşandığı gibi, “uyumsuzlukta” fazla ileri giden canlı türü yok olur. Evrim kuramının dayandığı en temel ilke de budur zaten.

Burjuva modernitesini aşarak moderniteye yeni bir yön verme hareketinin (sosyalizm de diyebiliriz) temel güdüsü, insanın içinde yaşadığı doğal çevre ile uyumunun nasıl sağlanacağı sorusuna yanıt vermek olmalıdır. Bu yolda ilerleyebilmek için perspektifimiz sadece kapitalizmi değil, uygarlığı (sınıflılığı) aşmak olmalıdır. Bugüne kadar yaşanan sosyalizm pratikleri, bırakalım kapitalizmi aşmayı, kapitalizmle yarış yaklaşımından öteye gidemediler. Yani doğa ile savaşta kapitalizmden daha başarılı olunacağı iddiası peşinde koştu. Böyle bir yaklaşım ister istemez sosyalizmin bir tür kapitalizme dönüşmesi sonucunu verecektir ve vermiştir. Demek ki daha köklü bir eleştiri gerekiyor. Yeni bir modernite, bu hareketin bilim ve teknolojisi, bu uygarlık (doğa ile savaş) paradigmasından kurtulma perspektifine sahip olmak zorundadır.

Daha sonra devam etmek üzere yazımızı şimdilik sonlandırıyoruz. Yeni perspektiflere ihtiyaç duyulan daha pek çok alan var. Örneğin:

- “Modernite iç savaşı”nın (kapitalizm-sosyalizm çatışması) sosyalizm koşullarında nasıl süreceği sorusu. Daha doğrusu sosyalizmin nasıl bir süreç olduğu meselesi.

- Yeni modernitenin bilim ve teknoloji perspektifi.

- Yeni modernitenin “küresel model” perspektifi.

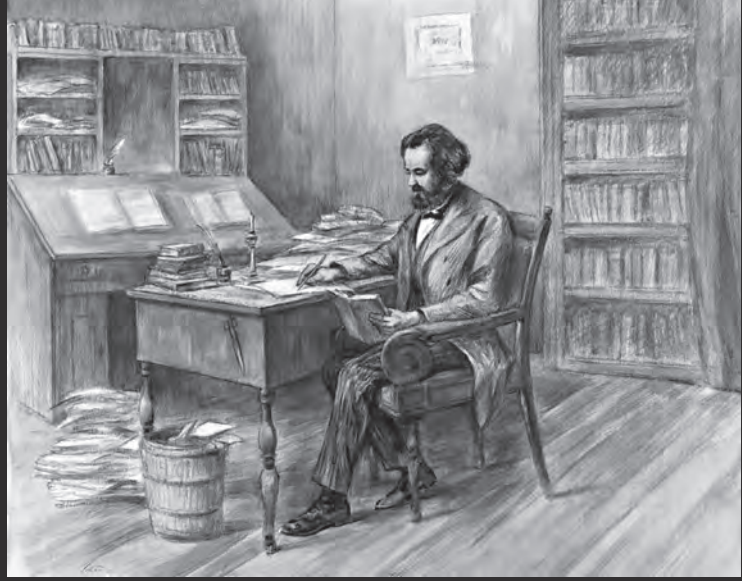
- Dinlerin (kutsallaştırmaların değil) sonu mu?

- Yeni modernitenin demokrasi perspektifi.

Aklımız yettince yazmaya ve tartışmaya devam ederiz.

Can Soyer ile 'Marksizm ve Siyaset' kitabı üzerine 19. yüzyılda ve sonrasında Marx ve Türkiye sosyalizmi

Marx'ın felsefe alanındaki etkinliğinin özgül niteliği... Burjuva aydınlanmacılığının bir uzantısı olarak değil, emekçi sınıfın çıkarlarıyla bütünleştirilmiş bir aydınlanmacı misyon... Marx ve 20. yüzyıldaki ardılları... Türkiye sosyalist hareketinde kuramsal derinlik meselesi... Kitlesizlik sorunu ve Haziran Direnişi... Strateji tartışmalarına geri dönmek...

Söyleşi: Ender Helvacıoğlu - Volkan Tozan

Can Soyer'in *Marksizm ve Siyaset-Yöntem, Kuram, Eylem* adlı kitabı Yordam Yayınları'ndan yeni çıktı. Türkiye sosyalistleri içinde son dönemlerde kuramsal çalışma yapma bağlamında ciddi bir kısırlık söz konusu. Dolayısıyla tek tük rastlanan bu nitelikteki çabaları önemsiyoruz. Can Soyer'in kitabı Marksizm-siyaset ilişkisini çeşitli düzlemlerde ele alıyor ve daha önemlisi güncel sosyalist politika noktasında da açılımlar yapıyor. Soyer ile kitabında savunduğu tezlerden yola çıkarak bir söyleşi gerçekleştirdik. Sadece kitapta yazılanları aktarmayı değil, yazılanlar üzerinde tartışmayı amaçlayan sorular tespit etmeye çalıştık. Umarız başarılı olmuştur ve ilgiyle okunur.

Bir Marksizm yorumu

- Marksizm ve siyaset ilişkisine yoğunlaşan böyle bir kitabı yazmakta özel bir amacınız var mıydı? Örneğin sosyalist solda bu noktada güçlü bir zaaf görmeniz veya belli bir politik akımla hesaplaşma isteğiniz gibi... Yoksa sadece üzerinde çalışma yaptığınız bir konuyu kitaplaştırmak mı istediniz?

- Esasında bu kitabı yazarken o ya da bu siyasal çizgiyle polemik yapma niyetim hiç yoktu. Nitekim özel olarak polemik yaptığımı da düşünmüyorum.

Ancak, Marksizm hakkında tartıştığımız süreç, kaçınılmaz olarak, Marksizmin belirli yorumlarıyla karşı karşıya geliyorsunuz. Hele hele Marksizmin siyasetle ilişkisini masaya yatırmak söz konusu olduğunda bundan kaçınmanız imkânsız oluyor. Eğer bilinçli olarak belirli bir siyasal çizgiyi hedef almak anlamında polemik ya da hesaplaşma diyeceksek, bunu yapmamayı tercih ettim. Ama Marksizmin öyle değil de şöyle yorumlanması gerektiğini ileri sürdüğüm ölçüde de kimi yorum ve yaklaşımlarla bir tartışma yürütmüş sayılacağımı kabul ediyorum elbette. Yine de kitabı yazmaktaki esas gayemin bunlar olduğunu söyleyemem. Şöyle bir çerçeve içinde tarif edebilirim sanırım: Sosyalist hareketimizde tüm odaklar kendisini Marksist olarak tanımlıyor. Herkesin Marksist olduğu bir ortamda güncel siyasal tartışmalar söz konusu olduğunda ciddi farklılıklar olması ilk bakışta garip bir durum ve bu farklılıkların açıklanmasında Marksizm yorumlarının hiç akla gelmemesi de bir başka gariplik. Oysa sosyalist harekette bu denli farklı siyasal tutumların ortaya çıkabilmesinin nedeni Marksizmin yorumlanması konusundaki farklılıklardan başkası değil. Ben de (arkadaşlarımla birlikte) sosyalist hareketteki siyasal çizgilerden biri-

ne mensubum ve bu çizginin tutum ve değerlendirmelerinin Marksizmin belirli biçimde yorumlanmasından kaynaklandığını düşünüyorum. Sosyalist hareketteki tutum ve değerlendirme farklılıklarının açıklanmasında fazlasıyla kişisel ya da yüzeysel gerekçelere başvurmak yerine doğrudan doğruya Marksizmin nasıl yorumlandığına bakmanın daha üretken, daha bilimsel ve elbette daha nesnel bir yöntem oluşturduğunu düşündüğüm için de böyle bir kitap kaleme aldım. Bu kitap, mensubu olduğum siyasal çizginin tutum ve değerlendirmelerinin dayandığı Marksizm yorumunu genel hatlarıyla (elbette öznel yanlar da barındırarak) ortaya koymak amacıyla yazıldı.

‘Özne’ye alan açan bir materyalizm

- “Marksizmin doğum sürecinin idealizmin materyalist eleştirisi değil, materyalizmin diyalektik eleştirisi olduğunu” iddia ediyorsunuz. Arka planında klasik idealizmle ve dinsel düşünce biçimi ile güçlü bir hesaplaşma (aydınlanma) geleneği bulunan Marksizmin, eleştirisini esas olarak burjuva materyalizmine yöneltmesi anlaşılabilir. Fakat Marksizm 20. yüzyılda dünyalılaştığı ve Avrupa dışındaki toplumlarla da haşır neşir olduğu zaman, sizin de vurguladığınız bu özelliğin bir zaaf veya bir eksiklik yarattığı söylenebilir mi? Çünkü bu toplumlarda 19. yüzyıl Avrupa’sında olduğu çapta bir idealizmle ve dinsel düşünüş ile hesaplaşma birikimi bulunmuyor;

dolayısıyla bu toplumların Marksistlerinin önünde ciddi bir idealizmle hesaplaşma görevi bulunuyor.

- Bu saptamayı Marx’ın felsefe alanındaki etkinliğinin özgül niteliğine dair ileri sürüyorum, öncelikle bunu belirtiyim. Yoksa Marx’ın kendisi Alman toplumunun dar kafalılığı hakkında, çağının dinsel düşünce ve taassubu karşısında oldukça sert ve yıkıcı eleştirilerin sahibidir. Bu anlamda Marx’ta hem felsefi olarak idealizmin hem de toplumsal olarak dinseliliğin eleştirisi geniş bir yer tutar. Burada farklılık yaratan olgulardan biri, sizin de belirttiğiniz gibi, Avrupa aydınlanmasının güçlü bir idealizm eleştirisi ortaya koymuş olması. Nitekim Marx da aydınlanma mirasının bu yönünü oldukça derinden benimsemiş bir düşünür. Başka bir ifadeyle söylersek, Marx, daha en başından itibaren kararlı bir materyalist zaten; onun idealizmi konu alması bir düşünsel kopuş gayesiyle değil, felsefi ve siyasal militanlığının dışavurumu biçiminde anlaşılabilir. Benzer biçimde, Hegel’e yönelik eleştirileri de diyalektiği idealizmden kurtarmayı hedefleyen bir içerikte anlam kazanır, yoksa kişi olarak Hegel’den materyalizme doğru kopmaya uğraştığını söyleyemeyiz. Biraz riskli bir ifadeye başvurursam, hiçbir zaman idealist olmadığı için Marx’ın idealizm eleştirisi bir anlamda “dışsal” bir pozisyonundan yöneltilen bir polemiktir.

Oysa materyalizm eleştirisi, tam tersine, tümüyle içsel bir pozisyon- dan hareket eder ve bu nedenle de

kendi düşüncesine daha belirgin bir özgül nitelik katar. Bu noktada, Marx’ın materyalizmle ilgili eleştirel etkinliğinin merkezinde özne tasavvurunun yer aldığını söyleyebilirim. Klasik materyalizmin hem “madde”yi hem de “maddi” olanı tanımlama biçimini fazlasıyla dolaysız bulur Marx; bu dolaysızlığın en dikkat çekici sonucu ise öznenin etkinliğine hiçbir alan bırakmamasıdır. Örneğin, belirlenim kavramının klasik materyalizmdeki kullanımına bağlı kalınsaydı, Marksizmin temel-üstyapı çözümlemesi öznenin etkinliğine hiçbir alan bırakmayan bir kapalılığa dönüşürdü. Gerçekten de belirlenim ilişkisinin “maddi” tarafı diğer tarafını koşulsuz ve mutlak ölçüde belirliyor olsaydı, bırakın üstyapılar alanının özgül dinamiklerini, en başta mevcut toplumu değiştirecek bir iradenin ve bu iradeyi hayata geçirecek bir öznenin imkânından söz etmek imkânsız olurdu. Oysa Marx, belirlenimin sonuçlarının her zaman bir boşluk taşıdığını, Epiküros’un atom kuramına dair söylediği gibi her zaman bir “sapma”nın söz konusu olacağını söylemiştir. Eğer materyalizmi bu biçimde kavramaz, özne tasavvurunu da kendisine açılan bu alana yerleştirmesek, mevcut toplumun değişimi için başvurabileceğiniz tek şey sistemin içsel çelişkilerinin kendiliğinden biçimde çözüme ulaşmasını beklemek olur, ki İkinci Enternasyonal evrimciliğinin köklerinden biri de burada yatmaktadır. Bu noktada belirtmiş olayım; Marksizmde siyasetin hem mümkün hem de anlamlı bir etkinlik olabilmesi de özneye bırakılan bu alanla düşünülebilir sadece, başka bir yoldan değil.

Emekçi aydınlanması ihtiyacı

Sorunuza gelirsem: Marksizmin Avrupa ölçeğini aşıp dünyaya ve Avrupalı olmayan toplumlara uzanmasıyla birlikte birçok senkron sorununun ortaya çıkması beklenmeliydi ve gerçekte de böyle olmuştur. Bunda şaşılacak bir yan ya da Marksizmin zayıflığının bir kanıtını da görmüyorum. Ben bu durumun yarattığı esas sorunun, Avrupalı olmayan toplum-

Can Soyer ve yeni çıkan kitabı Marksizm ve Siyaset.

ların Marksistlerinin, kendi ülkelerindeki burjuva aydınlanmacılığını içerip aşamaması olduğunu sanıyorum. Kuramsal olarak değil, ama siyasal olarak, burjuva aydınlanmacılığının o ülkede ulaştığı en ileri noktanın Marksistler tarafından benimsendiğini ve ondan sonrasının da biraz boşlandığını sanıyorum. Dünyayı çok iyi bildiğimi söyleyemem, ama ülkemiz açısından örneklemeye çalışayım. Türkiye’de burjuva devrimciliği ve onun bir uzantısı olarak burjuva aydınlanmacılığı ciddi bir toplumsal dönüşüme imza attı; bu dönüşümün gerilemesi ve günümüzde tümüyle tasfiye edilmesi başka bir tartışmanın konusu ama yaşandığı süreçlerde burjuva aydınlanmacılığının radikal bir hamle olduğu söylenmeli. Ancak Marksistler olarak bu ilerlemenin daha ötesini, daha ilerisini kararlı bir biçimde aradığımızı söyleyebilir miyiz, emin değilim. Türkiye’deki sosyalistlerin ortalama aydınlanma bilinci ile burjuva aydınlanmacılığının ortalama bilinci arasında fazla bir fark bulunabileceğini sanmıyorum mesela. Daha kötüsü de söylenebilir; Türkiye’de örneğin laiklik için mücadele etmenin “burjuvaca” bir iş olduğunu düşünen sosyalistler bile var. Bu, aydınlanmayı bir burjuva misyonundan ibaret görmekten kaynaklanmıyorsa, Türkiye’de gerçekleşmiş aydınlanma sürecinin yeterli olduğunu düşünmekten kaynaklanıyordur herhalde. Nedeni her ne olursa olsun, tartışması bile abes bir yaklaşım bu. Sonuç olarak, bizim gibi ülkelerde Marksistlerin ve sosyalist hareketin öncelikle özgün, aynı zamanda da radikal ve devrimci bir aydınlanma mücadelesinin sahibi olması gerektiğini düşünüyorum. Burjuva aydınlanmacılığının bir uzantısı olarak değil, emekçi sınıfın çıkarlarıyla bütünleştirilmiş bir aydınlanmacı misyondan söz ediyorum elbette.

Marx-Lenin bağlantısı

- Kitabınızın giriş kısmında “Marksizmin Lenin olmadan da hemen hemen aynı biçimde yorumlanabileceğini” düşündüğünüzü, “kendimizi Marx ve Engels’in kaleminden çıkanlarla sınırlasak dahi siyaset ve

siyasal mücadele konularında benzer noktalara ulaşabileceğimizi” yazmışsınız. Elbette ipuçları vardır; ama 20. yüzyıl devrim ve sosyalizm pratiklerinin (özellikle Sovyet ve Çin deneylerinin) Marx ve Engels tarafından geliştirilmiş 19. yüzyıl devrim ve sosyalizm modelinin sınırları içinde kalarak açıklanabileceğini düşünüyor musunuz?

- Hayır, asla düşünmüyorum. Aslında bu sözlerle anlatmaya çalıştığım şey, Marx dışında kimseye ihtiyacımız olmadığı değil. Bildiğiniz gibi, burjuva ideologlarının Marx’ı tarihe gömmeye çabaları bir türlü başarıya ulaşamıyor ve onlar da Marx’ı bilge bir düşünür biçiminde resmederek evcilleştirmeyi deniyorlar. Bunu yaparken de örneğin Lenin’in düşüncesinin ve eyleminin tamamen kendisine özgü olduğunu, Marx’ta bunların hiç bulunmadığını vazediyorlar. Bu tür burjuva görüşlerin sol içine sızmasıyla da karşılaşabiliyoruz zaman zaman; gerçekten de parti, öncülük, özörgütlenmeler, devrim vb. kavram ve düşüncelerin Marx’ta yer almadığını, bunların Lenin’in “icadı” olduğunu sanan insanlara rastlayabiliyoruz yakın çevremizde.

Benim göstermeye çalıştığım, yukarıdaki iki kanının da yanlış olduğu. Yani, öncelikle, Marx kapitalizmin genel işleyiş biçimini inceleyen ve yaratılan sefaletle lanet okuyan vicdanlı bir düşünürden ibaret değildi; Marx militan bir devrimciydi ve devrim mücadelesinde bizzat yer alarak onun araç ve yordamları hakkında kafa yordu. Parti, gizli hücreler, silahlı ayaklanma, özörgütlenmeler, siyasal iktidarın zor yoluyla ele geçirilmesi gibi burjuvaların yüzünü ekşitmesine neden olan kavram ve düşüncelerin tamamı Marx’ta da mevcuttu.

İkinci olarak,

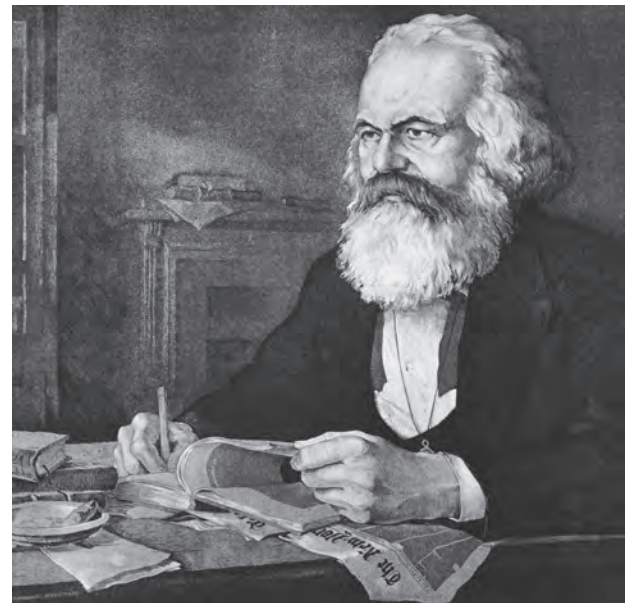
Lenin, Marx’ta ipuçları ya da nüveler halinde bulunan birçok düşünceyi özel bir uğraş sergileyerek olgunlaştırmış, bunları Marksist sistem içindeki yerlerine yerleştirmiş bir devrimci düşünürdür. Lenin’in katkısı sadece Rusya’nın koşullarında işe yarayacak bir devrimci strateji geliştirmiş olması değil; burjuvazi bunun böyle olmasını ve parti, özörgütlenmeler, devrim ve zorun rolü gibi konuların Lenin’e mahsus şeyler kalmasını çok istedi. Oysa Lenin, birçok konuda olduğu gibi bu başlıkta da Marx’ın çok iyi bir öğrencisidir ve olgunlaştırarak Marksizme kavramsal açıdan kazandırdığı neredeyse her şey bizzat Marx’ın eserinden çıkarılmıştır.

Yine de bu kitapta Lenin’i ve Bolşevik deneyimini geniş biçimde ele almamam bilinçli bir tercihten kaynaklanıyor. Önsözde de söylediğim gibi, bu kitapta Marx ve Marksizm hakkında yapmaya gayret ettiğim şeyi Lenin ve Leninizm hakkında da yapmayı arzu ediyorum ve bunun müstakil bir çalışma olmasının Lenin’in hakkı olduğuna inanıyorum. Bir aksilik olmazsa, bu ikinci çalışmayı da 2022’de yayına hazır hale getirmeyi planlıyorum.

Burjuvazinin ‘devrimciliği’ tartışması

- Marx, doğal olarak burjuva demokratik devrimleri ve burjuvazi önderliğinde aristokrasinin tasfiyesi

Marx’ın materyalizmle ilgili eleştirel etkinliğinin merkezinde özne tasavvuru yer alır.

sürecini selamlıyor ve sahip çıkıyor-
du. Hatta sizin de kitapta vurguladı-
ğımız gibi Manifesto'da burjuvazinin
ilericiliğine dair abartılı ifadeler de
bulunur (Marx ve Engels daha son-
raki yazılarında bu abartılı ifadeler-
den vazgeçmişlerdir). Peki, Avrupa
burjuvazisinin bu ilericiliği, Avru-
pa dışı toplumlara yaklaşımında (sö-
mürgecilik vb.) ne gibi bir görünüm
almıştır? Avrupa burjuvazisi, 18. ve
19. yüzyıllarda (yani tam da demok-
ratik devrimler, Aydınlanma ve en-
düstri devrimleri çağlarında) örne-
ğin Hindistan ve Çin'de de ilerici bir
rol mü oynuyordu? Burjuvazinin i-
lericiliği/gericiliği meselesini -Avru-
pa ile sınırlamadan- daha geniş kap-
samda ele almak gerekmez mi?

- Elbette. Ancak benim kitabı-
mın konusu Marx ve onun düşün-
cesi olduğu için, Marx'ın içinde ko-
nuştugu Avrupa bağlamının dışına
çıkmadım. Öncelikle, sadece Avru-
pa bağlamı içinde konuştuğumuz-
da bile Marx'ın burjuvazinin ileri-
ciliğine ya da devrimciliğine (zira
Marx burjuvazinin ilericiliğini değil
devrimciliğini söz konusu etmiştir
sık sık) yönelik sözleri ve vurguları
haddinden fazla abartılıyor. Bunun-
la, Marx'ta böyle sözler ve vurgular
olmadığını söyleyemiyorum elbette; a-
ma sanki Marx'ın burjuvazi hakkın-
da söylediği tek sözler bunlarmış gi-
bi davranılıyor. Oysa Marx'ın eseri
hem siyasal hem ideolojik hem de e-

tik açılardan burjuvaziyi yerden ye-
re vurduğu pasajlarla doludur. İkinci-
cisi ise, Marx'ın burjuvaziye yönelik
ilericilik atfı, neredeyse tamamen ta-
rihsel/evrensel misyonuyla ilgilidir;
yoksa burjuvazinin güncel yöne-
limlerine dair övgülerden söz etmek
imkânsız.

Bu genel çerçeveyi böyle ifade
ettikten sonra, burjuvazinin hem
o dönemde hem de takip eden dö-
nemlerde ilerici bir misyon üstle-
nip üstlenmediği sorusuna gelmeye
çalışayım. Bir kere Marx burjuvazi-
nin *ancient regime*'lerin hakkından
gelmesini ilericilik atfının merke-
zine yerleştiriyor; burjuvazinin iyi,
vicdanlı, insancıl bir sınıf olduğun-
u falan söylemiyor hiçbir yerde. Bir
sınıfın hem iyi, vicdanlı, insancıl ol-
maması hem de tarihte ilerici bir rol
sergilemiş olması, sıradan birine çe-
lişki gibi gelebilir ama bir Marksist
burada bir çelişki değil tarihin diya-
lektik cilvesini görür. Burjuvazinin
evrensel programından söz edecek-
sek, kesin bir tarih vermek doğru
olmasa da yaklaşık olarak 1848'ten
sonra burjuva ilericiliğinin tıkanıd-
ığını, 1871'den sonra ise tümüyle or-
tadan kalktığını söyleyebilirim.

Bu böyle olmakla birlikte, özel-
likle Avrupa dışı toplumlardaki ge-
cikmiş burjuva devrimlerinde ve
modernleşme süreçlerinde ilerici
misyon ve hamlelerden söz etmek
tümüyle imkânsız değildir. Ancak,

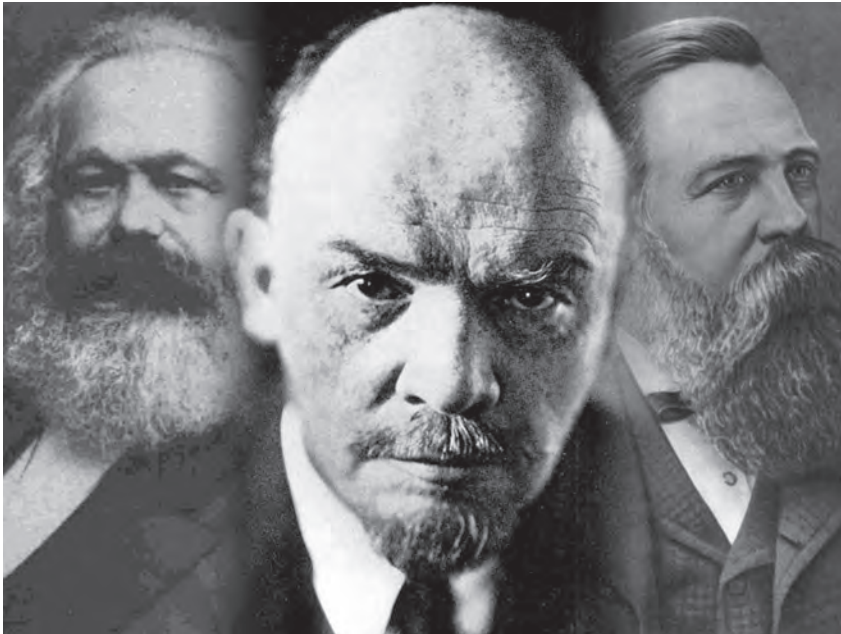
özgül bağlamlarda gözlenen bu ile-
riciliğin de burjuvazinin evrensel
programından kaynaklanmadığını,
verili ülkelerin özgül siyasal ve top-
lumsal koşullarından kaynaklandı-
ğını belirtmeliyim. Bu noktada bir
hipotez olarak şunu ileri sürebili-
rim: Burjuva devrimlerinin birinci
dalgası (yani 1640 İngiliz Devrimi i-
le 1879 Fransız Devrimi arasındaki
süreç) sona erdikten sonra, burjuva
ilericiliği ancak özgül bağlamlarda
tartışılabilir bir konu haline gel-
miştir. Diğer bir deyişle, söz konusu
dönemin ardından evrensel bir sı-
nıf programı olarak burjuva ilerici-
liğinden söz etmek fazla şabloncu bir
düşünce olmak zorunda kalacaktır.

Özgül bağlamlarda değerlendiri-
meye ağırlık verdiğimizde ise, bir
bütün olarak burjuva sınıfına dair
saptamalardan ziyade belirli ülke-
lerdeki burjuva devrimi süreçleri-
ne ilgi göstermemiz gerekir. Bu tür
süreçler açısından ise şu ölçüte baş-
vurmamız makul görünüyor: Veri-
li bir tarihsel süreçte, mümkün o-
lan gerçek alternatifler arasında bu
eğilimin var olmaması ulaşılmış o-
lan sonuca ulaşmayı imkânsız kı-
lar mıydı? Örnek olsun; ülkemizde
Osmanlı'nın imparatorluk düzenin-
den Cumhuriyet rejimine geçiş ta-
rihsel bir ilerleme sayılır; bu sürece
önderlik eden siyasal çizgi olmasay-
dı bu geçiş yine de mümkün olur-
muydu? Uzun vadede mümkün o-
labilirdi elbette, ama o yıllarda, ya-
şandığı konjonktürde mümkün o-
lur muydu? Bence gecikmiş burjuva
devrimlerinin ilericiliği hakkındaki
tartışmada da bu ölçütü kullanmak
gerekir. Yoksa burjuva sınıfının
ve onun siyasal kadrolarının sözleri-
ne, düşüncelerine, kendi düşünceleri-
ri hakkındaki düşüncelerine birincil
etken muamelesi yapmanın yanlış
olacağına inanıyorum.

Türkiye sosyalist hareketinde kuramsal derinlik neden zayıf?

- "Devrimciliğin baskınlığı anla-
mında Türkiye sosyalist hareketinin
her zaman dikkat çekici bir dirilik
gösterdiğini, ancak bu diriliğin ku-
ramsal bir derinleşmeye eşlik etme-
diğini" söylüyorsunuz. Bu durumun
nedenleri konusunda neler diyebilir-

Lenin, Marx'ın çok iyi bir öğrencisidir ve olgunlaştırarak Marksizme kavramsal açıdan
kazandırdığı neredeyse her şey bizzat Marx'ın eserinden çıkarılmıştır.

siniz?

- Bunun birkaç nedeni olduğunu söyleyebilirim. Öncelikle, Türkiye’de sosyalist hareketin ilk kuruluş süreci devrimci bir (sınıfla değil) dalgayla kesişiyor. Bu devrimci dalga burjuva niteliktedir elbette, ama ülkenin sosyalist hareketi doğarken yaşanan bir devrimci dalganın onun karakterine etki ettiğini sanıyorum. Tabi ki, pragmatizm, kısa vadecilik, kuramsal saflığın ve ideolojik tutarlılığın zayıflığı gibi olumsuz etkileriyle birlikte. İkincisi, Türkiye modernleşme sürecinin başından bugünlere kadar hep geri ile ileri olanın, eski ile yenin, geleneksel ile çağdaşın, karanlık ile aydınlığın aynı tarihsel kesitlerde çakıştığı, üst üste geldiği bir ülke. Bunun da yıkıcılığın sosyalist hareketimizde sadece bir kuramsal nitelik olarak değil, aynı zamanda i-vedi görevlere bağlılık anlamında devrimci bir siyasallık tarzı olarak yerleşmesini sağladığını düşünüyorum. Son olarak, Türkiye, tarihsel açıdan İngiltere’ye kıyasla Fransa’yı anımsatır biçimde, siyasal çatışma ve mücadelelerin çok sert seyrettiği bir ülke. Bu sertlik içinde demokratik konsensüs sağlama ya da tedrici reformlarla ilerleme gibi niyetlerin hem imkânsız hem de oyalayıcı olduğu, bilinçdışı biçimlerde de olsa, sosyalist hareketimizin sahip olduğu bir kanaat.

Ancak bu devrimci karaktere Marksist kuramda bir derinleşmenin eşlik etmemesinden ne kadar yakınsak azdır. Çünkü Marksist kuramın gerçek gelişme yolu bizzat pratiktir ve Türkiye sosyalist hareketi sahip olduğu devrimci karakter nedeniyle bu pratiğin en zengin ve verimli örneklerini sunma şansına sahip olmuştur. Oysa tam da yukarıda sıraladığım gerekçelerle, yani sosyalist hareketimize devrimci bir karakter kazandıran nedenlerin ters etkisiyle, kuram hep “daha sonra” ilgilenecek bir konu olarak bekletilmiştir. Siyasal tutumlar, taktik ve stratejik tercihler, saldırılara karşı alınacak savunma tedbirleri, fraksiyonlar arasındaki şiddetli polemikler gibi gündemler o denli ivedilik taşımış ve bazen de ivedilik taşıdığı sanılmıştır ki, kimsenin bu koşuşturma içinde

Marksist kurama eğilip uzun uğraşlar sergilemesi mümkün olmamıştır. Bu geleneğin yakın vadede değişeceğine yönelik bir inancım da yok açıkçası. Hatta Marksist kurama derinlikli ilginin, zaten tanımı gereği kitlesel değil de kadrolar düzeyinde olması beklenen bu ilginin, daha da daralacağı ve giderek birkaç kişinin meşgalesi haline dönüşeceği gibi kötümser bir tahminim de var. En çok bu konuda yanılmayı umut ederim elbette.

Haziran: Emek sorunlarını merkeze almayan emekçi hareketi

- *Haziran Direnişi sınıf hareketi miydi? İşçi sınıfının hareket içindeki konumu ve rolü neydi? Türkiyeli Marksist örgütlenmeler -kitabınızın temel konusu olan Marksizm/siyaset ilişkisi bağlamında- bu hareket sürecinde nasıl bir sınav verdiler?*

- Bu soru Gezi/Haziran Direnişi günlerinde de gündeme gelmişti ve çok kısa süren bir kafa karışıklığı yaşanmıştı. Bu kafa karışıklığını, Gezi Direnişi’nin esas olarak bir “orta sınıf” hareketi olduğu imalarında saptayabilmiştik. Ne iyi ki, bu kafa karışıklığı çok hızlı bir biçimde giderildi; hatta bu tartışmanın sosyalist harekette kapanmasını değerli hocamız Korkut Boratav’ın o günlerde ortaya attığı tezlerle borçlu olduğumuzu söyleyebilirim. Dolayısıyla, ben de Boratav hocamızın tezlerini sürdürmeye çalışacağım. Gezi/Haziran Direnişi’ni, Türkiye emekçilerinin emek sorunlarını gündemine almamış bir başkaldırısı olarak de-

ğerlendiriyorum. Diğer bir deyişle, sınıf talepleri etrafında yükselmemiş bir sınıf hareketi olarak tanımıyorum. Bu saptamanın ilk gerekçesi, Gezi Direnişi’nde Türkiye’nin dört bir yanında sokakları dolduran insanların sınıfsal niteliği. Bu milyonlar kesin bir biçimde emekçidir, işçi sınıfının farklı kesimlerindeki yurttaşlardır; yaşamını sürdürmek için emek gücünden başka hiçbir kaynağa sahip olmayan insanlar yani. Diğer bir gerekçe ise, Gezi Direnişi’ndeki protesto dalgasının hedefinin kapkaççı karakteri ayyuka çıkmış sermaye sınıfı ve onun mafyalaşmış aygıtına indirgenmiş devlet olması. Başkaldırısı tetikleyen olay ağaçların kesilmesidir elbette, ama hem bu sadece bardağı taşıran son damladır hem de kitlelerin radikalizmine yataklık eden motivasyon sadece çevre duyarlılığından ibaret kalmamıştır. Başta bu gerekçelerle ben Gezi/Haziran Direnişi’nin emek sorunlarını merkeze almayan, işçi sınıfının örgütleri ve programıyla sahneye çıkmadığı, ama protesto edilen durumun sınıfsallığı ve kitlelerin sınıfsal aidiyeti açısından bir emekçi başkaldırısı olduğunu düşünüyorum.

Kitlesizlik sorunu

Türkiye sosyalist hareketi, ilk anlardaki o kısa kafa karışıklığını saymazsak, yaşamsal bir yanlışı yapmış değil bana kalırsa. Bu, hiçbir sorun olmadığı anlamına gelmiyor tabi. Sorunların en büyüğü, Gezi Direnişi’nin geçici bir dalga-dan ibaret kalacağını, direniş so-

1848’ten sonra burjuva ilericiliğinin tıkanıp, 1871’den sonra ise tümüyle ortadan kalktığı söylenebilir.

na erdikten sonra her şeyin eskisi gibi olmaya devam edeceğinin sanılmasıydı kanımca. Bu da zaten esas olarak Gezi Direnişi'ni takip eden aylarda ağırlık kazanan bir tartışma oldu. Bizler o günlerden bu yana Gezi Direnişi'nin yarattığı siyasal ve toplumsal sonuçların dikkatle ele alınması gerektiğini ileri sürdük. Evet, direnişin pratiği sona ermiş olabilirdi, ama yarattığı etkiler uzun bir süre boyunca Türkiye siyasetinin halkçı kanadının değerlendirmesine açık kalacaktı. Bu açıklığın hâlâ söz konusu olduğunu düşünüyorum. Şöyle de anlatabilirim: Türkiye'de sosyalist hareketin son 40 yılının makus talihi olan kitlesizlik artık aşılabilir, sosyalizm düşüncesi yığınlar içinde kök salabilir, ülke siyasetinin belirleyici güçlerinden biri olmak anlamında eşik atlayabilirdi. Gezi Direnişi sırasında bu fırsatın değerlendirilebildiğini söylememiz mümkün değil; o yüzden, birincisi bu fırsatın neden değerlendirilemediğinin samimi bir değerlendirmesi yapılmalı; ikincisi de süregiden fırsatların bir kez daha heba edilmesi için yapılması gerekenler üzerine kompleksiz bir biçimde kafa yorulmalıydı. Maalesef bu tutumun benimsenmesi kolay olmadı, hatta birçokları için mümkün de olmadı diyebilirim. Bunun yerine, o güne değin ne yaptıysak onun zaten doğru olduğu, Gezi de anlık ve özensiz bir parlama olduğuna göre 40 yıllık tarzımızı gözden geçirmeye gerek bulunmadığı yönünde bir tutumla karşılaştık. Kimileri bu

nu açıkça dile getirdi, kimileri dar grup toplantılarında güvencileriyle paylaştı, kimileri bunun sözünü bile etmediği halde fiilen tam da böyle davrandı. Bizim çabamız ise, Türkiye'de sosyalizmin kitleselleşmesi, halkla buluşması ve eşik atlaması için önümüzde duran fırsatların devrimci ve yaratıcı biçimde değerlendirilmesi için elimizden ne geliyorsa onu yapmak. Siyasete en çok gereksinim duyduğumuz uğrak da bu belirlenim altında oluştu zaten. Siyaseti toplumdaki güç ilişkilerine müdahale edip emekten yana bir ağırlık yaratmak için başvuru pratik stratejiler olarak tanıyıp onu yeniden canlandırmaktan söz ediyorum. Sanırım 40 yılda unuttuğumuz şeylerin başında bu anlamıyla siyaset yapmak geliyor.

- *Kitabınızın sonuç bölümünde "Türkiye sosyalist hareketinin son 40 yılına damga vuran dönemin kapandığı", "bir yeniden kuruluş döneminin başlaması gerektiği" gibi iddialı saptamalar yapıyorsunuz. "Dönem kapanması" daha çok nesnel bir olgu. "Yeni bir kuruluş başlatmak" ise öznel çaba gerektiriyor. Bu "kuruluşun" pratik adımları konusunda bazı kestirimleriniz ve saptamalarınız var mı? (Aynı zamanda sosyalist bir partinin üyesi olduğunuz için bu soruyu yöneltiyoruz)*

- Gezi Direnişi ile ilgili sorunun sonunda bu yöndeki tutumun temel çerçevesini de sunmuş oldum sanırım. Bu soru bağlamında biraz daha ayrıntılandırılmaya çalışayım. 12 Eylül'le açılan dönemde sosyalist hareketin hem ülke ölçeğinde hem

de dünya ölçeğinde çok ağır bir kuşatmaya alındığı inkâr edilemez. Bir yandan idamlar, işkenceler, hapis cezaları ile faşist cunta; diğer yandan sosyalist blokun çözülmesi, işçi sınıfının, devrimin ve sosyalizmin iflas ettiği ve tarihin sonunun geldiği yönündeki liberal saldırı. Böylesi bir kuşatmayı ağırlaştıran en önemli unsur, sosyalist hareketin kitle bağlarının yitirilmesi idi, ki bunda en büyük pay faşist cuntanın fiziksel şiddeti idi elbette. Bu sürece Türkiye toplumunun neoliberal model eksenindeki büyük dönüşümü de eklendi. Sonuç olarak, 12 Eylül'den çıkış yolları denenirken sosyalist hareketin kitlesizliği bir veriydi. Bu o ya da bu siyasal çizginin özel tercihlerinden kaynaklanmıyordu, deyim yerindeyse nesnel bir dayanağı vardı. Haliyle bu dönemde sosyalist hareketimizde kadrolaşmak, içe dönük devrimcilik tipolojisi, ideolojik mücadelelerle kendisine alan açmak gibi tutumlar ağırlık kazandı. Eğer 80'leri ve 90'ları söz konusu edeceksek bundan başkasının yapılabileceğini de sanmıyorum açıkçası. Nitelim, sosyalist hareketimizin tümünün bugünkü varlığı, esas olarak o yıllardaki mücadelelerin başarısının bir eseridir.

Ancak 2000'li yılların ilk 10 yılını devirirken kitlesizliğe yol açan nesnel koşulların değişme işaretleri görüldü. Nitekim Gezi Direnişi ile birlikte kitleselleşme artık gerçek bir imkân olarak sahneye çıktı. Dolayısıyla, bir önceki dönemin öncelik ve yatkınlıklarının kontrollü biçimde terk edilmesi gerekiyordu. Birçok tartışmaya neden olan konu budur esasında ve maalesef sosyalist hareketimizde bu dönüşümün ve onun gerekliliklerinin saptanması konusunda yeterince cesur davranılmadı. Ama daha önemlisi, böylesi bir dönüşümün saptanması tek başına yeterli olamazdı, bu saptamanın hemen bir başka saptamayla bütünleştirilmesi gerekirdi. Bize göre bu ikinci saptama Türkiye'de sosyalizm düşüncesinin eşik atlamasının, kitlelerle buluşarak ülke siyasetinin belirleyici güçlerinden biri olmasının mümkün hale geldiği idi.

İşte, yeni bir kuruluş süreci derken tarihsel göstergesini Gezi

Gezi/Haziran Direnişi, Türkiye emekçilerinin emek sorunlarını gündemine almamış bir başkaldırı olarak değerlendirilebilir.

Direnışi'nin oluşturduğu, sosyalizmin eşik atlaması olanağını merkeze alan siyasal ve örgütsel dönüşümü kast ediyorum. 80 ve 90'ların tarzıyla karşılaştırırsak, yeni bir kuruluşun kitleselleşme olanaklarını cesurca ve yaratıcı biçimde değerlendiren, dışa dönük bir kadro tipolojisi üreten, ideolojik seslenmeyle sınırlı kalmayıp siyaset alanının dinamik ve araçlarını kullanmakta ustalaşan bir tarz olabilir bu. Bu genel çerçevenin içi çok sayıda başlıkla ve görevle doldurulabilir elbette. Ama ben fazla yer işgal etmemek için iki tanesinin, en yüksek öneme sahip olduğunu düşündüğüm iki başlığın altını çizmekle yetineceğim.

Strateji tartişmalarına geri dönme gerekliliği

Bunlardan ilki sosyalistlerin strateji tartişmalarına geri dönmesi gerekliliğidir. Kim ne derse desin, bugün strateji dendiğinde genel geçer saptamalardan fazlasına sahip değiliz. Üstelik bu saptamaların da çoğu kuramsal saptamalar olup, özel

olarak bir ülkede ve bir konjonktürde siyasal iktidarın hangi yol ve araçlarla ele geçirileceği konusunda suskundur. Oysa adına strateji diyebileceğimiz bütünlük devrimin hangi araçlarla, hangi toplumsal mücadelelerle, hangi ittifak ya da hegemonya modeliyle gerçekleştirileceği konusunda somut, gerçek ve pratiğe dökülebilir öneriler ortaya koymalıdır. İkincisi, bir tür "ikili iktidar" mantığının geliştirilmesi ve somutlaştırılmasıdır. Bu konuya bu denli ilgisiz olunmasını anlamakta güçlük çekiyorum, çünkü Marx'a, Lenin'e, 20. yüzyılın diğer büyük devrimci kuramcılarına baktığımızda devrim mücadelesindeki emekçilerin özörgütlülüğu konusundaki arayış ve çabaların süreklilik taşıdığını görüyoruz. Gerçekten de "burjuva devlet aygıtı olduğu gibi kullanılamaz, onun yıkılıp parçalanması gerekir" diyen Marx değil miydi? Eğer böyleyse yeni bir işçi devleti neyin üzerine kurulacak? Lenin bu soruya Sovyetler yanıtını veriyor; Sovyetler, Rusya'nın

özgül koşullarında biçimlenmiş bir oluşum olarak sadece Rus proletaryasının mücadele örgütü olmakla kalmayıp devrimden sonraki sosyalist inşanın da temelini oluşturuyor. Türkiye'de böyle bir görev üstlenebilecek özörgütlenme biçimlerinin ne olacağını şimdilik i-puçları düzeyinde tahayyül edebiliyoruz; dahası bunların iradi olarak, tepeden talimatlarla yaratılamayacağını da düşünüyörüz. Bu nedenle halk içindeki örgütlenme ve dayanışma pratiklerinin dikkatle izlenmesi gerektiğini, eğer devrimci bir enerji taşıyorlarsa mutlaka güçlendirilmeleri gerektiğini ileri sürüyoruz. Sosyalist harekete bu konuda büyük rol düşüyor elbette, ama bu rolün tanınması ve kavranması sadece bir tür "ikili iktidar" mantığının yeniden geçerli kılınmasıyla mümkün olur. İşte, yeniden kuruluş tartişması, bu ve benzeri stratejik sorulara somut yanıtlar üretmek gereksinimi tarafından çerçevelenen bir başlık olarak önümüze çıkıyor.

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

Ender Helvacioğlu

UYGARLIKTAN KURTULMAK

Uygarlık, Modernite, Marksizm tartişmaları

Tarihin gelişimi hangi yöndedir? Uygarlaşma yönünde mi, uygarlıktan kurtuluş yönünde mi? Uygarlaşmaya çalışarak mı uygarlaşıyoruz, yoksa uygarlıktan kurtulmaya çalışarak mı? Uygarlık kurucularının temel iddiaları (can ve geçim güvenliği) uygarlaşarak mı sağlanabilir, yoksa uygarlıktan kurtularak mı? Daha soyutlayarak ve kavramsallaştırarak soralım: "ilerlemecilik" mi yoksa "kurtuluşçuluk" mudur tarihi sürükleyen asıl dinamik? İlerleyerek mi kurtuluyoruz, kurtularak mı ilerliyoruz?

Uygarlık kurucusu ve geliştiricisi egemen sınıflar (yani ilerlemeciler) tarihin öznesi gibi görülebillerler, oysa ilerlemeciliğin öznesi, ezilenlerin uygarlıktan kurtuluş mücadelesidir.

şimdiye kadar hep yıkıcılar/kurtuluşçular, kurucuların/ilerlemecilerin aracı oldu. İnsanlık tam tersini becerdiğinde yeni bir dönem, post-uygarlık (komünizm) dönemi başlayacak. Böylece yıkıcı-kurucu, ilerlemeci-kurtuluşçu çelişkisi de son bulacak. Buna "tarihin sonu" da diyebiliriz. Bu bir hayal mi? Yoksa -bırakın hayal mi değil mi tartişmasını- türümüzün devamı için bir zorunluluk mu?

Okuyacağınız kitapta bu çelişmeli ve çatışmalı süreç ele alınıyor, Modernite'nin bu süreçteki en önemli dönemeç olduğu vurgulanıyor ve bilimsel sosyalizmin (Marksist kuram ve pratiğin) insanlığı geleceğe taşıma potansiyeli tartişılıyor.

ÇIKTI!
Kitapçılarda

Fukuşima kazası sonrası Japonya'da alınan radyasyon dozlarına ve kanser riski hesaplarına yakından bakış

Fukuşima santrali çevresinden başlayarak 10 yıl sonra tüm ülkede, bu kaza sonucu ortaya çıkan radyoaktif maddelerin insanların vücutlarında oluşturabileceği radyasyon dozları ve bu dozların kanser riski ne kadardır? Bu riski, genel kanser riskiyle karşılaştırdığımızda durum nedir? Bu kanser riskleri nasıl hesaplanıyor?

Dr. Yüksel Atakan / Radyasyon Fizikçisi

Dergimizin Mart 2021 sayısında ve portalımızda, Fukuşima kazasının 10. yıldönümünde, Fukuşima'daki bugünkü durumu ve yeni nükleer santraller için alınabilecek dersleri ayrıntılarıyla inceledik.⁽¹⁾ Bu yeni sayımızda, Japonya'da Fukuşima santrali çevresinden başlayarak 10 yıl sonra tüm ülkede, bu kaza sonucu ortaya çıkan radyoaktif maddelerin insanların vücutlarında oluşturabileceği radyasyon dozlarına ve bu dozların kanser riskini, genel kanser riskiyle karşılaştırıp yakından bakacağız. Ayrıca radyasyon dozlarıyla oluşabilecek kanser riskinin nasıl hesaplandığını da, konuya yabancı olanlar için, aşağıda açıklayacağız.

Radyasyon ölçümleri ve yıllık doz

Fukuşima nükleer santrali ve yakın çevresini kapsayan "yasak alanın" dışında bulunan, tekrar yerleşilen bölgelerde, yılda bir kişinin aldığı radyasyon dozunun, doğal radyasyonla sürekli olarak alınan yıllık ortalama 2,5 mSv'lik radyasyon dozunun yüzde 20'si kadar (= 0,5 mSv) olduğu ve Japonya'nın diğer bölgelerinde ise bundan çok daha az olduğu (= 0,1 mSv) ilgili ölçüm ve bilimsel araştırmalarla saptanmıştır.⁽²⁾ Yasak alanın belirli noktalarında ise, yıllık kişi başı radyasyon dozunun 20 mSv'i de geçebileceği hesaplanıyor. Ancak santral personelinin sürekli doz kontrolü yapıldı-

ğından, belirli sınır değerler aşıldığında personel değiştiriliyor ve fazla doz almaları önleniyor.

Fukuşima nükleer santral bölgesindeki yerleşim yerleri ve santralin 20 km yarıçaplı çevresi. Koyu alan: Yasak alan.

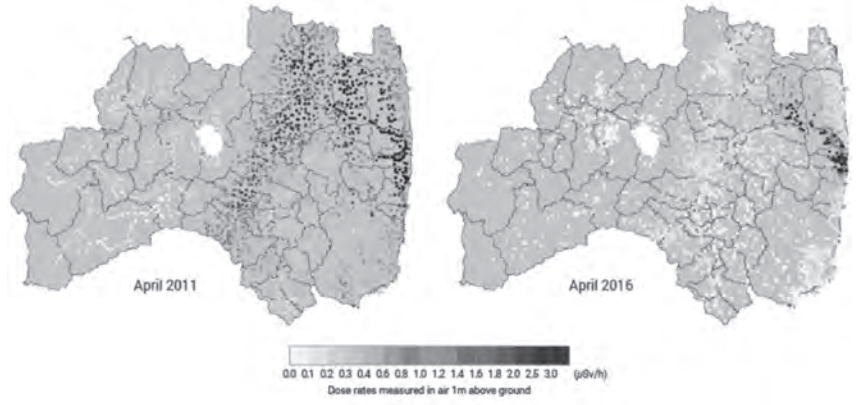
Source: METI

Besin maddelerindeki radyoaktif maddeler yoluyla alınan doz

Bugün Fukushima yasak alanı dışında yetişen besinlerin yenmesinde bir sakınca bulunmuyor. Besinlerde zaten başlangıçtan beri fazla bir radyoaktivite bulunmuyordu ve ayrıca resmi ölçüm ve kontrol programlarıyla halka, radyoaktivitesi sınır değerlerin üstünde olabilecek besinlerin ulaşması önlenmişti. Fukushima çevresinde yetişen besinlerin yenmesiyle bir insanda oluşabilecek ek radyasyon dozunun yılda 0,01 mili-Sievert (mSv) kadar olabileceğini bilimsel çalışmalar gösteriyor. Karşılaştırmak için: Vücuda besinler yoluyla alınan doğal radyoaktif maddelerden bir kişinin vücudunda oluşabilecek radyasyon dozu ise bundan çok daha fazla olup, tüm dünya için ortalama değer, yılda: 0,3 mSv kadardır.

Sağlığa etkiler

Fukushima kazası sonucu çevreye yayılan radyoaktif maddelerin halk sağlığına doğrudan bir radyasyon etkisi yaptığı bugüne kadar saptanmadı. Buna rağmen, kanser kuluçka süresinin beklenmesi ve durumun ileriki yıllarda açıklığa kavuşması gerekiyor. Evlerinin boşaltılmasının ardından 50 kadar yaşlı ve hastanın bir süre sonra öldüğü belirlenmiş. Genel olarak evlerinden yurtlarından olanlar içinde psikolojik ve çeşitli nedenlerle 2000 kadar kişinin ölebileceği kestiriliyor. Kaza sonucu 380.000 kişi evlerinden uzaklaştırıldı, bunlardan 130.000'inin, kazadan önce, nükleer santralin 20 km çevresinde oturduğu yetkililerce açıklandı.

Fukushima nükleer reaktörleri çevresindeki radyasyon doz hızı değerlerinin 2011 ve 2016 yıllarındaki değerlerini gösteriyor (değerler, koyudan açık renklere doğru, gitgide azalıyor, saatte mikroSievert olarak).

Nükleer santralin 20-30 km çevresinde, radyoaktif maddelerden aşırı ölçüde etkilenmiş olan birinci derece önemdeki bölgede (Bkz. harita, özellikle Litae ve Namie yerleşim yerlerinde) yaşayanlar için uzmanlar, her bir kanser cinsiyle ilgili toplumda zaten görülen riskin, Fukushima kazası sonucu, çocukken radyasyondan etkilenen kadınlarda katı (solid) tümörlerin yüzde 4, kan kanserinin (lösemi) yüzde 7, kadınlarda göğüs (meme) kanserinin yüzde 6 kadar artabileceğini hesaplıyorlar.⁽²⁻⁶⁾

Psikolojik ve sosyal etkiler

Bugüne kadar elde edilen bulgulara göre, Japonya'nın kuzeydoğu bölgesinde yaşayan, radyasyon ve radyoaktivite konularına yabancı olan halkta, kazanın radyasyon etkilerinden çok, depresyon gibi psikolojik (ruhsal, zihinsel, bunalım, travmatik, çöküntü) etkilerinin daha ağır basarak sosyal sorunlar yarattığı ya da yaratabileceği açıklanıyor. Bunların, halk sağlığına ve iş

yaşamına, radyasyon etkileri kadar zararlı olabileceği vurgulanıyor. Japon medyasında, radyasyon etkisiyle yakında kansere yakalanıp öleceğini düşünen, depresyon ve travma geçirerek hastalanan, ölen ve hatta yaşamına son verenlerin sayısının 1000 kişiyi geçtiği yer alıyor. Ancak bunlar kanıtlanmış değil.^(1,2)

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) bilimsel araştırma raporu sonuçları

Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) 28 Şubat 2013 günü Cenevre'de sunduğu Fukushima kazası sonrasındaki bilimsel raporda, kanser riskinin santralin 20-30 km çevresi dışında çok az arttığı açıklanıyor. Uzmanlar buna rağmen, buralarda yaşayanların uzun süre gözlem altında bulundurulmasını öneriyorlar.⁽⁶⁾ Araştırmada, sağlık riskinin Japonya içinde de dışında da düşük olduğu belirtiliyor. Kanser hastalıklarının büyük oranda artacağı beklenmiyor. Buna rağmen, bazı kanser türleri ve Fukushima çevresindeki bir iki yerleşim yerindekiler için riskin arttığı ileri sürülerek, buralarda yaşayanların uzun süre gözlem altında bulundurulması gerektiği vurgulanıyor. Bu raporu, radyasyon fiziği, risk modelleme, epidemiyoloji, radyoaktivite ölçüm tekniği, radyasyon kazaları ve halk sağlığı dallarında bilimsel araştırmalar yapan 30 kadar bağımsız uzman birlikte çalışarak hazırladılar. Bu raporun önemli sonuçları:

- Fukushima çevresinde radyoaktif maddelerle daha az bulaşmış ikinci derece önemdeki bölgelerde yaşa-

Radyasyon doz birimi 'Sievert' nedir?

Vücudun her kilogramı başına radyasyonun aktardığı enerji 1 Joule ise buna 1 Sievert (Sv) deniyor. Sievert vücudun biyolojik etkinliğini de hesaba katıyor. Örneğin iki proton ve iki nötrondan oluşan büyük kütleli alfa ışınları, aynı dozdaki (elektromanyetik) gama ışınlarına oranla vücutta 20 kat daha etkin olarak soğuruluyorlar. Hücreler için çok büyük bir enerji aktarımı olan ve ender olarak ortaya çıkan Sievert(Sv) yerine, daha çok, bunun binde biri olan miliSievert (mSv) kullanılıyor (1 Sv= 1000 mSv). Günlük yaşamda ise 1 Joule, küçük bir enerji birimi olup örneğin 100 gramlık bir çikolata paketini yerden 1 metre yukarı kaldırmak için gereken bir enerjidir. Karşılaştırmak için: 1 yılda vücudumuzun aldığı doğal radyasyon dozu ortalama olarak kişi başına 2,4 mSv'dir. Becquerel: Radyoaktivite birimi: 1 Bq: Saniyede 1 atom çekirdeği bozunumu olup çok küçüktür.⁽⁷⁾

yanların kansere yakalanma riskleri, aşırı kirlenen bölgelerdeki risklerin yarısı kadardır.

- Fukuşima reaktörlerinde görev yapan kurtarma ekiplerinde çalışanların üçte ikisinin kansere yakalanma riskinin, tüm toplumun aldığı risk kadar olduğu kestirilmektedir. Sadece üçte birinin kanser riski daha yüksektir.

- Fukuşima kazası sonucu çevrede yaşayanların vücutlarında oluşan radyasyon dozlarının özüllü ve ölü doğumlara neden olmayacağı, kazadan sonra doğanlarda ileride fiziksel, duygusal (ruhsal) bozukluklar görülmeyeceği açıklanıyor.

- Fukuşima kazasının psikososyal etkileri, insan sağlığı ve mutluluğunu bozabileceğinden bu konunun sürekli izlenmesi ve incelenmesi gerektiğini uzmanlar öneriyorlar.

Bu raporda, yüksek risk taşıyan insanların sürekli tıp kontrolünde bulundurulmaları ve bunun koruyucu halk sağlığı çerçevesinde Japonya sağlık kurumlarının önemli bir görevi olması gerektiği vurgulanıyor. Tıp kontrolleri ve araştırmalarının yanı sıra, radyoaktif maddelerle bulaşan çevrenin, özellikle besinlerin, suların sürekli kontrolü ve alınacak koruyucu önlemlerle ileride halkın radyasyon dozlarının azaltılabileceği de raporda yer alıyor ki bunlar zaten radyasyon fiziğinin temelleridir.

Nükleer santral kazaları sonrası kanserden ölümler neden çok farklı hesaplanıyor?

Çernobil ve Fukuşima kazaları sonrası bazı araştırmacıların kanserden öleceklerin sayısını az, başka araştırmacıların ise çok fazla hesapladıkları zaman zaman medyada yer alıyor. Konuya yabancı olanlar ise, bu farklı sonuç ve söylemlerin hangisinin gerçeği yansıttığını ve hangisine inanacaklarını bilemiyorlar. Bunun başlıca nedeni, her bir araştırmacının yaptığı hesaplarda kullandığı ya da bazı ölçüm ve genellemelerle var saydığı "ortalama radyasyon dozu" ve bu dozu aldığı öngörülen, o bölgede yaşayan, "kişi sayısı"ndaki farklılıktan ileri geliyor. Kısaca, o bölgede kaç kişi, hangi dozu aldı varsayımına göre hesap

sonucu çok farklı olabiliyor.

Bu yazımızda bu konuyu biraz irdeleyerek, bu çeşit hesaplamaların nasıl yapıldığını ve bunların bir değeri olup olmadığını açıklamaya çalışacağız.

"Radyasyon dozu" aslında radyasyonun vücutta oluşturabileceği etkinin bir ölçüsü. Yaz aylarında, deniz kıyısında güneşlendiğimizde, güneş ışığındaki kısa dalga boyulu morötesi ışınların deriye aktardıkları enerji sonucu alınan dozla derinin kızardığını biliyoruz. Radyoaktif maddelerden salınan yüksek enerjili, çok daha kısa dalga boyulu radyasyonların çoğu, sadece deri yüzeyindekilere değil çok daha derinlerdeki hücrelere, bunların molekül ve atomlarına girerek hücrelerin işlevlerini bozabiliyorlar. Bunun belirlenebilmesi ise, ancak çok yüksek dozlarda olabiliyor. Eğer birkaç Sievert gibi yüksek bir radyasyon dozu birkaç saatte vücutta oluşursa, bu doz ileride kansere neden olabiliyor ve belki de ölümlü sonuçlanabiliyor.

Ancak, 1 Sievert (=1000 mSv) gibi çok yüksek radyasyon dozları vücutta ender olarak ortaya çıkıyor. Örneğin, bu düzeyde dozlar Hiroşima ve Nagazaki'de atılan atom bombaları sonrası sağ kalanlardan bazılarının vücutlarında oluştu. Oralarda bile çok kişi bu dozların çok altında dozlar aldı.

Birkaç 1000 mSv'ten 200 mSv'e kadar olan radyasyon dozlarının Hiroşima ve Nagazaki'de atılan atom bombalarından kurtulan bazı kişilerde özellikle kan kanserine neden

olduğu çeşitli bilimsel araştırmalardan elde edilen bulgulardan biliniyor. Aynı ortalama radyasyon dozu aldıkları varsayılan bir topluluktaki bazı kişilerin vücutlarında bozulma (hasar) görülme olasılığı, doz ne kadar büyükse ve süre ne kadar kısaysa (bir gün kadar) artıyor (Doz arttıkça vücutta hasarın derecesi değil, bunun ortaya çıkma olasılığı artıyor).

200 mSv'in altındaki düşük dozlarda ise vücutta bir etki gözlenemiyor, belirlenemiyor. Uluslararası kurullarca, 1000 mSv'lik bir dozun vücutta kanser oluşturma olasılığı ya da bu nedenle ek risk: yüzde 5 (=0,05) olarak veriliyor. Bunun anlamı, örneğin 100.000 kişinin her biri 1000 mSv'lik yüksek bir doz aldığında, ortalama olarak 5000 kişi, yaşamları boyunca kansere yakalanıp ölebilir. Çok daha düşük dozlarda vücutta kanser yapabileceği ve bunun riskinin ne kadar olduğu ise ancak Hiroşima ve Nagazaki sonrası görülen 1000 mSv düzeyindeki yüksek dozun kanser yapma riskinden, başka yerlerdeki düşük doz değerlerine doğru orantıyla geçilerek, düşük dozlarda da kanser yapabileceği varsayıp riskler hesaplanıyor. Bilim dünyasında çok tartışmalı olan bu varsayımın (hipotezin), elde sinanmış tutarlı bulgular olmadığından, doğruluğu ya da yanlışlığı kanıtlanamıyor ve böyle kabul ediliyor. Örneğin bir toplulukta her bir kişinin aldığı doz 100 mSv ise, ek riskin yukarıdakinin onda birine (=0,05/10=0,005), 10 mSv ise yüzde birine (=0,05/100=0,0005) ineceği

Santral personelinin sürekli doz kontrolü yapıldığından, belirli sınır değerler aşıldığında personel değiştiriliyor ve fazla doz alması önleniyor.

Fukuşima'dan çevreye yayılan önemli radyoizotopların vücutta oluşturabileceği radyasyon dozları

I 131, Cs134 ve Cs 137 radyoizotoplarından her birinden 1 Bq'lık radyoaktivite vücuda girdiğinde, bunların vücutta oluşturabileceği radyasyon dozları, aşağıdaki çizelgede mikroSv (µSv) olarak gösteriliyor. Bunlara besinler ve içme suyu yoluyla alınan radyoaktif maddeler için sindirim doz katsayıları da deniyor (µSv/Bq).

Aynı radyoaktivitedeki (burada 1 Bq) farklı radyoaktif maddelerin vücutta oluşturduğu radyasyon dozlarının farklı olduğu çizelgeden de görülmüyor. Radyoaktif maddenin cinsi bilinmeden sadece Bq sayılarının bir anlamı bulunmuyor. Ayrıca vücuda alınan kimyasal maddelerin, vücuttan normal yollarla atılması da önemli. Bununla ilgili biyolojik yarılanma süreleri, fiziksel yarılanma sürelerinden farklıdır. Biyolojik yarılanma süresi, vücuda alınan bir maddenin yarısının vücuttan atılana kadar geçen süre olup, iyot için 40 ile 140 gün arasında değişim gösterirken, sezyum için 70 gün (tüm vücut) ve kaslar için de 140 gündür.^(2,3,4)

	1-2 yaş arasındaki çocuklar	Yetişkinler
I 131'den tiroit dozu	3,6	0,43
Cs 134'den vücut etkin dozu	0,016	0,019
Cs 137'den vücut etkin dozu	0,012	0,013

doğru orantıyla hesaplanıyor.

Fukuşima çevresinde radyoaktiviteden yoğun etkilenen bölgede yaşayan bir kişinin bir yılda aldığı ortalama doz, uluslararası ilgili kurumun yaptığı kapsamlı araştırmaya göre 20 mSv kadar.⁽¹⁾ Bu dozun oluşturacağı ek risk: $20 \text{ mSv} \times 0,05/1000 \text{ mSv}=0,001$

Radyasyondan başka, çok çeşitli etkenlerle ortaya çıkan yüzde 25 (= 0,25)'lik ortalama genel kanser riski (kansere yakalanıp sonunda bir gün ölüm riski), Fukuşima çevresinde yaşayan insanların aldığı 20 mSv'lik doz nedeniyle $0,25 \times 0,001=0,00025$ kadar artacak ve toplam genel risk $0,25 + 0,001=$ yüzde 25,1 (= 0,00251) olacaktır. Çevrede örneğin 100.000 kişi yaşıyorsa bunlardan zaten ortalama 25.000'i yaşam boyu çeşitli etkenlerle kansere yakalanıp ölecekken, Fukuşima'dan aldıkları 20 mSv'lik doz sonucu bu toplam sayıya 100 kişi eklenecektir ($20 \text{ mSv}/\text{kişi} \times 0,05/1000 \text{ mSv} \times 100.000=100$ kişi).

Fukuşima'da çevredekilerin aldıkları doz ve kişi sayıları farklı varsayımlarla, farklı alındığında farklı sonuçların çıkacağı açık: Örneğin ortalama doz 20 mSv yerine 100 mSv ve bu dozu aldığı varsayılan kişi sayısı 100.000 yerine 300.000 alındığında kanserden öleceklerin

sayısı 15 kat artarak 1500 kişiyi bulacaktır. Görüldüğü gibi radyasyon nedeniyle kansere yakalanıp öleceklerin hesaplanan sayıları, bu hesapları yapanların varsayımlarına göre farklı olmasının nedeni buradadır.

Benzer hesaplama, 130 milyonluk Japon halkının doğal radyasyondan her yıl aldığı ortalama 2,4 mSv'lik dozu için de yapılabilir ve yılda 15.600 kişinin kanserden öleceği bulunur ($=2,4 \text{ mSv} \times 0,05/1000 \text{ mSv} \times 130.000.000$ milyon kişi). Öte yandan tüm diğer etkenler sonucu ortalama kanser ölüm riski olan yüzde 25 göz önüne alındığında, Japon halkının her yıl ölen 1,4 milyon kişiden 350.000 kişinin zaten çeşitli etkenlerle kansere yakalanıp ölecektir. yüzde 25'lik genel kanser riski Türkiye için de geçerlidir (dünya ortalaması).

Sonuç

Görüldüğü gibi tüm bu çeşit hesaplamalarla bulunan "kanserden ölecek kişi sayıları" bilimsel olarak kanıtlanamayacak kestirimlerdir (tahminlerdir). Bu hesaplamalarda kullanılan doz değerleri ve kişi sayıları gerçeği yansıtamayacağı gibi yüksek dozların riskinden gidilerek, düşük dozlar için yapılan orantıyla risk kestiriminin temeli, bilim dünyasında zaten tartışmalıdır ve ulusla-

rarası yetkili kuruluş (UNSCEAR)^(2a) bu çeşit hesaplamaları önermiyor.

Bu konuda bilimsel olarak izlenen doğru yol, kapsamlı tıbbi araştırmalarla ve ayrıntılı doz ölçümleriyle bilimsel çalışmaların radyasyondan etkilenen her yöreyi kapsayacak şekilde yapılması ve radyasyondan etkilenmeyen diğer bölgelerde yaşayanların tıbbi kontrolleriyle karşılaştırılarak sonuçlar çıkarılmasıdır ki adına "epidemiolojik araştırmalar" denilen bu çeşit bilimsel çalışmalar nükleer santral kazaları sonrası yapılıyor. Ancak bu çeşit, sayıları yüzbinleri bulan kişilerin gözlem altında bulundurulduğu araştırmalar onlarca yıl sürüyor. Çünkü bilindiği gibi kanser radyasyondan başka yüzlerce etkenle de ortaya çıkabilmekte ve bunların ayırt edilebilmesi yoğun ve uzun süreli çalışmaları gerektiriyor. Örneğin iyi yanmamış bir kömür ateşinde yapılan bir ızgara pirlolada, yüzlerce kanser yapan (kanserojen) madde bulunuyor. Öte yandan kanserin kuluçkalık dönemi, kanserin cinsine göre üç ile 20 yıl arasında değiştiğinden, kanserin ortaya çıkması için uzun yıllar beklemek gerekiyor. Bu nedenle nükleer santral kazalarından hemen ya da bir iki yıl sonra yapılan kanser ölümleriyle ilgili kestirimlere fazla değer verilmemelidir.⁽⁷⁾

DİPNOTLAR

1) <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2021/03/02/nukleer-reaktor-kazasindan-10-yil-sonra-fukusimada-durum-ve-alinabilecek-dersler>

2) Fukushima Daiichi Accident - World Nuclear Association (world-nuclear.org) ve 2a) <http://www.unscear.org/unscear/en/fukushima.html> (UNSCEAR: Radyasyonun etkilerini ve radyasyondan korunmayla ilgili önlemleri, sınır değerleri dünyadaki araştırmaları göz önüne alarak değerlendiren ve sonuçları bilimsel raporlarla öneren uluslararası kurulu.)

3) <https://www.iaea.org/newscenter/news/fukushima-nuclear-accident-update-log-51>

4) Stohl, A. ve ark., "Atoms. Chem. Phys. Discuss", 11, 28319-28394, 2011.

"Xenon-133 and caesium-137 releases into the atmosphere from the Fukushima Daiichi nuclear power plant: determination of the source term, atmospheric dispersion and deposition."

5) Almanya Radyasyondan Korunma Kurulu'nun (Bundesamt für Strahlenschutz) raporları.

6) WHO Report, Feb. 2013; "Health risk assessment from the Fukushima nuclear accident", 2011.

7) Y. Atakan, Radyasyon ve Sağlığımız?, Nobel Yayınları, 2014 ve www.yukselatakan.com.tr

Mao döneminde ve sonrasında Çin’de salyangoz humması hastalığının öyküsü

“Mao’nun, Çin’inin Şistozomiyazı Ortadan Kaldırdığını Nasıl Yalan-Yanlıs İddia Ettiğinin Öyküsü” başlıklı bir makale okuduğumda şaşkınlığa uğradım. Yazar tarafından ortaya atılan iddialar çarpıcı ve dikkat çekiciydi. Ne ki bunlar, Çin’deki ve Çin dışındaki bilim camiası tarafından uzun süredir ortaya konan temel olgulara taban tabana ters düşüyordu. Yazıda, bu iddiaların bazıları kısaca tartışılacak.

Zhun Xu / John Jay Koleji, CUNY ve Howard Üniversitesi
Çeviri: Onurcan Ülker

Ben, Çin’in alt-tropikal tarım bölgesinde büyüdüm. Burada pek çok güzel nehir, bataklıklar ve göller bulunur. Haliyle, salyangoz hummasının (şistozomiyaz hastalığı) da bölgede köklü bir geçmişi vardır. Arkeolojik çalışmalar, bölgede bulunan ve Batı Han hanedanlığı dönemine tarihlenen, 2100 küsur yıllık bir kadın cesedinde bile salyangoz humması bulgularına rastlandığı ortaya koymuştur. Bu, ciddi bir bulaşıcı hastalıktır. Küçüklüğümde, anormal derecede büyük bir karna sahip olan yaşlı bir akrabamızı görmekten korktuğum hâlâ aklımdadır ki bu, hastalığın semptomlarından biriydi. Söz konusu kadın akrabamız, henüz genç yaşındayken hastalığa tutulmuştu. Ben ise

şanslıydım. Neticede, binlerce yıl boyunca mensubu olduğum halkı canından bezdiren salyangoz humması, ben doğduğum vakitler büyük ölçüde denetim altına alınmış durumdaydı.

“Yalın ayaklı doktorlar”, Mao döneminde sağlık altyapısından yoksun kırsal bölgelerde görev alan, kısa süreli eğitimden geçirilmiş sağlık çalışanlarına verilen addı.

Okuyacağınız makalenin kaynağı: Siyasal İktisat Araştırma Birimi (Hindistan) (RUPE) internet sitesi. Bağlantı adresi: <https://rupeindia.wordpress.com/2020/08/31/the-story-of-schistosomiasis-in-maos-china-and-after/>

Bu durum, 1950’li yıllardan itibaren Çin’de Komünist Parti’nin, biliminsanlarının ve diğer emekçi halkın on yıllar süren muazzam çabalarının bir sonucuydu. Hükümet, o vakitler, çok sayıda yoksul ve eğitimsiz köylü için devasa ölçekli, ücretsiz bilimsel eğitim programları uygulamaya koymuştu. Amaç, sağlık kampanyası aracılığıyla halkı özgür kılmak ve seferber etmektir. Çin halkı, bunu başarmıştır. Süreç, halkın yaşam tarzında birtakım eşi benzeri görülmedik değişiklikler yapmayı -örneğin tuvaletleri doğru düzgün temizlemeyi, insan ve hayvanlar için kullanılan suları ayırmayı vb.- içeriyordu. Günümüzde bile, bu kampanyanın bıraktığı bazı izleri görmek mümkündür. Örneğin, Çin’de yaşayan pek çok kişi, yurt dışına çıktıklarında, içmek için sıcak su bulmanın zorluğu karşısında hüsrana uğrar. Sıcak suya duyulan bu talep, doğrudan doğruya yarım asır önceki sağlık kampanyasından ileri gelmektedir. O yıllarda hükümet, enfeksiyon riskini azaltmak için, herkeşe kaynatılmış su içmelerini tavsiye ediyordu. Yine Çin’in salyangoz humması hastalarına ücretsiz ya da uygun maliyetli tedavi hizmeti sunması ve kırsal bölgelerde yine uygun maliyetle temel sağlık hizmetleri sunan bir milyonu aşkın “yalın ayaklı doktor” [Mao döneminde sağlık altyapısından yoksun kırsal bölgelerde görev alan, kısa süreli eğitimden geçirilmiş sağlık çalışanları -çev.]

yetiştirmesi de, aynı derecede önem taşımaktadır.

Çin'de, sağlık kampanyasına önderlik eden Başkan Mao olmuştu. 1958 yılında, Jiangxi eyaletinde yer alan bir ilçenin nihayet salyangoz hummasının kökünü kazıdığını haber aldığı anda, bu kazanım şerefine "Veba Tanrısına Elveda" şiirini kaleme almıştı.⁽¹⁾ Mao, önderliği ve hükümeti methetmek yerine, altı yüz milyon Çin halkının, binlerce yıl önce yaşamış en saygıdeğer bilginler olan Yao ve Shun'a eşdeğer olduğunu söylüyordu.

Bu nedenledir ki, "Mao'nun Çin'inin Şistozomiyazı Ortadan Kaldırdığını Nasıl Yalan-Yanlı İddia Ettiğinin Öyküsü" başlıklı bir makale okuduğumda bir hayli şaşkınlığa uğradım.⁽²⁾ Yazar Zhou Xun tarafından ortaya atılan iddialar çarpıcı ve dikkat çekiciydi. Ne ki bunlar, Çin'deki ve Çin dışındaki bilim camiası tarafından uzun süredir ortaya konan temel olgulara taban tabana ters düşüyordu. Aşağıda, bu iddiaların bazılarını kısaca tartışacağım.

İlk olarak, yazar, "1958 yılında, Çin'in sanayileşmesine yönelik ütopik bir kampanya olan Mao'nun Büyük İleri Atılımı'nın zirvesinde, ÇHC, hastalığı başarıyla ortadan kaldırdığını ilân eden dünya üzerindeki ilk ülke olmuştu. Ne var ki, aslında bu doğru değildi" demektedir.

Çin'in, 1958 yılında hastalığı ortadan kaldırdığını ilân etmesi son derece garip bir iddiadır. Bu, yazarın henüz birkaç satır önce değindiği, "Hedef şistozomiyazı 1962 yılına dek, yedi yıl içinde ortadan kaldırmaktı" ifadesiyle bile çalışmaktadır. Yukarıda belirttiğim gibi, Başkan Mao, 1958 yılında, o meşhur şiiri yalnız tek bir ilçede hastalığın kökünün kazınmasını kutlamak için yazmıştır.

Aslına bakılırsa, bildiğim kadarıyla, Çin hükümeti hiçbir zaman ülke çapında salyangoz hummasının ortadan kaldırıldığını ilân etmiş değildir. Başkan Mao, elbette ki salyangoz hummasının kökünü kazımak için güçlü bir arzu duyuyordu; neticede bu, halk sağlığı açısından büyük bir tehdit arz etmekteydi. Şüphesiz, ülkede, hastalığın

birkaç yıl içinde kökünü kazımayı öngören başlangıçtaki plana yönelik naif bir heyecan mevcuttu; fakat bu, halkın bütün bir Mao dönemi boyunca şistozomiyaza karşı savaşmayı sürdürdüğü gerçeğini değiştirmemişti. Araştırmacılar, hastalığın kökünü kazıma hedefinin birtakım sorunlara yol açıp açmadığı konusunda farklı değerlendirmelere sahip olabilirler. Örnek vermek gerekirse, Miriam Gross'un yakın tarihli ve sağlam bir araştırmaya dayanan *Farewell to the God of Plague* (Veba Tanrısına Elveda) başlıklı kitabı, Başkan Mao'nun hastalığı

denetim altına almaktan öte büsbütün ortadan kaldırmaya odaklanmasının, salyangoz humması gibi hastalıkların topyekün kökünü kazımak neredeyse imkânsız olduğu içindir ki, doğası gereği uzun erimli bir çaba olan hastalık önleme çalışmasını baltaladığını öne sürmektedir (Gross 2016, s.102).

Bununla birlikte, Mao'nun Çin'de salyangoz hummasına karşı yürütülen çalışmanın büyük bir başarı kazandığı apaçık meydandadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 1985 yılında, Çin'e ilişkin şu gözlemlerde bulunuyordu: "Yıllar

Salyangoz humması nedir?

Şistozomiazis dünyada 200-250 milyon insanı etkileyen ve Afrika ve Orta Doğu'da yaklaşık 80 milyon insanı enfekte eden parazitik bir enfeksiyondur.

Bulaşma yolları: Enfekte insanların, idrar ve dışkılarıyla atılan şistozoma yumurtaları vasıtasıyla tatlı sular kontamine olur. Yumurtalar çatlar ve suda tatlı su salyangozlarının belli türlerinin içinde pek çok "Cercaria" denilen parazit larvaları gelişir. Salyangozun vücudunda çoğalan parazit larvaları salyangozu terk ederek içinde yaklaşık 48 saat canlı kalabilecekleri suya dağılırlar. Kontamine suda yıkanma, suda çıplak ayakla korunmasız yürüme ve yüzme sonucunda larvalar insanların derisinden içeri girerler. Birkaç hafta içinde vücudun kan damarları içerisinde yerleşerek dışilerinin yumurta üreteceği yetişkin solucanlar haline dönüşürler. Yumurtaların bir kısmı mesane veya bağırsaklara göç eder ve idrar veya dışkıyla atılırlar. Enfeksiyon döngüsü bu şekilde devam eder

Korunma yolları: Şistozomiyaz hastalığı yalnızca bazı tatlı su salyangozlarının bulunduğu yörelerde görüldüğü için, bu ara konakların yok edilmesi etkili bir önlemdir.

Hastaların bir an önce tespit edilip tedavi edilmesi ve insanların kişisel hijyen kurallarına uyması sağlanmalıdır. Hastalığın görüldüğü bölgelere seyahat edecek insanların bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi gerekir.

Kaynak: <https://sagligim.gov.tr/zoontik/140-%C5%9Fistozomiazis.html>

içinde, denetim altına alma açısından dikkate değer bir ilerleme kaydedilmiştir. Enfeksiyonun endemik olarak bilindiği 348 ilçeden, halihazırda 56'sı izleme, 191'i ise güçlendirme (konsolidasyon) aşamalarındayken, 101 tanesi ise hâlen atak aşamasındadır. Şistozomiyaza karşı kurulan pek çok hastane kapatılmış ya da *S. japonicum* enfeksiyonu kaynaklı hastalanma oranı düştüğü için yeniden düzenlenmiştir. Enfekte kişi sayısı, şu an için 1 milyon olarak tahmin edilmektedir (ki bu, başlangıçtaki sayının onda biri kadardır); salyangoz istilasına uğrayan alanların büyüklüğü ise, başlangıçtaki rakamın beşte birine geriletilmiştir." (WHO 1985, ss.79-80). Bundan dört yıl sonra WHO (1989, s.75), Şanghay kenti, Guangdong ve Fujian eyaletleri ile Guangxi özerk bölgesinde, 1989 yılına dek şistozomiyazın ortadan kaldırıldığının açıklandığını bildirecekti.

Yurt genelinde salyangoz hummasının kökünün kazındığına ilişkin herhangi bir açıklama yapılmadığı için, yazarın, kendi gerçekleştirdiği bir söyleşide "rakamsal verileri tamamen uydurduk" şeklinde bir "keşifte" bulunması tek kelimeyle şaşırtıcıdır. Görünen o ki yazar, Çin hükümetinin, ülkenin

hâlâ salyangoz humması belası ile boğuştuğunu gizlemek adına türlü rakamlar uydurduğunu ima etmektedir. Çin, salyangoz humması kaynaklı yaygın sorunları gizlemiş değildir. Bazı yerel memurlar, belirli bir noktada, kafadan rakamlar uydurmuş olabilirler mi? Pekâlâ mümkündür. Peki ya bu, uzun ve hakkında çok sayıda araştırma yapılan bir dönem boyunca, salyangoz humması enfeksiyonlarının gösterdiği [düşüş] eğilimin[in] sahip olduğu büyük önemi değiştirir mi? Bunu öne sürmenin, elle tutulur ya mı yoktur.

Yazar, ayrıca daha da ileri gitmekte ve "Çin'in resmî söylemi hâlâ hastalığın kökünün kazındığı, fakat bunun geri döndüğü şeklindedir; suçu, kampanyayı sabote eden siyasal muhaliflere atmaktadır" iddiasında bulunmaktadır. Yazarın hangi resmî söyleme atıfta bulunduğu konusunda emin değilim; ama salyangoz hummasının Mao

sonrası dönemde hiç de geri dönmediği, hem resmî raporlarda hem de akademik araştırmalarda kabul edilen bir olgudur. Salyangoz istilasına uğrayan alanlar 1950'li yıllarda 14.321 milyon metrekareden, 1980 yılında 2750 milyon metrekareye düşmüştür. Buna karşın Mao sonrası dönemde pek az ilerleme kaydedilmiş ve 2017 yılına gelindiğinde, salyangoz istilasına uğrayan alanların büyüklüğü 3600 milyon metrekareyi aşmıştır (Yuan 1999, Zhou vd. 2004, Cao vd. 2019). Gross (2016, ss. 246-7). Piyasa reformları ile komünlerin de kolektivizasyonunun, kırsal sağlık hizmetlerine sağlanan bütçede, personel sayısında ve siyasal destekte muazzam bir gerilemeye yol açtığı ileri sürülmektedir. Pek çok biliminsanı da, salyangozların hakkından gelmek için kitleleri seferber eden Maoist kitle bilimi modelinin, piyasa ekonomisiyle bağdaşmadığına işaret etmişlerdir (Zhou vd. 2004, Yuan 1999, Guo 2006).

Yazarın, Çin kaynaklarını sunma biçimi de, en insaflı ifadeyle, son derece aldatıcıdır. Yazar, Çin'de 13. Beş Yıllık Plan sırasında ortaya konan salyangoz hummasını önlemeye ve denetim altına almaya yönelik resmî yönergeleri alıntılararak, Çin'in, önüne koyduğu hedefi, hastalığı ortadan kaldırmaktan denetim altına almaya doğru çevirdiğini iddia etmektedir.⁽³⁾ Yukarıda da değindiğim gibi, salyangoz hummasına karşı verilen savaşım, Mao sonrası dönemde pek de iyiye gitmemiştir. 1980'li yıllarda Çin, salyangoz humması karşıtı stratejisini, değişen siyasal iktisat nedeniyle

Mao Zedung 1958 yılında, Jiangxi eyaletinde yer alan bir ilçenin nihayet salyangoz hummasının kökünün kazındığını haber aldığı anda, bu kazanım şerefine "Veba Tanrısına Elveda" adlı bir şiir yazmıştı.

ve akademisyenler ile WHO'nun önerileri doğrultusunda çoktan de-
ğiştirmiş bulunuyordu (Guo 2006).
Ne var ki bu, Çin hükümetinin bir
hedef olarak hastalığın kökünü ka-
zımayı büsbütün terk ettiği anla-
mına da gelmemektedir. Hastalığın
temel olarak denetim altına alın-
masından, yayılmanın sekteye uğ-
ratılmasına ve nihayet ortadan kal-
dırma statüsünün elde edilmesine
uzanan bir hedefler/ölçütler listesi
mevcuttur. Bir ilçede ortadan kal-
dırma statüsü, yayılmanın sekteye
uğratılması aşamasına ulaştıktan
sonra, beş yıl içinde yeni bir enfek-
siyon saptanmadığı takdirde ilân e-
dilmektedir.⁽⁴⁾ Yazarın alıntı yap-
tığı belge, 2020 yılına dek, bütün
enfekte ilçeler içerisinde 340'ının
ortadan kaldırma statüsüne, 97'si-
nin yayılmanın sekteye uğratılma-
sı statüsüne ve kalan 16 ilçenin de
hastalığın denetim altına alınma-
sı statüsüne erişmesi gerektiğini a-
çıkça ifade etmektedir. Yazarın, söz
konusu belgeyi nasıl olup da bu

kadar yanlış yorumlayabildiği, be-
nim için hakikaten akıl sır ermez
bir şeydir.

Sanıyorum ki yazarın ileri sürdü-
ğü savları daha fazla tartışmaya lü-
zum yoktur. Geçen yüzyıldan beri,
eski sosyalist toplumlardaki sözüm
ona dehşetleri, yalanları ve başarı-
sızlıkları anlatan ve yineleyen ya-
zarlar, daima bir piyasaya sahip ola-
gelmişlerdir. Bu durum, Çin'in hem
içinde hem de dışında, esas olarak
sosyalist bir topluma yönelik her-
hangi olası bir tahayyülü ortadan
kaldırmak, ama aynı zamanda, git-
tikçe artan bir şekilde, bazı pek se-
vilen Çin karşıtı (Sinofobik) propa-
ganda unsurlarını da beslemek için
kullanılmaktadır. Sosyalistler, söz
konusu toplumlara yönelik herhan-
gi eleştirel bir çalışmayı okumaktan
her zaman keyif almışlardır; gelin
görün ki, Zhou Xun'unki gibi "a-
raştırmalar", geçen yüzyılın büyük
devrim ve reformlarına ilişkin bil-
gi hazinemize maalesef hiçbir katkı
sunmamaktadır.

DİPNOTLAR

- 1) Bu şiirin İngilizce çevirisi için bkz. <https://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/poems/poems25.htm>
- 2) Zhou Xun (2020, 27 Ağustos). "The Story of How Mao's China Falsely Claimed It Eradicated Schistosomiasis." Erişim adresi: <https://science.thewire.in/health/mao-zedong-china-eradicated-schistosomiasis-covid-19/>
- 3) Yönergeye şuradan ulaşılabilir (Çince): <http://www.nhc.gov.cn/jkfplw/zcw1g/201902/43f6003afe4f389f641c6cff178665.shtml>
- 4) Ayrıntılar şurada bulunabilir (Çince): <http://www.nhc.gov.cn/zwgkzt/pjbkz1/200804/19030.shtml>

KAYNAKLAR

- Cao, Chunli, Lijuan Zhang, Ziping Bao, Simin Dai, Shan Lv, Jing Xu, Shizhu Li, Xiaonong Zhou. (2019), "Endemic situation of schistosomiasis in People's Republic of China from 2010 to 2017", *Chinese Journal of Schistosomiasis Control*, 31 (5).
- Gross, M. (2016). *Farewell to the God of Plague: Chairman Mao's Campaign to Deworm China*. University of California Press.
- Guo, Jiagang. (2006), "The history and current status of China's schistosomiasis control", *Chinese Journal of Preventive Medicine*, 40 (4).
- Dünya Sağlık Örgütü. (1985), "The control of schistosomiasis: report of a WHO expert committee [meeting held in Geneva from 8 to 13 November 1984]", *World Health Organization*. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/39529>
- Dünya Sağlık Örgütü. (1989), "The control of schistosomiasis: second report of the WHO Expert Committee [meeting held in Geneva from 8-15 November 1991]", *World Health Organization*. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/37115>
- Yuan, Hongchang (1999), "Achievements and experiences of China's schistosomiasis control", *Chinese Journal of Epidemiology*, 20 (1).
- Zhou, Xiaonong, T. Wang, L. Wang, J. Guo, Q. Yu, J. Xu, R. Wang, Z. Chen, T. Jia. (2004), The current status of schistosomiasis epidemics in China. *Chinese Journal of Epidemiology*, 25 (7).

Çin'deki halk sağlığı kampanyalarında kullanılan afişlerden iki örnek.

Bir inovasyon modeli olarak İsviçre

Inovasyonun tabandan tepeye doğru, dağıtık bir modele göre gerçekleşiyor olması, İsviçre modelinin başarısında önemli bir etken. Tabanda yer alan aktörlerden biri yükseköğretim kuruluşları. Dolayısıyla bilgi üretiminin başlıca merkezlerinden biri olan üniversiteler bağımsız ve özgür olmadığı sürece, inovasyonun can damarlarından biri tıkanmış oluyor.

Eğer İsviçreli bir bankacının pencereden atladığını görürseniz, hiç tereddüt etmeyin, siz de peşinden atlayın: Mutlaka bir kârınız olacaktır.” Ünlü yazar ve filozof Voltaire’e atfedilen bu söz, iki yüz küsur yıldır ortalıkta dolaşmakta. Voltaire ile aynı yüzyılda, *Wilhelm Tell* isimli eserinde İsviçre’den bahsederken, “Bu çoban halkını tanı, oğlum” diye seslenmiştir Alman şair Friedrich Schiller.

Günümüz popüler kültüründe benzer bir algı hâkim: İsviçre hâlâ sıkça bankaları, dağları ve inekleriyle ile anılır, bu klişelere ara sıra çikolata ve satatleri de eklenir. Zenginliğinin, Batı Avrupa’nın tam ortasında konumlanmış ve bankalarına tüm dünyadan büyük servetlerin akıyor olmasından kaynaklandığı ileri sürülür. Ancak bu tür açıklamalar, İstanbul nüfusunun yarısına sahip, yüzölçümü bakımından Konya ili büyüklüğünde ve herhangi bir doğal kaynaktan yoksun olan İsviçre’nin ulaştığı refah düzeyini açıklamak bakımından son derece yetersiz kalmaktadır. IMF’in 2020 yılı dünya ülkelerinin gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH) sıralamasında İsviçre, ikinci sırada yer almakta: Kişi başı nominal GSYH, 81 bin 867 ABD doları değerinde (73. sırada olan Türkiye için bu değer 7 bin 715 ABD dolarıdır).⁽¹⁾

Peki, güçlü bir finans merkezi konumunda olmanın yanı sıra, İsviçre’nin bugünkü başarısının sırrı ne olabilir? Bu soruya yanıt verebilmemiz için, Küresel Inovasyon Endeksi’ne (KIE) bakmamız aydınlatıcı olacak. İsviçre, KIE sıralamasında, yıllardan beri hep birinci sırada. Son 2020 yılı sıralaması

bu bakımdan farklı değil: 131 ülke arasında İsviçre, tekrar birinci (İsveç ile ABD, ikinci ve üçüncü sırada; Türkiye, 51. sırada yer alıyor).⁽²⁾

Bu denli yüksek bir inovasyon (yenilikçilik) gücüne sahip olan İsviçre’nin inovasyon modelini anlamamız -Türkiye için önemli ipuçları yakalayabilmemiz adına da- faydalı olacak. Eğer günümüzde yaşamış olsaydı belki de “Bu inovasyon halkını tanı, oğlum” şeklinde haykırırdı şair Friedrich Schiller.

Inovasyon, tüm dünyada ekonomik gelişimin ve toplumsal refahın başlıca itici gücü hâline gelmiş durumda. Joseph Schumpeter inovasyonun bu kilit rolünü uzun süre önce açık biçimde ortaya koydu. Ona göre inovasyon, “ekonomik yaşam alanında işleri değişik biçimde yapmaktır”⁽³⁾; “pazar değeri olan değişiklik” olarak da tanımlayabiliriz.

Tanımlı bu denli basit (ancak ölçümü oldukça karmaşık ve çok yönlü, bu konuya yazı akışında geri döneceğiz) ve hakkında bunca kitap yazılmış olan inovasyon, modellenmesi âdeta imkânsız bir süreç olarak ortaya çıkıyor: Öyle ya, her vaka kendine özgü sanki ve ancak sonsal (*a posteriori*) bir çözümleme ile başarı öğeleri ortaya konulabiliyor. Zaten bu yüzden yenilikçiliği doğru siyasi kararlar ya da idari düzenlemeler ile teşvik etmek hiç de kolay değil. Kimi düşünürler, inovasyon yaratımının esasen evrimsel bir süreç olduğunu, dolayısıyla serpilebilmesi için, asgari hukuki ve ekonomik koşulları sağlamanın ötesinde, devlet müdahalesinden kaçınarak bir “bırakınız yapsınlar” (*laissez-faire*) politi-

kası izlenmesi gerektiğini savundu.⁽⁴⁾ Kimilerine göre ise hükümetler daha müdahaleci bir tutum sergilemeli. Bu yaklaşımların artı ve eksilerini inceleme konusunu bir tarafa bırakarak, İsviçre modelinin temel özelliklerini anlamaya çalışalım.

Güçlü bir ekonomi ve kökleşmiş bir demokratik siyasi kültür üzerine temellenen İsviçre inovasyon modelinin başlıca bileşenlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Inovasyonu destekleyici kaliteli bir eğitim sistemi, eğitim kuruluşları ile sanayi/iş sektörleri arasındaki koordinasyon ve işbirliği, yetenekli yerli ve yabancı işgücü, etkin kamu hizmetleri, kolaylaştırıcı yasal düzenlemeler (örneğin oldukça basitleştirilmiş **start-up** (yeni girişim, başlangıç girişi) kurma işlemleri veya düşük bir kurumlar vergisi), özel sektörün esas fon sağlayıcısı olması. Bu konuları aşağıdaki paragraflarda ele alacağız. Ancak bu noktada, kısa bir not düşelim:

Inovasyonu ölçmek, karmaşık bir işlem elbette. KIE hesabı, iki alt endeks değerlendirmesine dayanıyor: Bunlardan ilki, inovasyon girdilerini (inovasyon faaliyetlerine olanak sağlayan ulusal ekonomik unsurlar) diğeri ise, inovasyon çıktılarını (ekonomi dahilinde inovasyon faaliyetlerinin etki ve sonuçları) göz önüne alıyor. Bu iki alt endeksin ortalaması, inovasyon endeksini oluşturuyor.⁽²⁾

Eğitim sistemi

İsviçre eğitim sistemi, çıraklığa dayalı mesleki eğitim ve yükseköğretim olarak iki temel alandan oluşuyor.

Dünyada eşine az rastlanan mesleki eğitim modeli, ikili bir yapıya sahip. Zorunlu eğitimini tamamlamış 15-16 yaşındaki gençlerin çoğu (her üç gençten ikisi) çıraklığa dayalı mesleki eğitim yolunu seçiyor (buna karşın, zorunlu eğitim sonunda akademi yolunu açan liseleri tercih eden gençlerin oranı ise sadece yüzde 17); böylece iki ila dört yıl arası bir süreyle sektörde çıraklıklarını tamamlayan bu gençler, paralel olarak, bir eğitim kurumunda seçtikleri alanda mesleki eğitimi alıyorlar. Her yıl, çıraklığını tamamlayan genç sayısı 70 bin civarında. Bu iki kollu kaliteli mesleki formasyon sayesinde, iş pazarı-

na doğrudan faydalı bir işgücü yaratılmış oluyor; dolayısıyla, genç nüfus işsizliği çok düşük değerlerde seyre-diyor.^(5,6)

Diğer taraftan, yükseköğretim şu paydaşlardan oluşuyor: Biri Zürih'te (ETHZ) ve diğeri Lozan'da (EPFL) olmak üzere iki federal teknoloji enstitüsü (federal devlete ait), 10 kanton üniversitesi ve ayrıca sekiz uygulamalı bilimler üniversitesi (kantonlara ait). Yükseköğretimin akademik kolunu oluşturan federal teknoloji enstitüleri ve kanton üniversiteleri, temel araştırma ve araştırmaya dayalı eğitim alanlarına odaklanırken, uygulamalı bilimler üniversiteleri -isimleri üzerinde- uygulamalı araştırma ve geliştirme alanlarına odaklanıyor.

Bu noktada, federal teknoloji enstitüleri (ETHZ ve EPFL) hakkında kısa bir parantez açalım. Bu kuruluşların dünya üniversiteler sıralamasında hep ön sıralarda yer alıyor olması dikkat çekici. Farklı yükseköğretim değerlendirme kuruluşları tarafından sunulan sıralamalar ETHZ için 6/13/20 ve EPFL için 14/38/83 şeklinde. Burada, ilk sayı QS, ikinci sayı THE, üçüncü sayı ise ARWU sıralaması sonucu (THE: The Higher Education, QS: Quacquarelli Symonds, ARWU (Shanghai Sıralaması): Academic Ranking of World Universities). Günümüze dek, aralarında Albert Einstein, Wolfgang Pauli veya Wilhelm Conrad Röntgen gibi isimlerin de bulunduğu, ETHZ bağlantılı 21 bilim insanı Nobel ödülüne layık görüldü. (1901 yılından bu yana, İsviçre 27 Nobel Ödülü'ne sahip oldu.) Kanton üniversiteleri de dünya üniversiteler sıralaması arasında çok iyi bir performansa sahip (örneğin ARWU Shanghai sıralamasına göre, Zürih Üniversitesi 56., Cenevre Üniversitesi 59., Basel Üniversitesi 88. sırada).

İsviçre eğitim sistemini değerli ve özgün kılan bir diğer özellik, mesleki eğitim ile akademik eğitim kuruluşları arasında sağlanmış olan dikey ve yatay

geçirgenlik: Bu sistem, meslek eğitimi almış olan öğrencilere akademik eğitim yolunu açık tutuyor. Meslek okulları ve uygulamalı bilimler üniversiteleri, iş dünyasının ve sanayi sektörlerinin gereksinimlerini en iyi şekilde karşılamak amacıyla program ve müfredatlarını sürekli güncelliyorlar, sürdürülebilir bir inovasyon modeli için elzem bir uygulama.

2018 yılında, 25-34 yaş arası nüfusun yüzde 50'den fazlası, lise sonrası düzeyde eğitim almış kişilerden oluşuyordu. Benzer oranlar sadece Güney Kore ve Japonya'da mevcut.

ArGe'de yabancı işgücü

İsviçre inovasyonunu güçlü kılan bir diğer önemli unsur, ülkenin yabancı uyruklu çalışanları kucaklamasından kaynaklanıyor. Zaten İsviçre, tarihi boyunca bir göç ülkesi olmuştur. Örneğin 16. yüzyıldan 18. yüzyıla dek Fransa'dan kaçan çok sayıda Protestan Cenevre'ye sığınmış ve çoğu yerleşik hâle gelmiş. Bunların önemli bir kısmı zengin tüccar veya yetenekli zanaatkarlar idi. Örneğin, İsviçre'de saatçilik sanatı ve teknolojisinin gelişmesinde önemli katkıları olmuştur. 19. yüzyılda da, Avrupa monarşilerinden kaçan siyasi sığınmacılar İsviçre'ye yerleşmiştir. Bunlar arasında, İsviçre üniversitelerini kurmaya yardımcı olan pek çok Alman profesör olmuştur. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra İsviçre'ye göç miktarının artmasıyla emek gücüne katılan yabancı kişi sayısı da önemli artış göstermiştir.⁽⁷⁾ Tarih boyunca İsviçre'ye yerleşen pek çok sanayici arasında Henri Nestlé, Walter Boveri (Brown Boveri firması) veya bize daha yakın bir tarihte Nicolas Hayek'i (Swatch Group) zikretmek mümkün.

İsviçre İnovasyon Parkı'ndan bir kesit (Basel).

Günümüzde, istikrarlı ekonomisi ve yüksek yaşam standardıyla yurt dışı yatırımcı ve yetenekli iş gücünü çekebilen İsviçre, araştırma ve geliştirme (ArGe) alanında bir cazibe merkezi hâline gelmiş durumda. Benzer koşullara ancak örneğin Danimarka ve Singapur'da rastlamak mümkün. Özel firmaların ve yüksek eğitim kuruluşlarının yabancı işgücünden yararlanması, ülkede inovasyon ve araştırma faaliyetlerinin gelişimi için hayati önem taşıyor. 2000 ile 2017 yılları arası, özel sektör ve yükseköğretimde, yabancı ArGe çalışanı sayısı ikiye katlandı. 2017 yılında, üniversite ArGe çalışanlarının yüzde 43'ü ve özel firma ArGe çalışanlarının yüzde 42'si yabancılardan oluşuyordu. İsviçre'de araştırmacıların yüzde 35'inin kadın olması dikkat çekici: Diğer ülkelere kıyasla yüksek (gerçi hâlâ yetersiz) bir oran olduğunu söyleyebiliriz.⁽²⁾

Start-up firmaları

İsviçre'de, 15 yıl öncesine kıyasla dört kat bir artışla, yılda 300 dolayında yeni start-up kuruluyor. Uluslararası bir karşılaştırma yapıldığında, şu alanlarda etkinlik gösteren start-up sayısı oldukça yüksek: Tıp teknolojisi, makina ve elektrik mühendisliği, enerji ve temiz teknolojiler, biyoteknoloji ve finansal hizmetler. E-ticaret ve İnternet pazarlama alanlarındaki start-up sayısı başka ülkelere kıyasla daha düşük.⁽⁸⁾

2018 yılında, bir önceki yıla göre yüzde 32'lik bir artışla, start-up yatırımları 1 milyar İsviçre Frankı'nı (CHF) geçti. Enformasyon ve haberleşme teknolojisi sektörüne yapılan yatırım yüzde 120 artarken, biyoteknolojiler, tıp teknolojileri ve dijital

sağlık alanları da pastadan önemli bir pay aldı. Finans sektörü de yatırımcıların hedefindeydi: Birçok finans ve enformasyon teknolojisi firması barındıran ve Crypto Valley adıyla anılan Zug şehri bölgesi, küresel blokzinciri merkezleri arasına girdi.⁽⁹⁾

Banka sektörü de inovasyonu ve start-up firmalarını desteklemeye istekli: UBS ile Credit Suisse, birlikte yarattıkları Swiss Entrepreneurs Fund ile start-up'lar ve yerleşik firmalar arasındaki açığı kapatmayı hedeflediklerini açıklarken, ilk hamlede 500 milyon İsviçre Frankı değerinde bir finansal desteği ortaya koydu.⁽¹⁰⁾

Teknoloji transferi alanında da etkin bir organizasyon söz konusu. Teknoloji transferi, bir taraftan üniversiteler ve araştırma kuruluşları ve diğer taraftan özel firmalar ve kamu parasıyla desteklenen aktörler arasında bilgi, beceri, ArGe buluşlarının transfer ve değiş tokuşunu amaçlıyor. Bu yolla, inovasyon süreçlerinin cesaretlendirilmesi ve inovasyonun desteklenmesi hedefleniyor. Bu misyonu üstlenmiş olan Swiss Technology Transfer Association (swiTT), bir çatı kuruluşu rolünü üstlenmiş bulunuyor.⁽⁸⁾

Patentler

Inovasyon endeksi üzerinde büyük etkisi olan patent başvuruları, aynı zamanda araştırma sonuçlarının teknoloji ve ticari ürüne dönüşmesinin önemli bir ölçümüdür. İsviçre, nüfusa oranla en fazla uluslararası patent sahibi ülke (bu bakımdan Japonya ve İsveç'in önünde). Bu patentlerin yüzde 42'sinin uluslararası işbirliğinden kaynaklandığını göz önünde bulundurursak, İsviçre'nin yabancı ülkeler ile işbirliğine ne den-

li önem verdiğinin nedenini anlıyoruz. Teknolojide İsviçre, özellikle sağlık ve biyoteknoloji alanlarında uzmanlaşmıştır. Dolayısıyla, yüksek patent sayısına sahip olması, başlıca ilaç sanayii ve yaşam bilimle-

Kamu-özel ArGe fonlama politikaları

İsviçre'de toplam ArGe harcamasının yüzde 67'si özel sektör tarafından karşılanıyor. Ayrıca özel sektör, kendi ArGe harcamalarının çok büyük bir kısmını kendisi karşılıyor. Birçoğunun uluslararası alanda etkinlik gösterdiği özel sektör firmaları, uygulamalı araştırma ve teknoloji geliştirme faaliyetlerini yürütürken, yükseköğretim kuruluşları ile yoğun bir işbirliği içerisinde bulunuyor.

Kamu sektörüne gelince, ArGe fonlaması için sorumlu olarak iki kurum mevcut: İsviçre Ulusal Bilim Vakfı (IUBV) ile İsviçre İnovasyon Ajansı (Innosuisse). IUBV, bilimsel araştırmayı destekleyen en önemli kurumdur. Innosuisse ise, araştırmaya dayalı inovasyonu desteklemek ve kamu araştırma kuruluşları ile sanayi arasında bilgi aktarımını kolaylaştırmakla sorumlu. Innosuisse aynı zamanda bilim ağırlıklı girişimci start-up şirketlerini desteklemekte. ArGe'ye ayrılan kamu kaynakları, liyakat ve mükemmellik ilkelerine göre dağıtılıyor; hibeler genellikle doğrudan firmalara verilmiyor.

Şu önemli noktayı da ekleyelim. İsviçre modelinde ArGe, "tabandan tepeye doğru" (bottom-up) bir modele göre gerçekleşiyor. Buna göre araştırmacılar ve firmalar kendi araştırma ve inovasyon faaliyetlerini kendileri belirler ancak sorumluluğu ve riskini de üstlenirler. Zaten ArGe faaliyetlerinin ağırlıklı olarak özel sektör tarafından fonlanıp yürütülmesi, bu yaklaşımı yansıtmakta. Öte yandan, yenilikçi ve yaratıcı fikirlerin tabanda oluşabilmesinin en önemli unsurlarından biri, yükseköğretim kuruluşlarına sağlanmış özgürlük ve bağımsızlıktır.

İsviçre'de zorunlu eğitimi tamamlamış 15-16 yaşındaki gençlerin çoğu (her üç gençten ikisi) çıraklığa dayalı mesleki eğitim yolunu seçiyor.

Teknolojide İsviçre, özellikle sağlık ve biyoteknoloji alanlarında uzmanlaşmıştır.

Finansal tablo

Biraz daha rakamlara girelim bu bölümde. İsviçre’de 2017 yılında ArGe’ye yatırılan CHF 22,5 milyar, GSYH’ın yüzde 3,4’lük bir payına denk gelmekte (bu değer Türkiye için yüzde 0,96 ve OECD ülkeleri ortalaması yüzde 2,35’tir).

İsviçre’de ArGe alanında sektörel bazda, fonlayandan fonlanana para akışları Şekil 1’de gösterilmiştir. Ortaya ilginç bir tablo çıkıyor. İsviçre’de ArGe bütçesi açısından baş aktör, özel sektörün kendisi: Yukarıda bahsettiğimiz gibi, ülke ArGe’sinin finansmanı yüksek bir oranda (yüzde 67) özel sektör tarafından sağlanıyor; demek ki özel sektörün ArGe yatırımlarına katkısı GSYH’nın yüzde 2,3’üne denk geliyor. Özel sektör, kendi ArGe harcamalarının çok büyük bir kısmını (yüzde 92) kendisi karşılıyor, devletin katkı payı çok sınırlı (yüzde 1). Ayrıca, ArGe’ye büyük çapta harcamalar yapan özel sektör firmalarının çoğu, uluslararası alanda etkinlik göstermekte. Yükseköğretim kuruluşlarının ArGe finansmanı ise esasen devlet tarafından gerçekleştiriliyor (yüzde 82), özel sektörün katkısı yaklaşık yüzde 10 oranında.⁽⁸⁾

Birkaç noktaya dikkat çekerek toparlayalım...

Günümüzde, mütevazı bir başlangıç yatırımı gerektiren bazı inovasyonların milyonlar hatta milyarlar değerinde firmalara dönüşebileceğini görebiliyoruz: WhatsApp, Facebook, Yemeksepeti, vb girişimler, birer efsane hâline gelebiliyor. Ancak inovasyon miktarı, bu türden şirket sayısı ile ölçülüyor sadece. Küresel Inovasyon Endeksi’nin hesaplanı-

şında kullanılan kriterler⁽²⁾, yenilikçilik alanında ülke bazında topyekün bir tabloyu yakalamayı hedefliyor: Kurum ve kuruluşlar (siyasi ve yasal koşullar ve iş ortamı), insan sermayesi ve araştırma (eğitim, yükseköğretim, ArGe), altyapı (enformasyon ve haberleşme teknolojileri, genel altyapı, çevresel sürdürülebilirlik),

pazar gelişkinliği (kredi, yatırım, ticaret, rekabet, pazar ölçeği), iş gelişkinliği (bilgi çalışanları, inovasyon işbirlikleri, bilgi transferi ve bilgi kullanımı becerisi), bilgi ve teknoloji çıktıları (bilgi yaratımı, bilgi etkisi, bilgi yayını) ve yaratıcı çıktılar (maddi olmayan varlıklar, yaratıcı mal ve hizmetler, online yaratıcılık) gibi başlıklar altında toplanan çoklu faktörler, bir ekonominin inovasyon gücünü ölçmek için dikkate alınıyor.

İsviçre’nin devlet-özel sektör-yükseköğretim üçgeni etrafında kurulmuş yenilikçilik ekosisteminin yarattığı “verimli döngü”, inovasyonun sürdürülebilirliği bakımından hayati bir rol oynuyor: İş ve sanayi sektörleri inovasyona yatırım yaparak güçleniyor ve güçlenebildikleri için inovasyon düzeylerini artırabiliyorlar. Ancak az gelişmiş ekonomilerde, tam tersine, bir kısır döngü söz konusu: Yeterince gelişmemiş bir sanayi dünyasının inovasyona yatırım yapmasını beklemek çok zor ve inovas-

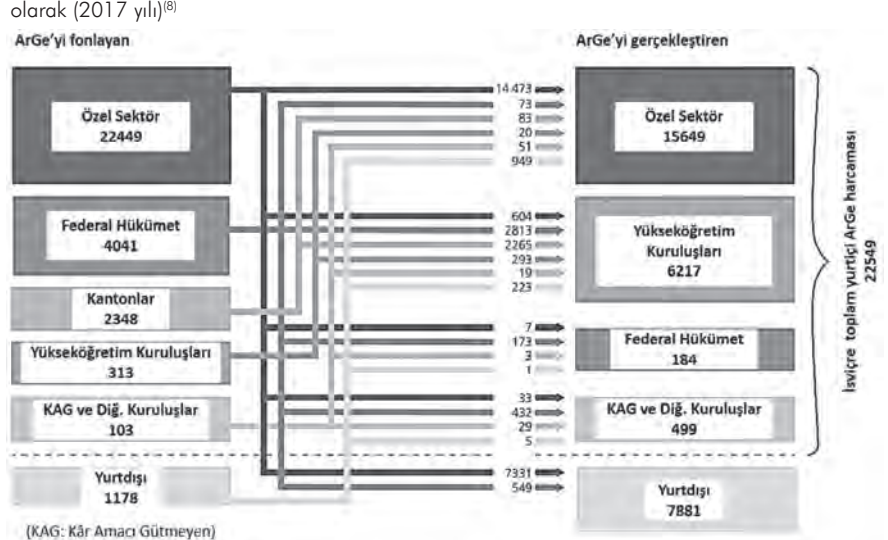
yonaya yatırım yapamayan sanayi gelişmiyor; üniversite-sanayi işbirlikleri benzer bir çıkmaz içerisinde. Bu tür ekonomiler için, söz konusu kısır döngüyü kırmayı hedefleyen politikaların yürürlüğe sokulması, yenilikçiliğin yeşermesi için olmazsa olmaz bir koşul olarak ortaya çıkıyor.

Inovasyonun tabandan tepeye doğru, dağıtık bir modele göre gerçekleşiyor olması, İsviçre modelinin başarısında önemli bir etken. Tabanda yer alan aktörlerden biri yükseköğretim kuruluşları. Dolayısıyla bilgi üretiminin başlıca merkezlerinden biri olan üniversiteler bağımsız ve özgür olmadığı sürece, inovasyonun can damarlarından biri tıkanmış oluyor. Ne yazık ki bu durumda, by-pass imkânı da bulunmuyor...

KAYNAKLAR

- 1) [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(nominal\)_per_capita](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(nominal)_per_capita)
- 2) Global Innovation Index 2020, https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf
- 3) J. A. Schumpeter, *Business Cycles*, Cilt I, 1939.
- 4) Matt Ridley, *How Innovation Works*, 4th Estate, 2020.
- 5) https://www.swissinfo.ch/eng/school-and-work_why-switzerland-s-dual-track-education-system-is-unique/45512392
- 6) <https://www.bfs.admin.ch/bfs/de/home/statistiken/bildung-wissenschaft/personen-ausbildung/tertiaerstufe-hochschulen/fachhochschulen.html>
- 7) <https://www.credit-suisse.com/about-us-news/en/articles/news-and-expertise/innovation-switzerland-201603.html>
- 8) Research and Innovation in Switzerland 2020, Swiss Confederation, State Secretariat for Education, Research and Innovation.
- 9) <https://www.swisslinx.com/post/2019-8/why-does-switzerland-lead-the-way-in-innovation>
- 10) <https://www.sge.com/en/article/news/20191-report-startups>

Şekil 1: İsviçre’de sektörel bazda ArGe fonlaması ve harcamaları, sayılar milyon İsviçre Frankı olarak (2017 yılı)⁽⁸⁾

Aklından bir sayı tut!

“Aklından bir sayı tut” bilmecelerinin çoğu basit cebirsel işlemlere dayanır. Örneğin karşınızdakine “aklından bir sayı tut” dedikten sonra tuttuğu sayının 3 fazlasını almasını ve çıkan sonucun 2 katını alıp 4 çıkarmasını, elde ettiği sayıyı 2’ye bölüp, bölümden başlangıçta tuttuğu sayıyı çıkarmasını söylerseniz çıkan sonuç daima 1 olacaktır. Başlangıçtaki sayıya x gibi bir değişken atayıp, yukarıdaki işlemler uygulandığında sonucun 1 çıktığı kolayca görülür.

Bu yazıda ele alacağımız “aklından bir sayı tut” bilmecesi çok farklı ve sıra dışı bir problem.

Arkadaşınızdan 1 ile 1000 arasında (1 ve 1000 dahil) bir tamsayıyı aklında tutmasını istiyorsunuz. Sizin amacınız ona sorular sorarak o sayıyı bulmak. Arkadaşınız daima dürüst davranarak sorduğunuz sorulara sadece “evet”, “hayır” veya “bilmiyorum” cevaplarından birini verebiliyor.

Arkadaşınızın tuttuğu sayıyı bulabilmeyi garantilemek için hangi soruları sorardınız ve sormanız gereken en az soru sayısı kaçtır?

En az soruyu sorabilmek için şu yolu izleyebiliriz: Sorduğumuz sorularla 1 ile 1000 arasındaki sayıların her defasında yarısını elemeyi hedefleyelim.

Arkadaşınızın 680 sayısını tuttuğunu varsayalım ve sizin o sayıyı x ile ifade ettiğinizi varsayalım. İlk soru “Tuttuğun sayı $500 \leq x \leq 1000$ aralığında mı?” olabilir. Cevabın “evet” olduğunu öğrenince bu kez “ $750 \leq x \leq 1000$ aralığında mı?” diye sorabilirsiniz. Böylece her defasında aralığı yarıya düşürerek sonuca gidebilirsiniz. Aşağıya bu soruları ve yanıtlarına “evet” ve “hayır” cevaplarını yazdım.

$500 \leq x \leq 1000$ aralığında mı? (Evet)

$750 \leq x \leq 1000$ aralığında mı? (Hayır)

$500 \leq x \leq 624$ aralığında mı? (Hayır)

$625 \leq x \leq 687$ aralığında mı? (Evet)

$625 \leq x \leq 656$ aralığında mı? (Hayır)

$657 \leq x \leq 672$ aralığında mı? (Hayır)

$672 \leq x \leq 680$ aralığında mı? (Evet)

$672 \leq x \leq 676$ aralığında mı? (Hayır)

$676 \leq x \leq 678$ aralığında mı? (Hayır)

680 mi? (Evet).

Yukarıdaki yolla 10 soruda sayıyı bulmayı garantiliyoruz. Peki, daha az soruyla kesin sonuca gidebilir miydik? Evet, çünkü dikkatli okur fark etmiştir sanırım, yukarıdaki yöntemde önemli bir sorun var.

Eğer bir problemin çözümünde verilenlerin tümünü kullanmıyorsanız, büyük olasılıkla çözüm yanlış. Bu bilmecede de sorulara verilen cevaplar arasında “evet”, “hayır” ve “bilmiyorum” seçenekleri varken biz sadece “evet” ve “hayır” cevaplarını kullanarak sonuca ulaştık. Oysa “bilmiyorum” cevabını da dikkate aldığımızda her defasında mevcut sayıları üçte birine düşürme olanağı ortaya çıkıyor.

Bu durumda ilk sorumuz şöyle olmalı: “Ben senin $333 \leq x \leq 666$ aralığından bir sayı tuttuğunu düşünüyorum, senin tuttuğun sayı benim düşündüğüm sayıdan küçük mü?”

Eğer yine 680 sayısını bulmak istiyorsak bu zekice sorulmuş sorunun cevabı “hayır” olacaktır ve artık $667 \leq x \leq 1000$ aralığındaki sayılar için her defasında yukarıdaki sorunun benzerini sorarak bu aralıktaki sayıları üçte bir oranında eleyebiliriz.

Eğer bulmak istediğimiz sayı örneğin 500 ise bu kez yukarıda sorduğumuz o ilk soruya “bilmiyorum” cevabını alırız ki, bu kez bulmak istediğimiz sayının $333 \leq x \leq 666$ aralığında olduğunu anlarız. Aynı şekilde her defasında yukarıdaki sorunun benzerini sorarak bu aralıktaki sayıları da üçte bir oranında eleyerek sonuca ulaşabiliriz.

Eğer bulmak istediğimiz sayı örneğin 300 ise yukarıda sorduğumuz o ilk soruya “hayır” cevabını alırız ki, bu kez bulmak istediğimiz sayının $1 \leq x \leq 332$ aralığında olduğunu anlarız. Aynı şekilde her defasında yukarıdaki sorunun benzerini sorarak bu aralıktaki sayıları da üçte bir oranında eleyerek sonuca ulaşabiliriz.

Yukarıdaki gibi “Benim şu aralıktaki düşündüğüm sayı senin tuttuğun sayıdan küçük mü?” diye sormak toplam sayıların üçte ikisini atarak kalan üçte bir sayı için aynı soruyu sorarak en çok yedi soruda aradığımız sayıyı buluyoruz.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, her defasında yukarıda sorduğumuz soruyu her üçte bir aralığın ortası için sormak gerektiği. Örneğin $667 \leq x \leq 1000$ aralığında çalışıyorsak, “Ben senin $778 \leq x \leq 890$ aralığından bir sayı tuttuğunu düşünüyorum, senin tuttuğun sayı benim düşündüğüm sayıdan küçük mü?” diye sorarak devam etmeliyiz.

Aşağıda, 680 sayısı için “Senin tuttuğun sayı benim düşündüğüm (bu aralıktaki) sayıdan küçük mü?” sorusunu yedi kez sorarak aranan sayının nasıl bulunacağı görülüyor.

$333 \leq x \leq 666$ (Hayır)

$778 \leq x \leq 890$ (Evet)

$704 \leq x \leq 738$ (Evet)

$679 \leq x \leq 691$ (Bilmiyorum)

$683 \leq x \leq 687$ (Evet)

$680 \leq x \leq 681$ (Bilmiyorum)

680 mi? (Evet)

Karikatür: Tayfun Akgül

KAYNAK: <https://www.theguardian.com/science/2021/feb/08/can-you-solve-it-think-of-a-number>

ALFA

GEORGE ORWELL

"Orwell'in asıl yaptığı olası ama inanılmaz bir gelecek kurgulamak değil, olası olduğu kanıtlandığı için inanılabilir olan bir geçmişten yararlanarak bir kolaj yaratmaktır." – Umberto Eco

Yazarın
1945 ve 1947
Tarihli
Önsözleriyle

Umberto
Eco'nun
Önsözüyle

Türkiye ve demokrasi üzerine

Vahap Samanlı

Türk demokrasisi deyince söylenecek laf çok, ama işin esası çoğu zaman gözden kaçabiliyor. Demokrasi kelimesi Atina Yunancasındaki *demos*, yani halk, ve *kratos* yani güç, erk sözcüklerinden oluşuyor. Burada hemen not etmeli; antik Atina'da demokrasi'nin öznesi olan halkdan kasıt sadece erkek ve özgür Atinalılardır, yani kadınları ve köleleri kapsamaz. Bu elitist anlayış, Avrupa'da demokratik ulus devletlerin esin kaynağı olan Fransız Devriminde de ana hatları ile devam etmiştir. Demokrasi tarihsel olarak kentlilerin, *burg* ahalisi *bourgeoisie*'nin rejimi olmuştur. Krallık, derebeylik gibi doğal değil, daha karmaşıktır. Basit güce dayanmaz, bir ulusun vatandaşları için elitler tarafından tasarlanır. Yazının geri kalan kısmında da bu tesbiti, Türkiye bağlamında açmaya çalışacağım.

Türkiye'nin ilk ve belki de tek demokrasi teorisini Gazi Mustafa Kemal Atatürk'tür. Atatürk'ü tanıma, anlama yoluna çıkanların ilk bilmeleri gereken husus onun, çağını çok iyi hazmetmiş bir entelektüel olduğudur. Yani Atatürk'ü olmak, içi boş "onun askeri" olma sloganı ötesinde yetenek ve çabayı gerektirir. Atatürk, sayısı az da olsa çağdaşı genç Türk aydınları gibi, Fransız devrimi-

ni ve sonraki cumhuriyet rejimlerindeki gelişmeleri, arayışları çok iyi biliyordu. Zaten, 1789 Fransız devrimi Avrupa'da ulus devlet kavramının ve demokratik cumhuriyet modelinin hem düşünsel hem de deneysel tecrübe kaynağı olmuştur. Kim bilir, Fransızlar 5. Cumhuriyet dönemine geldiklerine göre belki de arayışları hâlâ bitmemiştir. Biliriz, Fransız devriminin üç temel prensibi vardır: *Liberté, égalité, fraternité* – Özgürlük, eşitlik, kardeşlik; veya İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dili ile, Hürriyet, müsavat ve uhuvvet. Napolyon 1800 yılında iktidara geldikten sonra, 1812'de Rusya seferi ile bir çuval inciri berbat etmezden önce, bir seri politika ile demokratik ulus devletinin inşası için gerekli kurumları ve sosyal altyapıyı geliştirme işine girişmiştir. Vatikan'dan idari ve mali olarak bağımsız, laik ve ulusal bir din kurumu, merkez bankası, bağımsız yargı, eğitim projeleri ve diğerleri gibi... Fransa'nın, Avrupa'ya bu kavramları ihraç etmesini önlemek için Napolyon'un Waterloo yenilgisinden sonra toplanan 1815 Viyana Konferansı'nın almayacağı önlemler yeterli olamamış, Avrupa'da krallıklar ve imparatorluklar bir asır içinde tarih sahnesinden çekilmiştir. Yunanistan'la başlamak üzere, bu dönem içinde ortaya çıkan demokratik ulus devletleri Fransız Devriminin bu

üç temel demokrasi prensibini, hepsini aynı dozda olmamakla beraber, esasta benimsemişlerdir. Örneğin, bazı ülke şartları eşitlik ve özgürlüğü aynı ölçüde vurgulamaya imkân vermeyebilir. Çeşitli halklardan, kültürlerden oluşan uluslarda kardeşlik kavramı üzerinde özenle durulması gereken hassas bir husustur. Yani, demokratik devlet düzeni yerel şartlara göre özenle kurgulanmalı ve onu hayata geçirmek için gerekli kurum ve politikalar özveri ile ve amaçlardan ödün vermeksizin oluşturulmalıdır.

Türk demokrasisinin temellerini, Atatürk ve çevresindeki bir avuç aydın elit kadro (maalesef bir kesim aydın Atatürk'ü ve onun devrimlerini hep yalnız bırakmışlardır) işte bu bilinç ile atmışlardır. Böyle olmak zorunda idi, zira Batı'da demokrasi'nin itici gücü olan burjuva sınıfı Osmanlı'da oluşmamıştı. Bakınız Atatürk 1928'de bir Fransız gazetesine ne diyor: "Türk demokrasisi Fransa ihtilalinin açtığı yolu takip etmiş, lâkin kendisine has vassıf-ı mümeyyiziyle inkişaf etmiştir. Zira, her millet inkılâbını içtimaî muhitinin tazyikât ve ihtiyacına tâbi olan hâl ve vaziyetine ve bu ihtilâl ve inkılâbın zaman-ı vuku'una göre yapar." Yani, Atamız demeye getiriyor ki, "Ben sizin tarihini ve medeniyetinizi çok iyi biliyorum, ama Türk Devrimi sizinkiler gibi olmayacaktır". Örneğin, Fransız devrimi sonrası Jakobenler döneminde çok radikal bir tavır benimsenmiş, Fransa bir darağacı ormanına dönüşmüştür. Rakamlar muhtelif, ama 15.000 ila 50.000 idamdan bahsedilir. Bu rakamlara Jakobenlerin iki lideri, Robespierre ve Danton da dahildir. Rusya devrimine gelirsek; Lenin politbürosunun üyesi Zinoviye 1919'da şöyle der: "Rusya nüfusu 100 milyon, 90 milyon bizi takip edecektir, geri kalan 10 milyon olmasa da olur." Nitekim, Zinoviye'nin tahmini doğru çıkar ve 1917-1922 iç savaşında 12 milyon insan ölür. 1927'de Nutkunu okuduğu dönemlerde Atatürk'ün etrafında hiçbir ciddi muhalif kalmamıştı. İstese tüm devrim karşıtı güçleri dümdüz edecek güce sahipti, hem de öyle kanlı serüvenlere hiç gerek kalmadan. Ama öyle yapmadı, yaşamının geri kalan on yılını, Jön Türk subayların idolü Napolyon gibi, kalıcı bir Türk demok-

Mustafa Kemal Atatürk Meclis kürsüsünde.

rasisinin inşası için gerekli politika ve projelere harcadı.

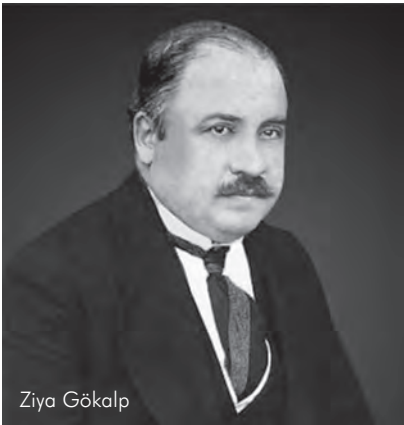
Atatürk genç Cumhuriyetin inşasında başta Ziya Gökalp olmak üzere, Köprülüzade Mehmed Fuat, Yusuf Akçura ve diğerleri gibi Türk aydınlarının görüşlerinden istifade etmiştir. Köprülü'nün *Türkiye Tarihi*'ni okuduktan sonra şöyle yazar: "...İhtisasınızın tecelli edecek eserleri millete, cumhuriyete ifa olunabilecek hizmetlerin en kıymetlileri mesabesinde bulunacaktır. İlim feyzine teşne olanlarla beraber müteakip kitaplarınızın intişarına intizar ederim Efendim. Türkiye Reiscumhuru Gazi M. Kemal." Atatürk ilerici bir hümanistti, ama onun için "Batılılaşma" diye bir şey hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Onun idealinde, Anadolu halklarından, Batı uygarlığı ile barışık, ama kendi hars ve kültüründen beslenen çağdaş bir ulusun oluşması vardı. 1923'de bir yabancı gazeteciye duruşunu şöyle özetliyordu: "Memleketler muhtelifdir. Fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegane medeniyete iştirak etmesi lazımdır... Bütün mesaimiz Türkiye'de asrî, binaenaleyh Garbî bir hükûmet vücuda getirmektir." Bunları da, aynı zamanda, 1921'de dediği gibi, Batı tarafından yutulmamak için de yapmalıydık: "Emperyalist kuvvetler milletimizi hukuk ve haysiyet ve istiklâlden mahrum ve bunları gayrimüdrük bir hayvan sürüsü telakki ettiği için böyle bir sürünün elinde nâmütenahi hazâin-i tabiiyyeye malik kıymetli ve vasi bir memleketin bırakılmasını caiz göremezdi. Onların telakkisine göre, bu memleketi parçalamak ve bu memleketteki insanları taht-ı esaretlerine almak lazım idi."

Genç Türk Cumhuriyetinin kurucu felsefesinin ana hatlarını özetlemekte fayda var: "Müdafayı hukuk" yani ülke

insanının hak ve hukukunu savunma kavramı, İstiklal Savaşı sırasında milli güçlerin direnişinin örgütlenmesi sırasında etkin olmuş, bir ölçüde ülke bağımsızlığı ile özdeşleşmiş bir ideali belirler. Türk demokrasisinin üçlemesine gelince; eşitlik, özgürlüğe nazaran daha fazla vurgulanmıştır. Bu da çok doğal, çünkü temel ve öncelikli amaç yıllarca süren harpler ve Osmanlı'nın ihmali nedeni ile perişan, insanca eğitim, sağlık, güvenlik ve sosyal destek imkanlarından yoksun Osmanlı ümmetinden, çağdaş uygarlık seviyesinde, müreffeh ve güçlü bir ulus meydana getirmek idi. 1921 ve 1924 Teşkilat-ı Esasiyye'sinde Rousseau'nun etkilerini görmek mümkündür. Rousseau'ya göre ulus hukuksal bir olgudur. Ulusun hukuksal temelini ise her bireyin şahsını ve malını korumaya muktedir bir düzen oluşturur. Böylece, bir topluluk belirli bir şahsın veya zümrenin tahakkümü söz konusu olmadan eşit bireylerin serbest rıza ve katılımları ile teşkil edilebilir. Toplumun bir parçası olan bireyin kendisini bütün hakları ile, benliği ile topluma terk etmesi de bir "toplumsal sözleşme"yi gerektirecektir. Rousseau'ya göre gerçek toplumların, yani ulusların temelinde, bireyler arasında mutlak eşitliği, tam güvenliği ve sıkı bağlılığı olanaklı kılan böyle bir ulusal sözleşme vardır. Sonuçta, ulus bireyin uzantısı olarak vücut bulduğuna göre kendisine has bir "genel iradesi" olmak gerektir. Bu genel irade ise "genel çıkarı" hedeflemek durumundadır. Yani, genel iradenin genelliğini sağlayan husus bireylerin iradelerini bir hedefte birleştiren genel çıkarlarıdır. Atatürk de 1921'de "hakimiyet-i milliye"yi, şöyle anlatmaktadır: "...Binaenaleyh beraber yaşamakta olan insanlar bir cemiyet teşkil eder ki bu cemiyet kendisini teşkil eden efradın kuvvetlerinin ictima'ından hâsıl olur. Ve işte irade, hakimiyet denilen kuvvet bu kuvvetten ibarettir; işte bu kuvvet cemiyetin kuvvetidir; ve bu kuvvet cemiyeti teşkil eden her ferdin ayrı ayrı kuvvetine faiktr... Bir cemiyetin içinde beraber yaşamak mahkûmiyet-i beşeriyesinden, fitriyesinden dolayı müşterek bir hiss-i ictimaî vardır. Mânevi olan bu hiss-i ictimaî, bir kuvvet ve nüfuz-ı ictimaî teşkil eder... Efendiler! İrade-i milliyye, hâkimiyet-i milliyye denilen (bu) kuvvet gayr-ı kâbil-i tak-

sim ve tefrik olduğu bedihiyyat-ı ri-yaziyye ile de anlaşılıyor." Bu tabloya göre genç Cumhuriyet kalkınma hamlesini, "hakimiyet-i milliyye'yi" yani ulusal egemenliği uhdesine almış olan tek merci, Meclisi vasıtası ile yürütecekti. Eşitlik yanında bireysel özgürlük önemsenmekle beraber ikinci plana itilmişti: "Vatandaşlar bilmelidir ki, vicdanî ve fikrî hürriyet vardır. Fakat nihayet bunlar sınırsız değildir. Ferdî hürriyet karşısında fertlerin hepsinin kurduğu, dayandığı bir devlet, devletin de idaresi, hâkimiyeti vardır." Bu devletin esas amacı da Anadolu halklarının "makûs talihini" yenmek ve ülkede bir kentli demokrasisi yaratmaktır. Üçüncü prensip kardeşliği de bu bağlamda anlamak gerekir. Örneğin Ocak 1920'de, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın ilan ettiği Misak-ı Milli'yi yani, ulusal ittifakı, sadece Türk vatanının sınırlarını belirleyen bir vesika olarak almak yanlış olur. Sınırları "halkın bölünmezliğine" dayandıran Misak-ı Milli meşruiyetini 1793'de Fransa'da ilan edilen İnsan Hakları Beyannamesi'nden alır. Yani, "irade-i milliyye'yi" ve onun "hiss-i ictima'ının" oluşturduğu kardeşliği mukaddes, parçalanamaz ve el uzatılamaz sayar. Zira ulusların mağlup da olsalar hür ve bağımsız var olma hakkı vardır; tıpkı İnsan Hakları Beyannamesi'nin bireylere tanıdığı koşulsuz yaşama hakkı gibi. Bu bakımdan Misak-ı Milli, 1793 Beyannamesi'ne önemli katkı sağlamış, son Meclisi Mebusan da, Sultan Vahdettin tarafından hemen kapatılmış olmasına rağmen, tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Görüyoruz ki, aydınlanma çağından moderniteye giden yolda Avrupa'nın siyasi tarihini çok iyi etüd etmiş olan Atatürk ve arkadaşları, Anadolu'nun kalkınması ve refahı için gerekli Cumhuriyet felsefesini bir oya işler gibi oluşturmuşlardır. Halkların sosyo-ekonomik kalkınması ilk aşamadır. Zira asıl varılmak istenen hedef, demokratik ve laik düzen, bir kentli rejimidir. *Demos*'un gücü, yani demokrasi ise, belirli bir refah düzeyine erişmiş olmayı, tüm vatandaşların eşitliğini, hak ve hukukunu dert edinme bilincine sahip bireyleri gerektirir. Bu uzun vadeli modelde, ilerlemeyi, kalkınmayı ve refahını "genel çıkarı" olarak belirleyen "genel iradenin" oluşturduğu ulusal ittifak, yani Misak-ı Milli, Anadolu

Ziya Gökalp

halklarının ulusal birliğinin ve üniter devletin temeli olacaktır. Tabii, bu yaman ülkü öyle lafla sözle gerçekleştirilecek bir iş değildir. Zaten, 1927'den sonra Atatürk'ün gündemini hep bu idealleri hayata geçirecek projelerin tasarlanması ve uygulamaya konması belirlemiştir. İşte köy enstitüleri, hal-kevleri, köy öğretmen okulları, tevhid-i tedrisat, medeni kanun, diyanet, dil ve tarih, ve diğerleri... 1930'larda faşizmin karanlığının çöktüğü, ekonomik krizlerin kasıp kavurduğu Avrupa'da, genç Türk Cumhuriyeti enerjisi, kalkınması ve ilericiliği ile bambaşka bir tablo çiziyordu. Tarihimizde iftihar edebileceğimiz dönemler hep olmuştur; bunların bilincinde olmak şart, ama 1930'lar Türkiye'sinin başarılarının da müstesna bir yeri vardır. Lakin, bu tablo Atatürk'ün genç yaşta vefatı ile hızla "transformasyona" uğradı. Örneğin, daha 1939'da maarif müfredatından evrim kavramı çıkarıldı. 1946'da başlayan süreç sonunda 1954'de köy enstitüleri kapatıldı. Zaman içinde Türk

devriminin sosyokültürel lokomotifini di-yeceğimiz projeler terk edildi. Bu tablo Türkiye için önemli bir yol ayrımını belirler. Fransa'da olsa, herhalde onlar bu yeni döneme II. Cumhuriyet filan derlerdi. Aslında ülkelerin tarihlerinde böyle temel değişimler ancak ciddi toplumsal dinamiklere direnemeyen yönetimin sonunda geri adım atması ile olur. Oysa ki, ülkede 1930'ların atmosferinin ortadan kaybolması pek sessiz sedasız, sanki doğal bir süreçmiş gibi tecelli etmiştir. Bu hakikaten anlaşılması zor bir durumdur. Tabii ilk akla gelen, sosyo-kültürel devrimlerin böyle sakin bir şekilde sönümlenmesini, iktidardakilerin zaten vaktiyle Atatürk'ün yanında yer almış şahsiyetler olmasına bağlamaktır. Ama sonuç ortadadır. Ülkenin kalkınması ülküsü yerini, özellikle 1980'lerden sonra, ekonomik büyümeye bırakmıştır. Oysa ki, ekonomik büyüme kalkınma demek değildir. Kalkınma hamlelerinin ekonomiye ilaveten sosyal, kültürel boyutları da vardır ve ortak hedeflerde toplum-

sal uzlaşmayı gerektirir. Bir devletin kurucu felsefesi onun gerektirdiği politika ve uygulamalar gerçekleştirilebildiği sürece amaca ulaşabilir. Dolayısıyla, günümüzde yaşadıklarımızı Atatürk'ün 1920'lerde başlattığı, bir ulusal beraberlik yaratma ve kalkınma hamlesinin yarım kalmasına bağlayabiliriz. Zira devleti kuranların kurguları terk edilir ve hiç de böyle bir şey olmamış gibi devam edilmeye çalışılır ise, işlerin yamalı bohçaya dönmesi ve günümüzde yaşadığımız sürdürülemez durumlar kaçınılmaz olur. O zaman yegâne çıkış noktası, her görüşten Türk elitlerinin ülkenin temel probleminin, hâlâ tamamlanamamış ulusal beraberliğini tesis etme ve topyekûn kalkınma hamlesi olduğu gerçeğini görmeleri ve günün şartlarına cevap verecek çözümler üzerinde kafa yormaya başlamalarıdır.

NOT: Atatürk ile ilgili alıntıların kaynağı: Zafer Toprak, *Atatürk-Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Haziran 2020.

Narsisizm batağında Türkiye aydını

Tardu Soyer

Bu yazı bir novella için epilog olarak okunabilir.

Kendisine bir misyon yüklemiştir; yüklenmiştir değil! "Aydın" olma sorumluluğu... Bu durum bile yeterince sorunlu iken o bu sorunu, kendisinin dışında gördüğü, varoluşuyla bencilce ilişkilendirdiği bu sorunu, daha da karmaşık hale çevirmek için alabildiğine çaba içindedir: Biricik-yegâne-tek olma durumu. O coğrafyasının -sınırları duruma göre değişmekle birlikte- tek aydını olmakla açıktan olmasa da mutlaka dolaylı bir şekilde övünmekle ve bunu her fırsatta ifade etmekle de yükümlü sayar kendini. Bu sorgulanamaz olmuşluk haline aslında var olmayan en kısa yoldan ancak ölçülebilir bir şekilde en kısa zamanda ulaşacaktır. Kurduğu ilişkiler ve yaşadığı toplum bu sorgulanamazlık halinin başlıca güvencesini oluşturur.

Akademizm hastalığından mustariptir; göreceli bir tanım olduğu için kolaylıkla hasta olduklarını reddederler. Ne var ki "diğerlerine" bu tanıyı koymaya aşırı isteklidirler. Akademik

unvan kullanmakta bırakın bir sakınca görmeyi özel bir özen gösterirler. Entelektüelitesini ve sahip olduğuna inandığı "müthiş" düşüncelerini diğerlerine karşı bir baskı oluşturma, olumsuzlama ve karalama amacı ile hareket ederken devletleri tarafından bahşedilmiş bu unvanları sığınaklarını oluşturacaktır. Birçok tartışmada karşısındakini "mat etmek" için bu akademik titrini-varoluşunu kullanmakta sakınca görmez. Devletten/YÖK'ten nasiplendiği halde, oraya kendi gücü ile geldiği iddiasında olup, zaman zaman devlet memuru olmadığını ifade etme gereği duyar. Yıllar yıllar öncesinde ülkenin en aydın-en büyük (!) sosyoloğu olmakla övünen ve bu övüncünü sürekli diğerlerini aşağılama yolunda bir girizgâh olarak kullanmaktan çekinmeyen üstüne üstlük "sosyalist" de olduğu iddiasındaki bir profesör üyesi ve kurucusu olduğu bir düşünce kuruluşundaki seminerlere -artık- katılmayacağını ifade etmişti, gerekçesi ise "bakarsınız bu nedenle üniversitemden atılırım, emekli ikramiyesinden olurum" şeklindeydi; işte tamı tamına bir memur olma durumu.

Savunusunu ise "ben korkağım böyle biline" şeklinde yapıyordu. Olumsuzluğun olumlanması üzerinden durumunu haklı meşru gösterme çabası...

Dışarıdan baktığımızda kendisinin de aynı durumda olduğunu görürüz ama o ısrarla diline pelesenk ettiği -örnek olsun- "köpeksiz köyde değneksiz gezenerlere" bu "köyün" sahihsiz olmadığını ve bu başıboşluktan hesap sormaya hevesli olduğunu ve bunu yapabilecek "zekâyâ" sahip yegâne kişinin kendisi olduğunu doğrudan ifade eder. "Bir kitap, yazı yazacağım/yazdım bütün dünya değişecek/değişti" hayali ile yaşarlar. Onlar için bu hayal değil, insanların kitlelerin görmediği, görmeyi beceremediği gerçekliktir! Bu türden bir muktedir olma durumu ona bahşedilmiştir ve o da bunu paylaşma ve aktarma sorumluluğundadır. O, bu görme özülleri aydınlatmaya yazgılı bir ışıktır! O katıldığı otumlarda konferanslarda öyle bir konuşma yapacak, öyle önemli bir sunum yapacaktır ki, o konu bağlamında o karşısında olan herkesin ipliğini pazara çıkaracaktır. Birikim ve cesaretin vücut bulmuş halidir!

İsmi matbuat aleminde yazılı görmeyi çok sever; insanlığın hizmetine sunduğu, düşünce dünyasına armağan ettiği özgün olduğunu zannettiği, devrim ateşini yakacak kıvılcım olduğunu düşündüğü fikirlerini açıkladığı yazıların şu ya da bu şekilde yayınlanması için elinden gelen her şeyi yapar. Bu ülke özelinde yüzyıldır değişmeyen bir davranış modelidir bu; bir zamanlar yazdığı kitapları üst üste koyup uzunluğunu boyu ile kıyaslayan “aydınlar” bugün de varlığını farklı şekillerde sürdürmekte. O yazısının, o kitabının mutlaka yayınlanması gerektiğini savunur. Bunun için birkaç gün öncesinde hainlikle, ajanlıkla, satılmışlıkla, liboşlukla (!) suçladığı yayınevlerinde kitap yayınlamaktan, işbirlikçilikle, teslimiyetçilikle ve hatta gizli polis olmakla suçladığı dergi ve gazetelerde yazı-makale yayınlamaktan beis görmez. Kuşkusuz bu -aslında karşılıklı- etik sorun onun için göz ardı edilebilir, yeter ki bizler cahil cühela takımı onun değerli fikirlerinden yararlanabilelim! Benzer davranışlara sunumlarında, konuşmalarında da rastlanılır; sosyalistlikte kimseye pabuç bırakmayanları şeriatçıların haremlik-selamlık oturumlarında herhangi bir ortak paydada buluşup konuşma yaptıklarını ve onlara kitaplarını imzaladıklarını görürüz. Şaşırır mıyız? Hayır. Diğer taraftan sohbetleri-söz uçar- ile yazıları arasında derin farklılıklar bulunması da şaşırtıcı olmayacaktır. Her konuştuğunu, düşündüğünü de yazmaz, somutlansın istemez. Yazı kalır!

Ortalama ve üstünde bir yabancı dil bilgisine sahip olmayı -çoğu kez eğitim ayrıcalıklarından gelir- haklı olarak bir avantaja dönüştürür. Bu avantajlar onun narsisizmini doğrudan ve dolaylı yollardan destekler. Bilgiye ulaşmanın kolay olmadığı on yıllar öncesinde çeviri yapılan kitaplar sahiplenilerek yayınlanırdı; yok bugün bu kadar da değil! En azından... Bugün yapılan daha çok, örnek olsun *Monthly Review*, *Le Monde Diplomatique* gibi dergilerden yapılan hızlı çevirilerin yerli ve millî adaptasyonları. Olsun bu göz boyamaya yetiyor. Yetiyor! Tabii bu bağlamda asıl önemli olanlar ise öyle herkesin kolayca ulaşamadığı, bilmediği özel entelektüel yayınlar! Çeviri denince aklıma yanıtlanamayan tersine bir soru geliyor: Bizler çok sayıda yabancı aydının yazdıklarını okuyor tartışıyoruz, değerli Türkiye’yi ay-

dınların yabancı dillere çevrilen küresel yaygınlıkta okunan eserleri var mı? Yanıtlayayım fazla merak uyandırmadan: Yok.

O siyasetler, partiler, örgütler üstüdür. Ombudsmandır, bilirkişidir. Bu tavrını özenle korur ve aydın olmanın gerekliliği olduğunu savunur. Bu yolla korunur. Alabildiğine pragmatiktir. Aynı zamanda kendisini pohpohlayanı daha çok sever! Hele ki gazetelerinde, dergilerinde ondan söz edilsin, yazısı, röportajı basılsın, bir de fotoğrafı varsa değmeyin keyfine; birden yakınlışıverir o siyasetle, ne var ki geçici bir yakınlışmadır bu. Yerini duruma göre bir başkasının almaması için hiçbir neden yoktur. Yıllar öncesinde ünlü bir aydınımızla karşılaştığımda yeni çıkan kitabının tanıtımı için “ulusalcı” bir gazetede çalışan “ulusalcı” bir gazeteciye gidiyordu. Bu gazetecimiz daha bir iki sene öncesinde şu meşhur davalarda hapse girdiğinde onun için etmediği laf kalmamıştı. Korunur demiştik; bu üst olma durumunun onu eylemlere katılmaktan, eylemlilik halinden muaf tutacağını düşünür. Gezi sürecinde Ionescu Sendromu yaşayıp bırakın sokağa çıkmayı pencereden dışarıya dahi bakmaktan korkan bazı aydınlarımız aradan daha üç ay bile geçmeden Gezi hakkında sayfalar dolusu yazı, kitap yayınladılar. Kim oldukları basit bir tarama ile öğrenilebilir.

Doymak bilmez bir egoya sahiptir, şiştikçe inceldiğini sanır; oysa çoktan patlamış, darmadağın olmuş şekilsiz parçaları etrafa çoktan saçılmıştır. Bu egonun sürekli beslenmesi gerekir ve bu sürdürülebilirlik hoca-mürid ilişkisinin kurulmasıyla sağlanır. Çevrelerinde yaşça kendisinden epey küçük aklievvel bir kitle bulundurmaya özen gösterirler. Üniversite öğrencisi veya asistan olmaları tercih sebebidir. Burç sormazlar!

Simbiyotik bir ilişki gibi görünse de bu ilişkide asıl amaç -oldukça sofistikedir-, hoca açısından, hocanın sürekli taltifi ve pohpohlanmasıdır. Hoca bildiğini okur, çevresindeki “zavallı” -olmadıkları zamanlarda onları küçümsemekten geri durmaz- müritlerin sözlerine, fikirlerine değer veriliyormuş gibi görünse de alaycı tavır kuşkusuz dikkatli gözlerden kaçmayacaktır.

Tevazu ve vefa duygularından yoksundur. Paylaşımcı ve dayanışmacı değildir. Kuşkusuz bu “duygular” onun biricik olma hedefine ulaşmasının önündeki bir engeldir. Diğer aydınlar, özellikle de kıyaslandıklarını rakip olmanın ötesinde düşmanı olarak görür; kıskançlığı narsisizmini niteler. Böyle bir sosyalist aydınla tanışmıştım bir zamanlar. 3x1,5 metrelik masasının bulunduğu odasında politik gelişmeleri konuşurken gelen telefonla o anda entelektüelite yarışında olduğu ve tarifsiz bir kin duyduğu -ancak önceden birçok siyasi ortamda birlikte oldukları, ortak üretimde bulundukları- bir diğer sosyalist aydının siyasi nedenlerle gözaltına alındığı ve tutuklandığı haberi geldi. Orada yoktu, ama emin olun eğer olsaydı zil takip oynayacaktı. Gerçekten üzücü...

Yaşamını putları yok etmeye adanmış olduğunu iddia eder. Onlarca yazı yazarken putlar üstüne, ya da onların cisimleşmiş halleri, heykelleri resimleri üstüne, eline fırsat geçerse eğer, sunum yaptığı salonlara -ya da evinin bahçesine!- konmak üzere büstünü, heykelini yaptırıktan da geri durmaz. Sonra beğenmezse eğer depolara atılmak üzere...

Narsisizm: Sağlıklı olmayan öz beğeni, özseverlik durumu. Kişinin kendi bedensel ve/veya zihinsel benliğine karşı duyduğu hayranlık ve bağlılık, kişinin kendisine âşık olması.

Soldan sağa

- 1) "Kıyaslama sevgisizliktir, kıyaslanan çocuğun ruhu zehirlenir." "Mükemmel değil, iyi insan yetiştirmeyi hedefleyin." "Sözünü tutan insan, verdiği her sözü önemli görür." gibi pek çok özdeyiş imza atmış; "Savaşçı", "İçimizdeki Çocuk", "İnsan İnsana", "Bir Kadın Bir Ses", "Gerçek Özgürlük" gibi kitapları üretmiş, 1938 Silifke doğumlu, geçenlerde sonsuzluğa uğurlanan ünlü psikolog, yazar, akademisyen.
- 2) Etene, son. – Bağırarak konuşmak. – Yunan söylencebiliminde Hermes'in başlıca simgesi.
- 3) Suyu geçmeye yarayan kayık, sal, köprü gibi şeyler. – Ukrayna'da bir kent.
- 4) Eski dilde "üzüm". – Limonluk. – Halk diinde "kaburga kemiği". – Lavrensiyum'un simgesi.
- 5) Gerçek olmayan davranış. – Eski-den Fransa'da kullanılan ekili toprak yüzey ölçüsü. – Polonya'nın plaka imi. – Eski Türklerde birbirine sürtilünce yağmur yağdıracağına inanılan taşlara verilen ad.
- 6) Esmer suynosunlarına yakın olan tipik birli hücreli suynosunları grubuna verilen ad. – Ürem, nema. – İyi niyetli.
- 7) Zirkonyum'un simgesi. – Hollanda'nın plaka imi. – Tıpatıp, olduğu gibi.
- 8) Fıkraları ünlüdür. – Mercek. – Şerif Gören'in Altın Palmiye'li filmi.
- 9) Nefesli çalgıları çalmak. – Olağanüstü hal uygulamasının kısa yazılışı. – "... Zamanı" (bir Erden Kıral filmi).
- 10) Tragedya yazarlarınca Oidipus'un hem anası hem karısı olan kadın. – Acı, üzüntü belirten kesik sesler çıkartma.
- 11) 1380-1397 arasında Altınordu

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1															
2															
3															
4															
5															
6															
7															
8															
9															
10															
11															
12															

- hükümdarlığı yapmış han. – Çare.
 12) Şırnak'ın bir ilçesi. – Didişim.
 – Neon'un simgesi.

Yukarıdan aşağıya

- 1) 32 yapıtı arasında "Bunaltı", "Amerika", "1954", "Kanallar" gibi kitapları olan, 1950 kuşağının modern Türk edebiyatına damga vuran adlardan biri kabul edilen, 1935 doğumlu bir süre önce yitirdiğimiz yazarımız. – Matematikte bir sayı.
- 2) Okyanus bilimi.
- 3) "A. Graham ..." (telefonun mucidi). – Polonya'nın para birimi.
- 4) Tuhaf ve garip olan. – Hayvanlara vurulan damga. – Okul.
- 5) Bir meyve. – Sorup öğrenmek.
- 6) Krom'un simgesi. – 1960'lı yılların başında Jamaika'da ortaya çıkan müzik. – Yağlı güreşte bir derece.
- 7) Süreyya, Pervin gibi adlar da verilen bir yıldız kümesi. – Bir alan ölçüsü.

- 8) "John Dickson ..." ("Kızıl Dul", "Kadife Giysili Şeytan" gibi polisiye roman türünü fantastiğe dönüştüren romanlar yazmış, Amerika'lı yazar). – Afrika'da bir ülke. – Bir tembih sözü.
- 9) Babanın kız kardeşi, hala. – Tahiti'de belde ya da omuzda büzülerek kullanılan kumaş parçası. – Sahip.
- 10) Eğri büğrü, çarpık. – Sait Faik Abasıyanık'ın bir öyküsü.
- 11) 106 taşla oynanan bir oyun. – "O bitmeyen geceler hep bir an olup gidiyor / Yazık, yazık ki şu ömrüm ... olup gidiyor (Neveser - Y. Ziya Özbekkan)
- 12) Üflemlerli bir çalgı. – Koridorlara serilen, dar ve uzun halı.
- 13) Aldatma, oyun etme. – Bal, ilaç.
- 14) Sessizce. – Yardım istenildiğini anlatan bir söz.
- 15) Kopça. – Mandanın üç, dört yaşına kadar olan dişi yavrusu.

GEÇEN SAYININ YANITI

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Ö	M	E	R	C	A	H	I	T	K	A	Y	R	A
2	M	E	R	S	E	R	I	Z	E	T	A	N	R	I
3	E	L	I	M	I	N	E	E	T	M	E	K	A	T
4	R	A	K	B	I	R	I	F	A	Y	A	R		
5	U	M	B	A	K	A	R	K	Ö	R	A	D	I	
6	L	I	V	A	A	P	E	L	A	I	A	F		
7	U	L	U	F	E	O	T	E	L	S	E	V	I	
8	C	I	A	S	O	L	O	M	O	N	L	A	L	
9	K	L	E	P	I	R	E	N	E	L	E	R		
10	I	E	R	T	E	S	I	D	R	A	G	O	S	
11	K	A	T	M	E	R	K	O	R	O	N	A	I	
12	I	P	E	Z	A	N	K	A	N	A	N	G	A	

Mart sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Baran Aksakal (Aydın)**, **Rohat Güzelçamlı (İzmir)** ve **Özcan Karatay (İstanbul)** Rosi Braidotti'nin Kolektif Kitap'tan çıkan *İnsan Sonrası Bilgi* adlı kitabını kazandı. Nisan bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasından belirleyeceğimiz üç kişi ise, Onur Kartal'ın İletişim Yayınları'ndan çıkan *Başkasının Politikası* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Nisan tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin...

KİTAPÇIL

KİTAPÇI
RAFI

Dersimiz etoloji, öğretmenlerimiz balıklar ve arılar

Gülseli Kırgıl

Balıkların Bildikleri: Sualtında Yaşayan Kuzenlerimizin İç Dünyaları / Jonathan Balcombe

Arıların Bildikleri ve Dünyamızdaki Yaşam İçin Önemleri / Thor Hanson

Tilki: Arkeolojinin mutfağına dalan çizgi roman

Nalân Mahsereci

Tilki, Bir Neolitik Shkârat Msaied Hikâyesi / Konrad Nuka Godtfredsen ve Moritz Kinzel

Üçüncü Tekir Şahıs / Anıl Ceren Altunkanat

Katılaşan zamanlarda

İnsan eksiktir

Irmak Gültekin

Haset ve Şükran / Melanie Klein

Çin'in geçmişi için mücadele

Can Yılmaz

Çin'in Geçmişi İçin Mücadele: Mao ve Kültür Devrimi / Mobo Gao

Dersimiz etoloji, öğretmenlerimiz balıklar ve arılar

Gülseli Kırıl

“Vazgeçmeyeceğiz araştırmaktan
Ve tüm araştırmalarımızın sonunda
Başladığımız noktaya varacağız
Ve ilk defa tanıyacağız orayı”
(T. S. Eliot, *Four Quartets*)

Okuyacağınız yazıyı yazarken bir haber gördüm. Bir kadın, hamile bir kediye darp ediyordu. Ifadesi alınan kadın, “Sonuçta bir insana vurmadım, hayvana vurdum. Bunun suç olduğunu bilmiyordum” demişti. Çoğu yorum böylesi davranışlara sahip kişilerin akli dengesinin yerinde olmadığı yönünde. Mental sağlık konusunu uzmanlarına bırakarak, sizi, sorunun en temeline doğru bir fikir yolculuğuna çıkarmak istiyorum. Hayvanlara üzerinde hak talep edebileceğimiz nesneler, doğaya tahrip etmekte alabildiğine özgür olduğumuz üç beş ağaç olarak bakmamızın nedeni nedir? Doğa ve bileşeni olan canlılar bizim için ne anlama geliyor? Öğretile- rin, sistemsiz ezberlerin ve çeşitli dayatmaların peşine takılıp, “kötü ve moda olan bir felsefenin”⁽¹⁾ savunucuları mıyız? Yoksa “düşünce tarihi ve onun başarıları ile yakınlık kurmuş teorik düşünceyi”⁽¹⁾ ve bilim yoluyla öğrendiğimiz bilgiyi mi savunuyoruz? Üçüncü bir seçenek olarak görüş belirtmemek de mümkün elbette, ne kadar mümkünse...

Doğayı anlamak öylesine titizlik gerektiren bir konudur ki, doğa gerçeği olan evrimi gözler önüne seren Darwin, yaptığı gözlemlerle yetinmemiş, durmadan çalışmış, düşünmüş, denemiş, yanılmış, yeniden denemiş ve *Türlerin Kökeni* kitabını ilk gözlemlerinden 20 yıl sonra baskıya göndermiştir. Çünkü ön-

Balıklarda sosyal yaşamdan bahsedebilir miyiz?

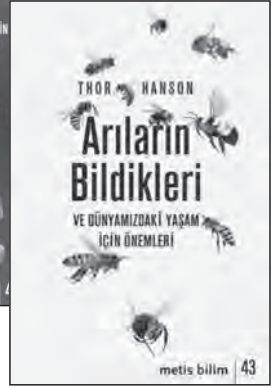
celikle doğaya dair fikirlerimiz bilimsel gerçeklerle örtüşmelidir. Peki, durup bir düşündüğümüzde, küçük yaşlardan beri aldığımız eğitimde doğa nerede duruyor? Kendi deneyimimden yola çıkarak ifade edebilirim ki, hiçbir yerde! Doğa katliamlarına sessiz kalışımızın, yaşam hakkının her bir canlı için geçerli olduğunu fark etmememizin, insanı üstün bir canlı gibi görmemizin temelinde büyük oranda bu durum bulunuyor. Doğa hakkında hiçbir düşünsel üretimi olmayan insanların hazırladığı “evrimsiz” müfredatlarla, kara tahtaya yazılan kapkaranlık cümlelerle, akıllı tahtalara yansıtılan düşünmeye, tartışmaya teşvik etmekten uzak ezberlerle geçiyor eğitim sürecimiz. Doğayı parçası olduğumuz bir bütün olarak görmek şöyle dursun, ne bildiğini –aslında ne bilmediğini– bile bilmeyen “eğitilmiş” insanlar oluyoruz. Üniversite eğitimimiz, üstelik doğa bilimlerini konu alan bölümlerimizde, tek bir saha araştırması yapmadan, canlıları mekânında gözlemlemeden, sadece bir ders saati bile doğa bilgisi almadan geçiyor. Şanslıysanız, bir iki dönemlik derslerde üç beş ezber cümleden payınıza düşeni de alabilirsiniz. Size ne mutlu!

Üniversitede henüz çok yeniyken ve tüm bunlar kafamı kucalamaktayken bir kitap okumaya başladım. “Fizik okuyorsunuz; içinde bu suyun debisini ölçen var mı? Bu ders sizi ölçmeye, tartışmaya götürmüyorsa niçin okuyorsunuz? Fizik sadece yasaları ezberlemek değildir” yazıyor *Unutulmaz Köy Enstitüsü*⁽²⁾ kitabında. Fakir Baykurt, doğa bilgisi için de geçerli olabilecek şu cümleyi kullanıyor kitapta: “Bilgili olmak; düşünebilenin, bilinçlenmenin, soru sormanın, eleştiri yapabilmenin, tartışabilmenin, hak isteyebilmenin, geçmiş yüzyılın örümcekli, afyonlu düşüncelerinden sıyrılabilmenin ilk adımı...”

Bu tekil örneğin ardından doğa bilgisiyle ilgili ikinci önemli etmene değinmek gerek. Bilim, doğa gerçekleriyle örtüşmelidir. Bilim, özellikle günümüzde inanılmaz bir hızla çıktı üretebilen disiplinler bütünüdür. Geçmişine dönüp baktığımızda doğa ile örtüşmeyen savlar ortaya atmış düşünceleri, bilimsanlarını görebiliriz. Bir tür yanlışlama

- Balıkların Bildikleri: Sualtında Yaşayan Kuzenlerimizin İç Dünyaları, Jonathan Balcombe, Metis Yayınları, çev. Elvin Vural, Şubat 2021, 303 s.

- Arıların Bildikleri ve Dünyamızdaki Yaşam İçin Önemleri, Thor Hanson, Metis Yayınları, çev. Kemal Güleç, Kasım 2020, 292 s.

silsilesi içinde parlayan doğa gerçekleri, o karmakarışık yumağın içinden çekilip çıkarılıyor er ya da geç. Elbette düşünceleri, bilimsanlarını ağır eleştirilerimiz altında ezmeden önce bulundukları dönemin bilimsel bilgi birikimini de göz önüne almak gerekiyor. Metis Yayınları'nın “Bilim” koleksiyonundan çıkan iki kitap, *Arıların Bildikleri* ve *Balıkların Bildikleri: Sualtında Yaşayan Kuzenlerimizin İç Dünyaları*, doğa gerçekleri ile örtüşmek zorunda olan ve belki de doğa gerçeklerine en yakın konumdaki bilim alanını, etolojiyi (hayvan davranış bilimi) konu ediyor.

Etolog Jonathan Balcombe, *Balıkların Bildikleri* kitabında balıkların gördükleri, işittikleri, balıklarda bilinç, balıklarda plan yapma ve sosyal hayat gibi başlıkları işliyor. Ekolojik önemini, yeryüzündeki tarihini, evrimini bilmeden, yazarın ifadesiyle “üzerinde çok düşünmeden ‘balık’ dediğimiz” canlıların çeşitliliği oldukça yüksektir. “Bütün memeli, kuş, sürüngen ve amfibi türlerinin toplamından daha yüksek” bir çeşitliliğe sahiptir. Aslında günümüz balıkları da kendi içinde iki gruba ayrılır: Kemikli balıklar ve kırdaklı balıklar. Bu ayrım düşündüğümüzden daha önemlidir: “Kemikli balıklarla kırdaklı balıklar arasındaki evrimsel farklar, en az memelilerle kuşlar arasındaki farklar kadar belirgindir. Sözgelimi tonbalığı, aslında, köpekbalığına nazaran insanla daha yakın akrabadır.”

Etoloji, evrimsel biyoloji ile yakın ilişkili olmanın ötesinde, iç içedir. Özellikle de canlı davranışlarının belirli bir süreç içerisindeki değişimi söz konusunda

olduğunda açmaya çalıştığımız her kapının anahtarı evrimdir: “Balığa benzeyen ilk canlılar günümüzden 530 milyon yıl kadar önce Kambriyen Dönem’de ortaya çıktı... Balıkların evriminde cıgır açan olay, yaklaşık 90 milyon yıl sonra, yani Silüryen Dönem’de çenelerinin oluşmasıydı. Çeneye sahip olmak bu öncü omurgalıların yiyecekleri kavrayıp koparabilmelerini ve kafalarını uzatıp avlarını kuvvetle emerek ağızlarına çekebilmelelerini sağladı, ki bu da akşam yemeği menüsünü genişletti.”

“Evrim gelişmişlik düzeyini kaçınılmaz olarak yükseltmediği gibi, bir mükemmelleştirme süreci de değildir.” Balcombe, dikkat çektiği bu noktada, evrim süreci ile ilgili yanlış bir kanıyı da düzeltme gayretinde. Evrimin düşünsel tarihinde bazı bilimciler canlılar arasındaki etkileşimleri göz ardı etmiş, değişmezlik savunusu üzerinden bazı ağaçlar çıkarmış ve insanın canlılardan en mükemmeli olduğunu iddia etmiştir. En temel örneği Aristoteles’in *scala naturae*’sidir (Büyük Varoluş Zinciri). Evrimsel analizlerle oluşturulan yaşam ağacı ise canlıların mükemmellik düzeyini göstermez, canlılar arasındaki ilişkiyi gözler önüne serer.

Canlılar arasındaki ilişkiler, çevre-canlı etkileşimi (aslında gen-çevre-organizma etkileşimi⁽³⁾) gibi konuları da değerlendiren etoloji temel bir soruyu da gündemine alır: Duyular konusunda ne biliyoruz? Balcombe kitabında bu soruları tek tek kapsamlı başlıklar halinde ele alıyor: “Balıkların görsel becerileri o çağlardan bu yana bizimkinden çok daha fazla evrim geçirdi. Örneğin günümüzde yaşayan kemikli balıklardan çoğu tetrakromatiktir, yani renkleri bizden daha canlı görürler.” “Balıklar renkli görmeyi icat ettikleri gibi muhtemelen işitmeyi de icat etmiştir. Balıkların sessiz olduğuna yönelik yaygın varsayıma rağmen, aslında diğer omurgalı hayvan gruplarına kıyasla daha çok ses üretme yöntemine sahiptirler.” “... balıklar iyi bir koku alma duyusuna sahiptir. Yiyecek ve eş bulmak, tehlikeyi tespit etmek ve evlerine dönmek için kimyasal ipuçlarından faydalanırlar.” Peki, balıkların oynadıkları oyunlar, balıkların duyguları, balıklarda zekâ ve plan yapma, sosyal hayat, işbirliği ve demokrasi gibi konularda neler biliyoruz? “Balık” deyip geçemeyeceğimiz kadar çok şey!

Kitapta belirtildiği gibi tüm omurga-

lıların yüzde 60’ını balıklar oluşturmaktadır. Peki ya omurgasızlar? Omurgasızların çok büyük bir kısmını böcekler oluşturur. *Arıların Bildikleri* kitabı, ekolojik önemi yüksek olan bu gerçek sosyal (ösoyal) böceklerle, arılara odaklanıyor: “İnsanların yediği her üç lokmadan birini arıların temin ettiği sık sık söylenir, ama varlığımızı borçlu olduğumuz diğer birçok doğa harikası gibi arılara da yeterince dikkat göstermiyoruz.”

Arıların yok oluşu ile ilgili mutlaka bir şeyler duymuşuzdur; sonrasında ne yaptığımız ise arıları ne kadar tanıdığımız ve arıların bildiklerini ne kadar umursadığımıza bağlı: “Arıların ‘Koloni Çöküş Sendromu’nun ilk belirtilerini bildirdikleri 2006’dan bu yana, milyonlarca evcil balarısı yok oldu. Araştırmacılar toplu ölümlerin tarım ilaçlarından parazitlere kadar bir sürü nedeni olduğuna, birçok vahşi türde keskin düşüşler yaşandığına dikkat çekiyor. ... konuya ilişkin farkındalık muhtemelen hiç olmadığı kadar yüksek seviyelere ulaştı. Peki ama şöyle bir durup düşündüğümüzde, arılar hakkında gerçekten ne biliyoruz?”

“İçinde kendi türümüzün de evrildiği doğal dünyanın şekillenmesine arılar yardım etmiştir; hikâyemiz sık sık onların hikâyesi ile kesişir... Arıların hikâyesi biyoloji ile başlar, ama bize kendimiz hakkında bir şeyler de söyler.” Arıların hikâyesi yeryüzündeki neredeyse tüm canlıların hikâyesi ile kesişir. Bu minik canlıların ilk formlarının dönemi, henüz çiçeklerin olmadığı, sadece çayır- larla kaplı bir yeryüzünün bulunduğu dönemdi. Dolayısıyla arıların ataları ilk etapta ölü hayvan parçalarıyla beslendiler. Arıların tarihine beslenme açısından bakıldığında, hayvan parçalarından polenlere doğru bir geçiş görülür. Arıların “vejetaryenliğe geçiş” süreci hakkında fazlaca bilgiye sahip değiliz, bilgi düzeyimizin yükselmesi için daha fazla fosil kalıntısına ihtiyaç var.

Arı görüşü çok farklıdır, arılar ultraviyole ışığı algılayabilir: “Arının dünya görüşünü, yaşamak için ihtiyaç duyduğu çiçeklere yönelik hiç bitmeyen bir arayış şekillendirir.” Arıların ultraviyole ışık ile alakaları sadece görüş konusunda değildir. Arı bedenlerinde bulunan ve genellikle uyarı sinyali olan renkler ultraviyole tonlardadır. Bu renkler türleri ve eşleri tanımak için de önemlidir. Arıların ekolojik önemi, görüş yetisi vb. özellikleri-

Arıların ustalaştıkları konular: Grup yaşamı, işbölümü ve özgecilik (fedakârlık).

nin yanında öne çıkan ve bildikleriyle bize ders vermelerini sağlayan çok önemli kabiliyetleri var: Grup yaşamı, işbölümü ve özgecilik (fedakârlık). Koloni kurma sosyallikle bağlantılıdır, aynı zamanda grup yaşamı içindeki canlılar koloninin savunulması, dolayısıyla hayatta kalma ile ilişkili bir avantaja sahiptir. Bu noktada grup halinde yaşayan canlıların avcı türler tarafından kolaylıkla fark edileceği söylenebilir, ancak grup yaşamının sağladığı avantaj -özellikle de tür devamlılığı açısından- daha fazladır. Arıların çiçeklerle, diğer canlılarla, insanla olan ilişkisi ve arıların geleceği konusunda bilgi edinmek isteyenlerin başvurabileceği kıymetli bir kaynak konumunda *Arıların Bildikleri*.

Son olarak bu iki kitabın isimleriyle bile reddettiği insanmerkezciliğe değinmek gerek. İnsanmerkezcilik, etolojinin barındıramayacağı bir düşünce biçimidir. Çünkü bilim öznel fikirler ve çıkarımlarla değil, gerçeklerle ilerlemektedir. Bir canlı davranışının temelindeki nokta ise “en zeki”, “en iyi”, “en mükemmel” olmak değil, ihtiyaçlardır. Fınalı, okuduğum günden beri kitaplığım-daki yerine bırakmadığım, neredeyse benimle bütünleşen bir kitap ile yapmak istiyorum. Yine Metis Yayınları’ndan çıkan bu kitap, yazıda işlediğimiz iki kitabın tamamlayıcısı gibi. Tüm bunların sonucunda bir kere daha durup düşünelim: “Hayvanların Ne Kadar Zeki Olduğunu Anlayacak Kadar Zeki Miyiz?” Yazara göre hem evet, hem de koskocaman bir HAYIR!

KAYNAKLAR

- 1) *Doğanın Diyalektiği*, Friedrich Engels, Sol Yayınları, s. 415.
- 2) *Unutulmaz Köy Enstitüleri*, Fakir Baykurt, *Literatür Yayınları*, s. 173.
- 3) *Üçlü Sarmal: Gen, Organizma, Çevre*, Richard Lewontin, çev. Ergi Deniz Özsoy, *Say Yayınları*, 2013, s.180.

Tilki: Arkeolojinin mutfağına dalan çizgi roman

Nalân Mahsereci

Örneğine pek rastlamadığım türde bir çizgi roman okudum. *Tilki*, farklı uzmanlıklardan biliminsanlarından oluşan bir arkeolojik kazı ekibinin projesi. Hem neolitik bir yaşam kesitini, hem de bir neolitik dönem kazı çalışmasını iç içe geçirerek betimliyor. Yumurta-tavuk ilişkisiyle bağlı bu iki süreç, arkeoloji biliminin anlatılarını nasıl oluşturduğuna tanıklık edebileceğimiz kesişmeler öne çıkarılarak, iç içe veriliyor. Okurlar, tek bir kurguda birbirine sarmalanarak akıtılan bu iki anlatı katmanını rahatça takip edebilsin diye biçimsel farklılıklardan yararlanılmış. Örneğin Neolitik hikâye renkliken, arkeolojik çalışma siyah-beyaz çizilmiş; yer yer aynı sahneyi de paylaşan hikâyeler farklı yazı karakterleriyle de ayrıştırmış.

Neolitik topluluğun rehberi: Bilge kadın ya da tilki

Neolitik hikâye yaklaşık 9000 yıl öncesinde, bugünkü Ürdün topraklarında başlıyor. MÖ 8340-7960 yıl arasına tarihlenen, arkeolojik terminolojiyle Orta Çanak Çömleksiz Neolitik B yerleşmesi olan Shkârat Msaied'de. İnsanlık tarihinde önemli bir dönüşümün yaşandığı, göçebe toplulukların avlanarak ve bitki toplayarak yaşamaktan yavaş yavaş hayvan yetiştirmeye ve tarım yapmaya geçtikleri bir dönem anlatılan. Neolitik hikâyenin fonunda bu geçişe ait izler işlenirken, merkezinde henüz 35 yaşındayken öldüğü anlaşılan bir kadına yer veriliyor. O, bilgi ve deneyim birikimiyle topluluğa öncülük eden bir bilge. Bir şaman. Ölüsünü kendi elleriyle gömdüğü ustasını 15 yıl boyunca izlemiş. Topluluğun somut ihtiyaçlarını karşılamaya dönük günlük eylemlerine ve soyut ihtiyaçlarına yönelik törenlerine rehberlik etme sırası artık onda. Bilge kadının özdeşlik kurduğu, ruhuyla bir olduğuna, bu yolla belki atalarıyla iletişime geçtiğine inandığı, törenlerde kürküne büründüğü hayvan ise bir tilki. Tahmin edileceği üzere, kitabın adı buradan geliyor. Göbeklitepe'deki T biçimli dikilitaşların üzerinde de betimlerine rastladığımız tilkinin, neolitik dönem mitolojisinde önemli bir yeri olduğu düşünülüyor. Bir gece can-

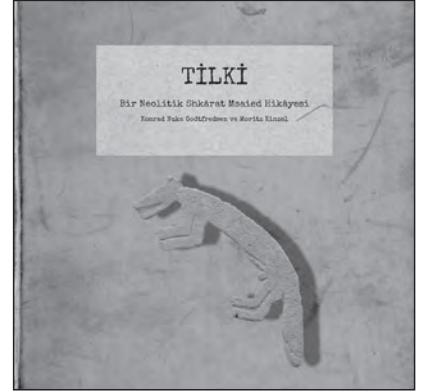
lısı olduğundan, ölülerin dünyasıyla yaşayanların dünyası arasında aracı olarak görülmüş olabilir.

Belki bu hikâye 9000 yıl önce değil de 18 yıl önce başlamıştır. Çünkü arkeologların, Shkârat Msaied kazılarında, 2003 kazı döneminde, topluluğun ölülerini gömdüğü bir yapıda buldukları, kol ve bacak kemikleri gövdesinden ayrılarak özenle göğüs kafesine yerleştirilmiş, kafatası ayrılmış, yanına keçilere ait çene kemikleri konulmuş bir kadın iskeletine ve bu iskeletten yola çıkarak yaptıkları yorumlara dayanıyor. Arkeolojik kanıtlara bağlı kalmak koşuluyla anlatılabilecek olası hikâyelerden yalnızca biri. Aynı yapıda ortaya çıkarılan toplu halde gömülmüş kafataslarının yanında bulunan tilki kemiği kalıntıları ve gene aynı yapıdaki bir başka gömüden gelen olağanüstü büyüklükteki yeşimtaşından boncuk buluntusu, kadının hikâyesine eklenerek, ana unsurlara dönüşüyorlar.

Arkeolojik kanıtlar bütün hikâyeye yeter mi?

Tam burada şunu belirtmek gerekir ki, işin içinde biliminsanları ve bilim varsa, yazarı ya da çizerinin imgelemine zengin bağlamında rengârenk hayat bulan, gerçeğe uygunluk ya da tutarlılığı mumla arayacağımız, belki aramamızın da gerekli olmadığı bir eserden hayli uzağız demektir. Arkeologlar bir anlatı oluştururken, buluntulardan yola çıkar. Zihinlerinin herkes kadar özgürce dolaştığı diyarlardan serbestçe söz etmelerine engel olan, ellerini kollarını bağlayan budur: Bilimsel kanıtlar bu anlatıya izin veriyor mu, vermiyor mu? Ya da ne kadarına izin veriyor?

Shkârat Msaied'de 1999'de bu yana kazı çalışmaları yürüten Kopenhag Üniversitesi Kültürler Arası ve Bölgesel Araştırmalar Bölümü'nden Danimarkalı ekip, çizgi romanın hazırlık sürecinde, öncelikle kendi kazılarının sunduğu verilere dayanmış. Elleriindeki verilerin çizgi roman projesinin gereklerini karşılamaya yetmediği durumlarda, en yakın çevredeki yerleşmelerden başlayarak, coğrafyanın çapını gerektikçe genişleterek, işlerine yarayacak neolitik bulgular aramışlar. Ama kurguda Yakınoğu neolitik dışındaki malzemeye nadiren başvurulmuş.

Tilki, Bir Neolitik Shkârat Msaied Hikâyesi, Konrad Nuka Godtfredsen ve Moritz Kinzel, Çev. Devrim Sönmez, Ege Yayınları, 2020, 85 s.

Bu çizgi roman projesinin, yürütücü bilimsel kazı ekibini, akademik bir yaklaşımla hazırlamaya alışık oldukları, temkinli bir üslup kurdukları bilimsel metinlerin konfor alanından çıkarak cüretkâr olmaya zorlayacağı aşikâr. Çizgi romanı ancak, araştırma pratiklerinde her zaman net yanıtlar bulamadıkları kimi soru başlıklarında kesin kararlar vererek ilerletebilmişlerdir. Hem de çizerek betimleme söz konusuysa, günlük yaşamı oluşturan sayısız ayrıntı nasıl kurulacak? En basitinden karakterler ete kemiğe büründürülürken, ulaşılan maddi buluntuların ve kanıtların pek az şey söylediği dış görünüşler nasıl betimlenecek? Organik doku kalıntılarına ulaşılamadığından genetik analizler yapılamamış; öyleyse, karakterlerin saçları, tenleri, gözleri ne renk olacak? Giysileri olacak mı, bu giysiler onları ne kadar örtecek, ne kadar çıplak bırakacak? Hikâyede bu ve benzeri boşluklar nasıl tamamlanacak?

Kapatılan/kapatılmayan boşluklar

Shkârat Msaiedlilerin, elbette günümüzde aynı coğrafyayı paylaşan halkla benzeyeceği yönündeki beklentim nedeniyle, şimdiki Ürdün topraklarında 9000 yıl önce yaşamış anakarakterin, esmer tenli olmakla birlikte, mavi/yeşil renkli gözlerle betimlendiğini görünce şaşırdım. Bu renk seçiminin, kendi köklerini Ortadoğu ve Anadolu'daki tarihi çok eskilere giden arkeolojik yerleşmelerde arayan Batılı biliminsanlarının önyargılarından, hatta Batı-merkezci ideolojilerinden kaynaklanabileceğini

Sözünü etmek istediğim bir başka nokta da, okurun kendisini neolitik hikâyeye bütünüyle kaptırmasının önünde duran engel. Hayır, bu engel, neolitik hikâyeye neolitik kazı çalışmalarını anlatan karelerin aynı sahneyi paylaşmasının yabancılaştırıcı etkisi değil. Karakterlerin birer isminin olmaması. Olabildiğince arkeolojik kanıtlarla ilerletmeye çalışmanın hikâyeye getirdiği en büyük sınırlama belki de bu: Neolitik toplulukların iletişim kurdukları dile, nesneleri ve kendilerini adlandırıp adlandırmadıklarına dair hiçbir şey bilinmediğinden, karakterlerin isimsiz bırakılması tercih edilmiş. Ama bu ne yazık ki bu tercih, neolitik hikâyeye okur arasına bir mesafenin girmesine yol açıyor.

Shkârat Msaied kazılarının tarihçesi de çizgi romanın kurgusuna yedirilmiştir

Tüm sınırlara, tüm boşluklara rağmen, neolitik bir yaşama ve neolitik kazıların arka planına olabildiğince zengin bakmaya çalışılan çizgi romanda, geçmişe ve geleceğe de pencereler açılıyor. Örneğin çakmaktaşı hammaddesi edinmek üzere yola koyulan topluluktan iki kişi, yolları üzerindeki bir bölgeden (Natufyan epipaleolitik alanı, MÖ 13500-9500) geçerken, buldukları kabaca yontulmuş çakmaktaşı alet bağlamında, bunu üreten atalarının yaşamlarının nasıl olabileceği üzerine sohbet ediyorlar. Onların yaşamlarını binlerce

Arkeoloji ekseninde 9000 yıl önce-
siyle günümüzü bir araya getiren bu
çizgi romanın en çok hoşuma giden
yanlarından biri; insanı insan yapan el
emeğindeki ortaklığı ve tarihsel süre-
kliliği, görselliğin olanca gücüyle öne
çıkarması. Aynı sayfada, bir bölümü
renklendirilmiş, bir bölümü siyah beyaz
olarak çizilmiş, işleyen, çalışan eller
9000 yıl önce yeşim taşından boncuk ü-
reten neolitik insanın renkli olarak be-
timlenmiş eliyle, hemen yanı başında
aynı boncuğu 9000 yıl sonra toprakal-

Tilki'ye de iyi emek verilmiş, ilgi alanınızdaysa okumaya değer.

İnsan eksiktir

Irmak Gültekin

İnsanı en insan yapan şey, aynı zamanda onun en katlanamadığı şey sanırım: Eksik olmak. Halbuki gelişim, icatlar, uygarlık hep eksikten doğmuştur. Eksikliğin kendisi gelişime kapı aralar; ancak eksik olunca tamamlanmak güdüsüyle harekete meyledebilir insan. İnsanın kendisine en sahte gelen hali de benim için en insanî olan tarafını, eksikliğini, inkar ettiği halidir.

Hiçkimseye hatta hiçbir canlıya muhtaç olmayan, kimsenin desteği olmadan yaşayan, tam anlamıyla kendi kendisinin yaşamına her alanda yetebilen bir insan olmak zaman zaman hissedilmesi arzulan bir haldir de. Sıklıkla insanların kimseye ihtiyaç duymadıkları yapayalnız ama tümgüçlü bir pozisyonu özlemle hayal ettiklerini duyarım. Ama aslında duyduğumu düşündüğüm şeylerden biri, işlenmemiş bir haset duygusunun insanın içinde yarattığı sıkıntıdır. Ham haliyle kalakalmış, üzerine konuşma, düşünme fırsatı bulunamamış, sembollerle işlenememiş bir duygunun kendi kendisine çıkış yolu araması... Ne var ki haset, olumsuz çağrışımları olup pek de konuşulmak istenmeyen bir meseledir. Bu kadar insani bir duygunun bu kadar konuşulmak istenmemesi, insana eksik olduğunu hatırlattığından olsa gerek.

“Haset değil de gıpta” diye düzeltmek ister insanlar konuşurken bunu. Zira aralarındaki fark, gıptanın gıpta edilen kişideki o şeyin kendinde olmasını isterken diğerindeki varlığının yok olmasını dilememektir. Yani işin açıkçası, kimse kendi içinde “yıkıcı” bir taraf olduğunu kabul etmeyi kolay kolay istemez. O yüzden haset etmez de “gıpta” eder. Gıpta iyicidir, “ben de istiyorum”dur. “Senininki yok olsun ve onu ben istiyorum” değildir. Özenmek, imrenmek gibi kelimeler de haset kelimesini kullanmaktan imtina edenler için iş görmektedir.

Kendi kendisiyle uğraşmayı seven insanlar ve de psikanalize meraklı olanlar için (bu iki kümenin sanıyorum ki kesişim alanı epey geniştir) Metis’in “Ötekini Dinlemek” serisinden *Haset ve Şükran* kitabı yüksek ihtimalle iyi bir okuma deneyimi vaat eder. Bu yazının tanıştı-

mak istediği esas kitap olmasa da, Ekim 2020 sayısında yine haset konusuyla ilgili başka bir kitaptan daha söz etmiştim, Leyla Navaro’nun *Haset ve Rekabet* kitabı, vesileyle onun da tekrar ismini geçirmiş olayım rastlamamış olanlar için. Bundan sonra, Klein’in kitabıyla ilgili yazıp çizmeye geri döneyim.

Bu kadar insanî olan haset duygusu aynı zamanda insanın yaşamındaki ilkelere dendir. Melanie Klein, *Haset ve Şükran* kitabında “Haset duyulan ilk nesnenin annenin memesi” olduğunu açıkça yazar. Klein’a göre annenin memesi bebek için bebeğin ihtiyaç duyduğu her şeye sahip olan kaynaktır; ama ne yazık ki bu kaynak *kendisinin* değildir! Kendisini besleyebilen, sınırsız süt, sevgi, ilgi ve bakımla dolu olan meme bebeğin bir parçası değildir, başkasındır. İşte tam bu sebeple, acıktığında hemen onu beslemeyen, geciken veya doyuramayan memeye karşı haset doğar. Oysa o meme bebeğin olsa, bebek kendisine iyi gelecek bu sonsuz pınara sahip olacaktır. Şimdiyse ona sahip değildir ve sanki meme sütü, sevgiyi, ilgiyi kendisine saklıyordur. Bebek düpedüz eksiktir. Kendisini doyuramaz, kendisini sevmeyebilir, kendisine bakamaz, kendisine yetemez. Bir başkasına, anneye, memeye ihtiyaç duyar. Aslında bebeğin memede ihtiyaç duyduğu şey yalnızca besin değildir. Bebek, memeye teskin edilmeye ihtiyaç duyar. Karnının acıkmasını deneyimleyen bedeninde, içinde ne olup bittiğini anlayamaz. Sanki içten ve dıştan saldırıya uğruyor gibidir. Biz yetişkinler karnımız acıktığında hissettiğimiz şeylerin ne olduğunu biliyoruz, adlandırabiliyoruz. Henüz deneyim haznesi kısıtlı olan bebek içinse aynı durum söz konusu değildir; bebeğin yaşadığı deneyimleri bebek için anne (bakımveren) anlamlandırır, adlandırır. Acıktığında bir kötülükle saldırıya uğruyor gibi hisseden bebek, memenin onu kurtarmasını arzular. Meme, yani aslında biraz daha geliştikten sonra algılanabilecek haliyle anne, içten ve dıştan gelen kötülüklerde bebeği kurtarabilecek tümgüçlü bir nesne gibidir. Klein, tüm kötülükleri önleyebilecek tümgüçlü bir anne fantazisine yetişkinlerin analizinde de rastladığını belirtir kitabında.

Nasıl ki insan eksiktir ve ona en yakışan hal de eksikliğini kabul edebildiği halidir, bu yazının da -aslında her yazı gibi- eksik olduğunu ve ne yaparsam

Haset ve Şükran,
Melanie Klein,
Çev. Orhan Koçak
Yavuz Erten,
Metis Yayınları,
1999, 104 s.

yapayım kitabın bendeki izdüşümlerini tam olarak yazmamın mümkün olmadığını kabul etmek gerekir. Haset konsepti ile bağlantılı bir şekilde anlatılmaya çalışılan daha birçok konseptte yer vermiştir Klein, *Haset ve Şükran*’ında: Açgözlülük, sevmeye yetisi, kıskançlık, şükran... Kitabın insanın zihnine en güzel katkısı da bana göre açgözlülük, haset ve kıskançlık kavramlarını birbiriyle karşılaştırarak tanımlaması ve bu kavramların sınırlarını belirlemesidir. Çünkü bu üçlü, birbirine en çok karıştırılan kavramlardan olmakla birlikte insanın ruhsal yaşantısında önemli yeri olan deneyimlerdir. Klein’in bu kavramların sınırlarını belirleme girişimi, yalnızca bu alandaki profesyoneller için değil alan dışından olan ancak içinde ne olup bittiğini anlamaya çalışan meraklı kimseler için de epey aydınlatıcı bir ışık olarak düşünülebilir.

Kitabın bir parça zor, abartılı ve bebeklerin içsel yaşantılarına dair kötümser gelebileceğini söylemek yanlış olmaz. Hele ki psikanalitik teorilere aşina biri değilseniz “saçma bir kurgu” gibi gelebileceğini bile öngörebilirim. Psikanaliz, insanın içinde uyandırdığı ve belki tetiklediği meseleler bakımından dışarıdan çok yabancı hatta tekinsiz gelebilen; ancak içine doğru daldığınızda sezinleyebildiğiniz ve bundan keyif almaya başladığınız bir anlayıştır. İlk karşılaştığınızda o çok yabancı gelen(ler)in aslında kendi hikayenizle ilişkisinin farkında olmaya başladıkça “yabancı geliyor” demezsiniz de “yabancılaştırmışım” dersiniz. Kendi içindeki “öteki” ile ilişki kurdukça daha da kendiniz olmaya yaklaşıyor hissedersiniz. Metis’in “Ötekini Dinlemek” serisinden *Haset ve Şükran* kitabı da bu bağlamda epey besleyici bir kaynak. Besleyiciliğine, anlayışına, özgün katkılarına ve Orhan Koçak ve Yavuz Erten’in iyi çevirisine haset edebilirsiniz.

Çin'in geçmişi için mücadele

Can Yılmaz

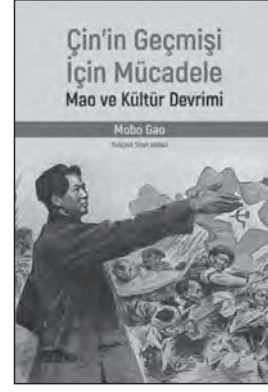
A delaide Üniversitesi'nden Profesör Mobo Gao'nun kaleme almış olduğu *Çin'in Geçmişi İçin Mücadele: Mao ve Kültür Devrimi* adlı kitap yakında Patika Kitap tarafından yayımlanacak.

Kitabında, Çin deneyimine ve ona dair yaygın fikirlere odaklanan Mobo Gao, Büyük Proleter Kültür Devrimi'nin yenilgisi ve Mao'nun ölümü sonrasındaki süreçte Çin'de, ülkeyi kapitalizm güzergâhına oturtmak isteyenlerin başlatıkları tasfiye ve baskı sürecinin Çin'de nasıl sosyalizm ve Mao dönemi karşısı yeni bir "resmî" tarihin inşasına olanak tanımış olduğunu inceliyor. Tarihi kimin, nasıl yazdığı sorularından hareketle, insanlık tarihinin en kitlesel, en uzun soluklu devrimci mücadelesini sözüm ona "kötü kalpli" bir "psikopat" olan Mao'nun şahsi hırslarından kaynaklı bir "faciaya" indirgeyen tarih yazıcılığının gerçekliğini sorguluyor.

Bu doğrultuda, Mobo Gao, "Mao şu kadar insan öldürdü" yahut "Mao Çin'de gerçekleşen her olayın birebir sorumlusuydu" gibi birtakım tahrifatları teşhir ediyor. Nitekim 10 bölümden oluşan bu çalışmanın 4, 5 ve 6. bölümleri, Jung Chang ve Jon Halliday'in "Bilinmeyen Hikâye: Mao" adlı kitabının ve Mao'nun "özel hekimi" olduğunu öne sürerek akıl almaz bazı dedikoduları "içeriden bilgi" gibi sunan Li Zhisui'nin "Başkan Mao'nun Özel Yaşamı"⁽¹⁾ başlıklı anılarının bir eleştirisi niteliğinde. Yayımlandıkları tarihlerde liberal Batı basınında büyük yankı bulan, bir hayli pohpohlanan bu kitapların hedef a-

lınıyor olmasının sebebi, buradaki argümanların Mao'ya ve Çin'in sosyalist geçmişine yönelik iftiraların birer özeti gibi olması. Etraflıca çürütülen bu iddialar, söz konusu kitaplara zerre aşına olmayan bir okura dahi yabancı gelmeyecektir. Ne var ki, *Çin'in Geçmişi İçin Mücadele*'yi esas ilginç kılan, "o aslında öyle değildi" tarzı bir söylemin de ötesine geçerek tarihin nasıl yazıldığını sorguluyor, tarihe dair mücadelelerin nasıl doğrudan doğruya güncel mücadelelerle alakalı olduğunu vurguluyor olması. Mobo Gao'nun temel savlarından biri, günümüzün Çinli yetkililerinin giriştikleri tarihsel revizyonizmin aslında sosyalizmi devirerek tahtına oturan yeni Çin burjuvazisinin, ABD önderliğindeki "liberal dünya düzeni" ile özdeşleşme özlemleriyle bağlantılı olduğu yönünde. Gelgelelim, günümüz Çin'inde, devlet baskısı ve sansür yoluyla, geçmiş şimdilik böyle lanse edilebiliyorsa da, Mobo Gao tüm bunlara rağmen "aykırı seslerin" de dillendirilmekte olduğuna dikkat çekiyor. Kitabın yedinci ve sekizinci bölümleri, forum ve blog gibi internet ortamlarında, Mao ve sosyalizm karşısı tarih yazımına yöneltilen itirazları ve bunların toplumsal temellerini inceliyor. Dokuzuncu ve onuncu bölümler ise günümüz Çin'indeki sınıf mücadelelerinin geçmişe dair "alternatif" anımsama biçimleriyle nasıl doğrudan bağlantılı olduğu meselesine ayrılmış. Yani gerek Batı'daki gerekse Çin'deki kapitalist hâkim sınıflar, sosyalist geçmişi mahkûm etmeyi yaygın kabul gören "konuşma mecburiyetinin" olmazsa olmaz bir ögesi kılmış olsalar da, Mobo Gao, Çin'de sosyalist dönemi hâlâ yü-

zünde bir te-
bessümle yâd
eden on mil-
yonların bulun-
duğunu belir-
tiyor; bunların
da ekseriyetle,
nüfusun ezici
çoğunluğunu
teşkil eden işçi-
ler ve köylüler
olduğunu güncel
örneklerle
ortaya koyuyor.
Nihayetin-

Çin'in Geçmişi İçin Mücadele: Mao ve Kültür Devrimi, Mobo Gao, Çev. Sinan Jabban, Patika Kitap, İstanbul, 2021

de, *Çin'in Geçmişi İçin Mücadele*, Çin'de sosyalizm deneyiminin güllük gülistanlık olduğu, Mao'nun hiçbir hata yapmamış olduğu ve aksi tüm iddiaların yalandan ibaret olduğu gibi bir tutum da benimsemiyor. Bilakis, şahıslara indirgenmiş bir tarih algısına karşı çıkarken, Çin'de sosyalist inşa sürecini ve sosyalizm mücadelesini sınıfsız ve sömürsüz bir dünyaya ulaştırmayı arzu edenler ile Çin'i kapitalizme götürmek isteyenler arasındaki çelişkileri, türlü detaylarıyla, bütünlüklü bir şekilde okura sunuyor. Nitekim, Mao'nun başlıca devrimci öğretisi -ülkemizdeki yaygın kanının aksine- bir tür "köylücülük" değil, sosyalist toplumda da sınıflar mücadelesinin süreceğidir. Eski toplumun sınıfsal algılarıyla hareket eden, genelde de doğrudan doğruya komünist parti içerisinde yer bulan kimi unsurların kapitalizmi yeniden inşa etmeye meyledecekleri ve bunlara karşısı kitlesel bir mücadelenin yürütülmesi gerektirir. Kitap, meseleye bu pencereden bakıyor ve nihayetinde "tarih mücadelesinde" farklı saflarda yer alanların, aslında "gelecek mücadelesinde" de farklı saflarda yer aldıklarını söylüyor. Açıktır ki, insanlığın kurtuluşunun, emeğin özgürleşmesinin ve bir bütün olarak yaşamın yepyeni bir temelde yeniden var edilmesinin gerekliliğine inananların, geçmişte benzer umutları taşımış insanların deneyimlerinden ders çıkarmaları gerekmektedir. Bu bağlamda, 2021 Türkiye'sinde başka bir dünya özlemi taşıyanlar için, *Çin'in Geçmişi İçin Mücadele: Mao ve Kültür Devrimi* oldukça yararlı bir kaynak niteliğinde.

DİPNOT

1) Jung Chang ve Jon Halliday'in *Mao: The Unknown Story* adlı çok satan kitabı, 2006 senesinde Goa Yayınları tarafından Türkçeleştirilmiştir. Li Zhisui'nin *The Private Life of Chariman Mao* adlı çalışması ise Türkçede mevcut değildir.

KİTAPÇI
RAFI**Psikolojideki Krizin Tarihsel Anlamı**

- Yöntembilimsel Bir İnceleme, Lev Vigotski, Çev. Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, 2021, 256 s.

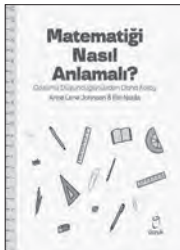

Gelişim psikolojisi, çocukların ve ergenlerin psikolojik gelişimi, dil gelişimi, bilişsel gelişim gibi alanlarda yaptığı çalışmalarla tanınan Sovyet psikolog

Lev Vigotski'nin temel yapıtlarından biri. Vigotski'nin bu kitabı, diğer eserlerinden bir miktar ayrılıp yöntem tartışmalarına odaklandığı, denebilirse diğer çalışmalarının altyapısını inşa etmeye çalıştığı, bunları yaparken de psikoloji dünyasında 20. yüzyıl başında yaşanan krizi ele aldığı bir yapıt. Ekim Devrimi'nden dokuz yıl sonra 1926'da kaleme alınan bu çalışma, Marksizm ile psikoloji arasındaki bağları geliştirme, idealizm ile materyalizm arasındaki ayrımları belirleme girişimi olarak da okunabilir. Kendi çağında psikoloji disiplininin krize girdiğini savlayan Vigotski, ele alınan nesnelerle kavramlaştırmaların birbirinden ayrışmasına, genel bir kuramsal çerçevenin eksikliğine, çözümlenmemiş kuramsal ve yöntemsel sorunların tekrar tekrar ortaya çıkmasına işaret ediyor. Vigotski'ye göre sadece krize işaret etmek değil, onu aşmak için çözüm yollarını göstermek de önemli.

Matematiği Nasıl Anlamalı?

- Çözümü Düşündüğümüzden Daha Kolay, Anne Lene Johnsen, Elin Natas, Çev. Nezihat Bakar Langeland, Doruk Yayınları, 2021, 290 s.

Çocuklar ve gençler çoğunlukla ilköğretim matematik müfredatında zorluk yaşıyorlar. Yazarlar, bu öğrenme problemleriyle neden ve nasıl karşılaşıldığını anlatıyor. Aynı zamanda bu problemlerin en etkin biçimde nasıl çözüleceğini göstermeyi amaçlıyorlar. Çocuklarının matematik becerilerini geliştirmek için

ailelerin matematikte iyi olmalarının gerekmediğini anlatmaya çalışıyorlar. Kitabın dilinin anlaşılır ve kullanımı kolay olması hedeflenmiş. Yazarlardan, Elin Natâs kendisi de disleksi ve ağır öğrenme güçlüklerini aşmış biri. Oslo'da öğretmen ve uzman eğitimci olarak çalışıyor. Kendisinin de yararını gördüğü yöntemle, 20 yıldan uzun süredir yüzlerce çocuğun matematikte ilerlemelerine yardımcı olmuş. Anne Lene Johnsen, gençler ve yetişkinler için kişiye özel eğitim üzerine çalışmış.

Meraklısına Bilim 2020

Kolektif, Doğan Kitap, 2021, 336 s.

Bilim Akademisi akademik liyakat, dürüstlük ve özgürlük ilkeleri üzerine kurulmuş, Türkiye'nin başarılı bilim insanlarını, bilime katkılarına göre üyeliğe davet eden bağımsız bir akademi ve aynı zamanda bir sivil toplum kuruluşudur. Bu seçki, bilim insanlarının katkısıyla, çoğunluğu 2020'de Bilim Akademisi'nin popüler bilim yayını sarkac.org'da yayımlanmış yazılardan oluşturulmuş. Meraklısına Bilim'de araştırmacıların bilimsel düşünce ve yöntemi anlattığı yazı ve alıntılar, Covid-19'un değiştirdiği dengeleri ele alan yazılar ile matematik, Nobel Ödülleri, tıp araştırmaları, bilim tarihi, karadellikler ve kameralar/görüntüleme üzerine pek çok yazı yer alıyor.

Büyük Biyologlar: Ray'den Hamilton'a

Ioan James, Çev. Cumhur Öztürk, İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, 312 s.

Oxford Üniversitesi matematik profesörlüğünden emekli olan Ioan James bu çalışmasında, günümüzden 400 yıl geriye uzanarak otuz sekiz büyük biyologun biyografilerini kaleme alıyor. Kitap, biyologların bilimsel başarılarının yanı sıra her biri oldukça merak uyandırıcı yaşam öyküleri üzerinde de durmaya çalışıyor. Kronolojik olarak düzenlenmiş biyografilerle, biyolojinin yıllar içinde hangi toplumsal koşullarda geliştiğine dair çarpıcı bir tablo sunuluyor. Bilim-

sel ve biyolojik teknik ayrıntıları asgari de tutan kitap, konuya ilgi duyan bütün okurları modern gelişmeleri kolayca izlemeye davet ediyor. Kitap, aralarında Sloane, Linnaeus, Banks, Lamarck, Humboldt, Hooker, Owen, Agassiz, Darwin, Galton, Mendel, Wallace, Huxley ve Crick gibi pek çok büyük biyoloğa ait ilginç hayat hikâyelerini anlatıyor.

Ortaçağ'da Felsefe

Etienne Gilson, Çev. Ayşe Meral, Doğu Batı Yayınları, 2021, 991 s.

20. yüzyılın Ortaçağ'a yüzü olan Fransız düşünür Étienne Gilson, bu dönemin kültürünü daha yakından tanımak isteyenlerin başlıca kaynak olarak iddiasında. Batı düşüncesine yeni bir soluk katan Ortaçağ, uzun süre "karanlık" ve "geri" bir zaman dilimi olarak nitelendirilmiştir. Gelgelelim Platon ve Aristoteles ile doruk noktasına ulaşan Antikçağ felsefesini, çağdaşı İslâm medeniyetini ve Yahudi düşüncesini felsefesine katmayı başlıca hedefi haline getiren Ortaçağ düşüncesi, Gilson'un bu yapıtıyla tüm farklı bir boyuta taşınmaya çalışılmıştır. Yazara göre Ortaçağ felsefesi tarihi, içinden çıktığı teolojik köklerden soyutlayarak ele almak, tarihsel gerçekliğe sırtını dönmek ve açıkçası onu pek de bilmemektir. Bu döneme nüfuz etmek, her şeyden önce teologların kaleme aldıkları metinlere, birincil kaynaklara, elyazmalarına yani bugün Ortaçağ felsefesi olarak adlandırdığımız büyük felsefenin yesterdiği satırların içinde uzun bir yolculuğa çıkmakla mümkündür. Sorbonne'un Ortaçağ felsefesi uzmanı, Académie Française üyesi Étienne Gilson, bu kitabında "aklın büyük ustaları" ile "imanın şövalyeleri"ni bir araya getirmekte; akıl, metafizik, felsefe, teoloji, inanç ve skolastik düşünce üzerine yapılan en temel tartışmalara yer veremeye çalışmıştır.

Aydınlanma Rüyası: Modern Felsefenin Yükselişi

Anthony Gottlieb, Çev. Cansen Mavituna, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2021, 348 s.

Britanyalı fikir tarihçisi Anthony Gottlieb bu kitapta, Batı düşüncesinin Rönesanstan sonraki ikinci büyük entelektüel patlaması olan Aydınlanma Çağını ele alıyor. Aydınlanma Rüyası, Ga-

lileocu bilimsel devrimin ve kanlı din savaşlarının ardından Descartes, Hobbes, Spinoza, Locke ve Leibniz'in felsefi sorgulamalarıyla temelleri atılan Aydınlanmanın, sonraki yüzyılda Hume, Voltaire ve Rousseau gibi filozofların tartışmalarıyla Avrupa'nın kültürel coğrafyasında nasıl büyük bir zihin devrimine yol açtığını inceliyor. Otuz Yıl Savaşlarından Fransız Devrimine uzanan süreçte yaklaşık yüz elli yıllık bir döneme tekabül eden canlı tartışma ortamını ayrıntılarıyla ele alan *Aydınlanma Rüyası: Modern Felsefenin Yükselişi*, Aydınlanmacıların dinsel düşünceden seküler düşünceye, ahlak felsefesinden toplumsal düzen arayışlarına yönelişini takip etmek adına önemli bir başvuru kaynağı olma iddiasında.

Kuşların Felsefesi

Elise Rousseau, Çev. Murat Erşen, Domingo Yayınları, 2021, 172 s.

Ömrünü kuşları izleyerek geçirmiş Fransız kuş bilimci Philippe J. Dubois ve filozof Élie Rousseau, kuşların yaşamlarından ilham almış yirmi iki küçük hayat dersi ile insanı önce kendileri üzerine düşünmeye davet ediyor. 15 dile çevrilen *Kuşların Felsefesi*'ni okurken kızılgerdanın neden kartaldan daha cesur olduğunu, kuzey denizkırangıcının okura "yola çıkmak" hakkında neler öğretebileceğini ve -yeşilbaş ve penguenin göstereceği üzere- sevmenin en iyi yolunun akıldan mı yoksa kalpten mi geçtiğini keşfetmeyi vaadediyor.

İran Meşrutiyet Tarihi

Ahmed Kesrevi Tebrizi, Kaynak Yayınları, 2021, 972 s.

Çağdaş İran tarihinin başlangıç noktası olan Meşrutiyet Hareketi'nin öyküsü, İranlı aydın Ahmed Kesrevi Tebrizi'nin kaleminden aktarılıyor. Meşrutiyet Hareketi sürecinde devrimin amacı konusunda ortaya çıkan iki karşıt çizginin, "Meşrûta" ve "Meşrûa" mücadelesinin 20. yüzyıl boyunca İran'daki siyasi tartışmaların ve mücadelenin eksenini oluşturması, 1979 Devrimi'ne ve sonraki gelişmelere yön vermesi, kitabı günümüzdeki İran'ı anlamak için de önemli kılıyor. Rusya ve İngiltere'nin Meşrutiyet Hareketi öncesinde, sırasın-

da ve sonrasında İran üzerindeki çıkar mücadelesi, siyasi akımların ve siyasetçilerin bu mücadele karşısında kitapta aktarılan tutumları, geçtiğimiz yüzyılda İran'ın yaşadığı siyasi değişikliklerin anlaşılması amaçlanıyor ve emperyalizme karşı mücadelenin İran toplumundaki kökleri gözler önüne serilmeye çalışılmış. Din adamlarının mensup oldukları sınıfların önderleri olarak İran toplumunda var olagelen özgün yerleri, büyük etkileri, siyasi gelişmelerdeki vazgeçilmez rolleri bu kitapla tarihsel bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmış.

Büyük Balık

- Meditasyon Bilinç ve Yaratıcılık, David Lynch, Çev. Mehmet Öznur, Encore, 2021, 192 s.

Lynch, 30 yıldan uzun bir süredir pratiğini yaptığı transandantal meditasyon'un kendi hayatında yarattığı farkı ilk defa bu kitapta açıklamaya çalışıyor. Fikirler ona nereden geliyor, onları nasıl yakalıyor ve en çok hangi fikirler onu cezbediyor gibi soruları açık bir dille cevaplamaya çalışıyor. Spesifik olarak, kendi işlerini derinden etkileyen transandantal meditasyonun herkese faydası olacağını, dünyaya barışı getireceğini ileri sürüyor. *Büyük Balık* Lynch'in dünyasına daha derinden bakmaya can atan hayranları için bir aydınlanma gibi. Ve aynı şekilde, kendi yaratıcılıklarını nasıl besleyeceklerini merak edenler için bir rehber olma iddiasında.

Çalışmanın Evrimi ve İşin Sonu

Selcen Peksan, İmge Kitabevi, 2021, 358 s.

Çalışmanın anlamı ve rolüne eleştirel bir tarihsel perspektiften bakarak sosyal teorilerde işin sonu düşüncesini izleyen bu kitabın iskeletini belli başlı sorular oluşturuyor. Çalışma, antropolojik bir kategori olarak insan doğasına içkin bir faaliyet midir? Tarihsel süreçte çalışmanın anlamına ilişkin temel kırımla noktaları hangileridir? İş insan hayatının merkezine yerleştiren gelişmeler nelerdir? Günümüzde iş, bireysel anlamını ve toplumsal konumunu koruyor mu? Sosyal teorilerde çalışmaya

yönelik eleştirilerin odak noktaları nelerdir? İşin ortadan kalktığı bir toplum tahayyülü, insanlığın geleceği için anlamlı bir yol sunmakta mıdır?

Bizans'ın Sonu

Jonathan Harris, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Kitap, 2021, 356 s.

Bir zamanların kudretli Bizans İmparatorluğu 1400'lü yılların başında artık yıkımın eşiğindeydi. Topraklarının çoğunu Osmanlılara kaptırmıştı ve Konstantinopolis dört bir yandan kuşatılmıştı. Belirsizliğin hakim olduğu bu kasvetli zamanlarda sıradan günlük hayatına devam etmekte olan Bizans halkı, geçim kaynaklarını ve ailelerini koruyabilmek için ölüm sancılarını kıvrınmakta olan vatanlarına karşı zorlu kararlar almak zorunda kaldı. İşte o günleri anımsatan kitapta Jonathan Harris diplomatik manevralar, üstü kapalı meydan okumalar ve büyük tarihsel akımların cereyan ettiği zamanlarda talihin yardım ettiği kimi olaylar zemininde kişisel hikayeleri araştırıyor ve bu imparatorluğun yıkılmasının gerçek nedenleri üzerine yeni bir bakış açısı sunmayı amaçlıyor.

Herkes İsteddiği Gibi Yaşasın

Büşra Cebeci-Nevşin Mengü, İletişim Yayınları, 2021, 163 s.

Bir zamanlar Türkiye'nin en yakıcı sorunlarından biri olan "başörtüsü meselesi" artık geride kalmış gibi gözükse de başka bir düzlemde yine ciddi bir sorun olarak varlığını sürdürüyor. Başörtüsünü çıkarmak isteyip ailenin ve çevrenin baskısı nedeniyle bu kararlarını hayata geçiremeyen, şiddet gören, psikolojileri bozulan kadınlar Büşra Cebeci'ye anlattıkları hikâyelerinde içinde bulundukları açmazlardan, yaşadıkları zorluklardan söz ediyorlar. Başörtüsü takmanın zorunluluk olduğu İran'daki durumu çeşitli yönleriyle e-

le alan, İranlı kadınların yaşadıklarına dair örnekler sunan Nevşin Mengü ise kadınlara yönelik baskılara ve bunlara karşı gelişen direnişe dair bir panorama sunmayı amaçlıyor.

Katılma zamanlarında

Mart ayı boyunca beynimde dönüp çeşelenen bir sözcük: Durmak. Belki pandeminin ülkemizde görülmesinin yıldönümü olduğu için. Belki üstümdeki çeviri yükü beni fazlasıyla bunalttığı için. Belki baharın gelişini tam anlamıyla hissedebilmek için.

Belki sadece tembellikten.

Durmak. Durup soluklanmak. Bakmak ve görmek. Yavaşlatarak zamanı, azaltarak gözden kaçanları. Her anı hissetmek, koşmadan, telaşlanmadan. Tabii mümkün değil; durmak da kendi acelesini, kendi hızını dayatıyor insana. Bir enerji biriktiriyor kendi içinde; bu geç kalmanın endişesi de olabilir, elden kaçan zamanların pişmanlığı da. Yaklaşan umudun ayak sesleri de olabilir kendinde topladığı – kötümserlik yüreği avucuna almadığında (ama ne yalan söyleyeyim, benim yüreğim tam da o karanlığın elleri arasında).

Belki pandemi. Belki iş; bitmeyen, nefes aldırmayan iş. Belki de yalnızca baharın gelişi.

Tembellik de olabilir, evet.

Durmak. Put gibi, tüm enerjiyi içte saklayarak, benliği durağan bir ana gömerek. Ama soluk alarak, zamanın yeniden akışkan hale gelmesini bekleyerek. Güçlenerek, filizlenerek durmak.

Sanırım istediğim bu.

Ama zaman yok.

Tabii ister istemez, davetsizce Gülten Akın düşüyor akla:

“Ah, kimselerin vakti yok

Durup ince şeyleri anlamaya”

Yok. Katı, dayatmacı bir zaman çemberinde geçiyor günlerimiz. Durmaya, soluklanmaya vakit yok. Kendimize sakladığımız, pamuklara sarıp döşümüne bastığımız üç beş an bile telaşlı, gergin – katılma meylli.

Ben karardım, siz kararmayın.

Bahar geldi, yakında kaplumbağalar biter kırlarda. Bu bile yeter gülümsemeye.

Bu ay Komiser Montalbano ile tanıştım. Zorlu biri, sevecenliği kabuğunun altında. Herkese karşın gerçeği arıyor, kendi yöntemleriyle.

Suyun Şekli, Komiser Montalbano serisinin ilk kitabı. Polisiye alanında önde gelen isimlerden olan Andrea Camilleri'nin kahramanı da, hikâyenin

geçtiği siyasi ve toplumsal ortam da bizim için aslında hayli tanıdık. Adaletsizlik, örtbas, iltimas ilişkileri, batak-lık gibi bir yozlaşma.

Salvo Montalbano bu atmosferde suç

ama daha önemlisi insana odaklanıyor. Sanki toplumun her kesimine batan kıymıkları ufak cımbızıyla, kendince temizliyor. Çabalyor. Bir sonuç, katı bir adalet değil aradığı; yol boyunca doku- nuşlara, sistemin görmezden geldiği o en insanca temaslara yöneliyor enerjisi.

Yazarın kaleminin gücünden (ve biraz da ortamın, karakterlerin tanıdıklığından) *Suyun Şekli* bir lokmada okunan, devamı için sabırsızlandıran bir polisiye.

Semih Topçu'nun titizlikle çevirdiği kitabın editörlüğünü Bülent Ayyıldız üstlenmiş. Sayın Ayyıldız kitaba son derece aydınlatıcı bir önsöz de yazmış – atlamamak gerek.

19 dakika, Jodi Picoult

Kesinlikle 19 dakikada okunmuyor. Kitap yaklaşık 600 sayfa. Ama insan okumaya başlayınca elinden düşüremediğinden olsa gerek, su gibi akıyor.

Picoult kalıplara sığdırmakta zorlandığım bir yazar, bu açıdan benim için biraz Stephen King gibi. Çoksatan-popüler kitaplar çekmecesine sokamıyorum, bunun için sesi fazla özgün (neyse ki). Hemen herkes gibi “Empati Kraliçesi” diyeyim, yok, bence bu unvanı ona, kalemini azaltan bir şey var. Ama insanı, duyguların derinliğini ve bu derinliğin kaçınılmaz sonuçlarını iyi bilen bir yazar. İnsan denen bahçenin ayrıksı otlarını derlemekte, bunları dillendirmekte usta bir yazar.

Özel bir ayna Jodi Picoult, bakmadığımız yere yansımamızı düşürüyor. Kendine çağırıp sizi size gösteriyor.

19 Dakika ergenlik, dayatmalar ve zorbalık hakkında çarpıcı, sarsıcı bir kitap. Okurken sık sık kendi ortaokul

- Suyun Şekli, Andrea Camilleri, Çev. Semih Topçu, Mylos Kitap, 2021, 180 s.

- Arife Tarif, Victor Ananias, Tutukitap, 2021, 167 s.

- 19 Dakika, Jodi Picoult, Çev. Serkan Göktaş, APRIL, 2021, 593 s.

ve lise yıllarımı düşündüm. Açıkçası o yıllarda zorbalığa ilişkin anım var mı, kurban mıydım, bunu yokladım. Bulamadım – sanırım bulmak istiyordum zira elde sıfırla kalınca biraz üzüldüm. (Bir *drama queen* kolay yetişmiyor.)

Çevirisi Serkan Göktaş'a ait; bazı cümleler akışı, metnin kendine has ritmini bozsa da bunların Sayın Göktaş'tan çok editörel çalışmanın kusurları olduğunu düşünüyorum (evet, çevirmenlere laf etmeye gönlüm elvermiyor).

Mutfığıma bir dost girdi: Arife Tarif

Victor Ananias'ı tanıma fırsatı bulamadığım için ne kadar üzüldüğümü daha önce söylemiştim sanırım. Ama şimdi, *Arife Tarif*le Victor'un sözleri, lezzetleri bu üzüntüyü hafifletti. Victor'un sofrasına, gönlüne misafir olduğumu hissettirdi.

Okudukça kendimi Çamtepe'de, o güzelim mutfığın, o güzelim dayanışmanın, o doyumsuz sohbetlerin içinde buldum. Mutfığın nasıl da kalbe açıldığını bir kez daha anladım.

Tutukitap'tan çıkan *Arife Tarif*, dostlarının ve Victor'un kaleminden çıkan yazılarla başlayıp tariflerle devam ediyor. Aslında hepsi bir bütün; kalpte olan mutfığa dökülüyor, mutfakta pişen kalbi besliyor.

Emeği geçen herkesin ellerine sağlık, Victor'un aramızdan ayrılışının onuncu yılı ancak bu kadar güzel anılabildi.

Yazdıklarımı tekrar okuyunca ne denli karanlık satırlara düştüğümü fark ettim; sabredip sonuna dek okuyanlara teşekkürler.

Her sayfası esin dolu bir ay dilerim.